

บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ศศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ

(พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต, คร.)

(พระมหาประมวฒ ฐานทศโต, คร.)

กรรมการ

(ดร.ประยูร แสงใส)

กรรมการ

(รศ.ดร.ประจิตร มหาหิง)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาประมวฒ ฐานทศโต, คร
ดร.ประยูร แสงใส

ประธานกรรมการ
กรรมการ

การศึกษาวิเคราะห์อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลกระทบต่อสังคมพุทธไทย
AN ANALYTICAL STUDY OF CLINGING IN THERAVADA BUDDHISM
AND ITS IMPACT ON THAI BUDDHIST SOCIETY

นายจิร รัตไสย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาวิเคราะห์อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลกระทบต่อสังคมพุทธไทย

นายจิร รัตไสย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF CLINGING IN THERAVADA BUDDHISM
AND ITS IMPACT ON THAI BUDDHIST SOCIETY**

Mr. Jira Radsai

A Thesis Submitted In Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาวิเคราะห์อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลกระทบต่อสังคมพุทธไทย
- ผู้วิจัย** : นายจिर รัตไสย์
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระมหาประมวล ฐานทศโต, ดร. ป.ธ. ๖, พธ.บ. (ภาษาไทย),
M.A. (Ling), M.A. (Pali & Bud), Ph.D. (Pali & Bud)
- : ดร.ประยูร แสงใส, ป.ธ. ๔, พ.ม., พธ.บ., M.A., (Ed) P.G.Dip. in
Journalism, Ph.D. (Education)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๗ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสาระสำคัญของอุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาโทษและผลกระทบของอุปาทานที่มีต่อสังคมชาวพุทธ และเพื่อศึกษาวิเคราะห์อุปาทานวิธีเพื่อละอุปาทาน

ผลการวิจัยพบว่า อุปาทานในพระพุทธศาสนาหมายถึง การยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ด้วยอำนาจกิเลส อารมณ์ทั้งหลายที่เป็นที่ตั้งสำหรับยึดมั่นของอุปาทาน คือขั้น ๕ เรียกว่าอุปาทานขั้น ๕ อุปาทานแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ ๑.กามอุปาทาน คือ ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปาทาน ๒. ทิฏฐูปาทาน คือ ความยึดมั่นในทิฏฐิ ความเห็นที่ไม่ถูกต้องตามพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา ๓. สิลัพพอุปาทาน คือ ความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติหรือ ศีลพรต ข้อประพฤดิหรือพิธีกรรมต่างๆ ที่มมงาย ๔. อัถควาอุปาทาน คือ ความยึดมั่นว่าเป็นตัวตนว่ามีอยู่จริง เทียงแท้ หรือ จักขาคสุญ

อุปาทานมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่นๆ ที่สำคัญในพระพุทธศาสนาในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎสังขธรรม เช่น สัมพันธ์กับ หลักปัจจุสมุปบาท ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุปัจจัย เป็นเหตุและผลต่อกัน อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นไป สัมพันธ์กับกฎไตรลักษณ์ ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เพราะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สัมพันธ์กับหลักอริสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์ทั้งปวงเกิด สัมพันธ์กับหลักขั้น ๕ ในฐานะที่เป็นที่ยึดมั่นของอุปาทานทำให้เข้าใจผิดยึดมั่นว่าขั้นทั้ง ๕ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน

ในทัศนะของปราชญ์พุทธ อุปาทานก่อให้เกิดโทษทั้งในปัจจุบันและในอนาคตแก่บุคคลผู้ที่ยึดมั่นถือมั่น และมีผล กระทบต่อสังคมพุทธในหลายด้าน เช่น ผลกระทบด้านความเชื่อ ผลกระทบด้านการศึกษา ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและการเมือง ผลกระทบด้านวิถีชีวิตและระบบนิเวศ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ในสังคม

อุบายวิธีในการเรียนรู้เพื่อละอุปาทาน ต้องเจริญตามอริยมรรคมีองค์ ๘ และ สติปัฏฐาน ๔ การเจริญขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ประการคือ ๑.ปรโตโมสะ ๒.โยนิโสมนสิการ เมื่อบุคคลได้ศึกษาพิจารณาด้วยปัญญาและเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องแล้ว ย่อมละคลายจากอุปาทาน ความยึดมั่น ถือมั่น ที่เป็นต้นเหตุของโทษทุกข์ทั้งปวง ได้รับความทุกข์และปัญหาต่างๆ ก็ลดลงตามลำดับจนสามารถละอุปาทานได้ในที่สุดจนกระทั่งบรรลุ นิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

Thesis Title : An analytical Study of Clinging in Theravada Buddhism and its impact on Thai Buddhist Society

Researcher : Mr. Jira Radsai

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Pramuan Thanadatto, Pali VI, B.A. (Thai), P.G. Dip. in I.P.R. (Phi.&Religion), M.A.(Ling.), M.A.(Pali&Bud.), Ph.D.(Pali&Bud.)

: Dr. Prayoon Saengsai (Pali IV), B.A., M.A. (Ed.), P.G. Dip. (Journalism), Ph.D.(Ed.)

Date of Graduation : April 17, 2012

ABSTRACT

The objectives of this thesis are to critically examine the concept of Upadana found in Theravada Buddhism and its impact on modern Thai society. The main focus of the study would be centred on the meaning category and the relationship between Upadana and other related concepts in Buddhism, its penalty and impact on Buddhist society, and the ways to learn or understand Upadana for eradicate them.

The result of the study found that Upadana in Theravada Buddhism means clinging or attachment. Upadana in Theravada Buddhism has four types: 1. Kamupadana (clinging to sensuality) 2. Ditthupadana (clinging to views) 3. Silabbatupadana (clinging to mere rule and ritual) 4. Attavadupadana (clinging to the ego-belief). In accordance to the relationship with other principle in Buddhism, Upadana can be seen in the following ways:

In the doctrine of causes and conditions (Paticcasmuppada), Upadana comes into existence depending on various causes and conditions.

According to the principle of three characteristics (Tilakkhana), Upadana is subject to impermanence, suffering and selflessness, which are common to all beings.

For the four Noble truth (Ariyasacca), Upadana can be seen as the cause of suffering and it is one of defilements.

And, in the Five Aggregates (Panca-khandha), Five Aggregates are the clinging objects of Upadana which all human beings misunderstand in permanence of beings.

According to Buddhist scholars' views, Upadana causes penalty and suffering in the present and in the future. It affects Buddhist society in several ways: such as impacts on belief, education, economy and politics, ways of lives and ecology.

The methods and ways to learning to eradicate Updana and to practice in accordance to the teaching of the Noble Eightfold Path (Atthangika-magga) and Four foundations of mindfulness. And, the cultivation of Eightfold Path has two important components: 1. Paratoghosa (hearing from other) 2. Yonisomanasikara (analytical reflection). After people have learnt and considered with wisdom and critical understanding the right. So they can eradicate Upadana at last and be able to achieve Nibbana, the supreme goal in Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยความเมตตาอย่างยิ่งจากอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๒ ท่าน คือ พระมหา ดร.ประมวณ ฐานทตฺโต และ ดร.ประยูร แสงใส ที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำปรึกษา เสนอแนะ ข้อคิดเห็น ให้คำแนะนำต่าง ๆ และเมตตาตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบูรพาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และได้อบรมสั่งสอนตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา อันเป็นเหตุส่งเสริมให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

ขอขอบคุณ บุญการี คือ คุณพ่อหนู คุณแม่ตัน รัตไสยย์ ที่มอบอัฐภาพร่างกายและมรดกทางจิตวิญญาณ คอยอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่เยาว์วัย และส่งเสริมให้ผู้วิจัย ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ทั้งทางโลกและทางธรรม

ขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัย ได้สนใจศึกษาพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาตลอดมา และได้เมตตาตอบปัญหาธรรมในประเด็นต่างๆ แก่ผู้วิจัย และขอขอบพระคุณคณะวิทยากรตลอดถึงกัลยาณมิตรมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาทุกท่าน

ขอสำนึกคุณสถาบันมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอันเป็นมรดกทางธรรม ที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้วางรากฐานไว้ให้นุชนรุ่นหลังได้ใช้ในการศึกษาเล่าเรียนวิชาการชั้นสูงในพระบวรพุทธศาสนา ตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระปิยมหาราช) เพื่อพัฒนาสติปัญญาตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาสืบไป

ขอความสันติสุข ความเป็นผู้มีปัญญา รู้แจ้งในพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงบังเกิดมีแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วกันเทอญ

จिर รัตไสยย์

๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฌ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัยคำ	๓
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ สารสำคัญของอุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายของคำว่าอุปาทาน	๙
๒.๒ ประเภทของอุปาทาน	๑๐
๒.๒.๑ กามอุปาทาน	๑๒
๒.๒.๒ ทิฏฐอุปาทาน	๑๓
๒.๒.๓ สีสัพพตอุปาทาน	๑๘
๒.๒.๔ อัคตวาทุอุปาทาน	๒๐
๒.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอุปาทานกับหลักพุทธธรรมข้ออื่นๆ	๒๓
๒.๓.๑ อุปาทานสัมพันธ์กับกฎปฏิจจสมุปบาท ในฐานะที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดข้อธรรมอื่นๆ	๒๓
๒.๓.๒ อุปาทานสัมพันธ์กับกฎไตรลักษณ์ ในฐานะที่เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา	๒๘

๒.๓.๓	อุปาทานสัมพันธ์กับหลักอริยสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์เกิด	๓๐
๒.๓.๔	อุปาทานสัมพันธ์กับหลักขั้น ๕ ในฐานะที่เป็นอุปาทานขั้น ๕	๓๓
๒.๔	สรุป	๓๗
บทที่ ๓	โทษและผลกระทบของอุปาทานที่มีผลกระทบต่อสังคมพุทธไทย	๔๐
๓.๑	โทษของอุปาทาน	๔๐
๓.๑.๑	โทษของอุปาทานในปัจจุบัน	๔๑
๓.๑.๒	โทษของอุปาทานในอนาคต	๔๒
๓.๒	ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธในทัศนะของปราชญ์พุทธ	๔๓
๓.๒.๑	ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านความเชื่อที่ไม่สอดคล้องกับหลักของพุทธธรรม	๔๓
๓.๒.๒	ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านการศึกษา	๔๗
๓.๒.๓	ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านเศรษฐกิจและการเมือง	๕๐
๓.๒.๔	ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านวิถีชีวิตและระบบนิเวศ	๕๒
บทที่ ๔	วิเคราะห์อุปายวิธีการละอุปาทาน	๕๖
๔.๑	อุปายวิธีละอุปาทาน	๕๖
๔.๑.๑	อริยมรรคมีองค์ ๘	๕๗
๔.๑.๒	สติปัฏฐาน ๔	๖๘
๔.๒	ประโยชน์ของอุปายวิธีเพื่อละอุปาทาน	๗๔
๔.๓	สรุป	๗๕
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๐
บรรณานุกรม		๘๑
ภาคผนวก		๘๖
ก.	ภาพประกอบกิจกรรมและผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์	๘๗
ข.	แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล	๙๔
ประวัติผู้วิจัย		๙๗

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑ แสดงเหตุในการให้ยืมมันช์ ๕ ว่าเป็นอิตตา (อิตตานุทีฎฐิติ)	๒๒
๒ แสดงความสัมพันธ์ของหลักไตรสิกขา อริยมรรคมีองค์ ๘ และหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง	๖๗

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑) สัมภาษณ์ พระมหาดวง เขมานนุโท ดร.	๘๘
๒) สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธิโก	๘๘
๓) สัมภาษณ์ พระครูปริยัติเจติยาภิรักษ์	๘๙
๔) สัมภาษณ์ พระมหาจักรินทร์ธัญญ์ วชิรญาโณ	๘๙
๕) สัมภาษณ์ พระมหารังสรรค์ ฆมฺมโรโส	๙๐
๖) สัมภาษณ์ ผศ. ชอบ ศีสวนโคก	๙๐
๗) สัมภาษณ์ นายสมคิด อุททวัน	๙๑
๘) สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร	๙๑
๙) สัมภาษณ์ นายบุญเรือง ทิพอาสน์	๙๒
๑๐) สัมภาษณ์ นายสุคใจ ขามธาตุ	๙๒
๑๑) สัมภาษณ์ นายยุทธชัย ไยแก้ว	๙๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(๑) การระบุหมายเลขย่อคัมภีร์

คัมภีร์ที่ใช้ในการค้นคว้านำมาอ้างอิงสำหรับวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/ เล่ม/ ชื่อ/ หน้าตามลำดับ เช่น อภ.วิ. (ไทย) ๓/๑๐/๔๕๕. หมายถึง คัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิกังค เล่มที่ ๓ ชื่อที่ ๑๐ หน้า ๔๕๕

การอ้างอิงปกรณ์วิเสส จะใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/ หน้า เช่น วิสุทฺธิ./ ๘๐๗-๘๐๘. หมายถึง คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคปกรณ์ หน้า ๘๐๗-๘๐๘.

การอ้างอิงอรรถกถา จะใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/ เล่ม/ หน้า เช่น อภ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔๓. หมายถึง อภิธมฺมปิฎก ธาตุกถา อรรถกถา เล่มที่ ๓ หน้าที่ ๔๓.

(๒) การใช้อักษรย่อ

(ก) พระไตรปิฎก

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีทั้งภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)

ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (ภาษาไทย)

สั.จ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย จันทรวารวรรค (ภาษาไทย)

สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค (ภาษาไทย)

สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค (ภาษาไทย)

ส.ม.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ธา.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.สง.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)

(ข) ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------	---------	-------------------	-----------

(ค) อรรถกถา

อภิ.ธา.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา อรรถกถา	(ภาษาไทย)
-----------	---------	-----------------------------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมชาวพุทธปัจจุบัน ผู้คนมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ กันมาก เนื่องจากมีสิ่งยั่วเข้ากิเลส เพิ่มความสะดวกสบายในชีวิตประจำวันมากขึ้น อีกทั้งกระแสโลกาภิวัตน์ และยุคสื่อครอบโลก ก็ทำให้มีโฆษณาสิ่งฟุ่มเฟือย ทำให้คนหลงยึดติดตามค่านิยมหรูหราฟุ้งเฟ้อมากขึ้น จึงพากันดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่มาบำรุงบำเรอความสุขกันมากขึ้น เมื่อมีค้นหาที่ย่อมมีความทะยานอยากอยากได้สิ่งนั้น สิ่งนี้มาครอบครอง อาจถึงกับทำผิดศีลข้อต่างๆ เช่น ลักขโมย หรือ โกงหก เพื่อให้ได้ในสิ่งที่อยากได้เป็นต้น ปัจจุบันผู้คนมีแนวโน้มจะเชื่อสื่อมวลชนมากขึ้น โดยเชื่อตามๆ กันในสิ่งที่ตรงกับความคิดเห็นของตัวเอง บางครั้งก็เชื่อผิดๆ แบ่งพรรคแบ่งพวกตามความคิดเห็นที่ต่างกัน ทำให้ทะเลาะเบาะแว้งกันได้ และเมื่อเห็นผิดเสียแล้ว ย่อมทำอะไรผิดๆ ตามมาสำหรับข้อปฏิบัติทางศาสนาก็ยึดถือตามความเชื่อของตนเป็นใหญ่ บางเรื่องถึงมกมาย เช่น การสวดภาณยักษ์ การยึดติดกับวัตถุมงคลว่าขลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมต่างๆ ก็ปนเอาไสยศาสตร์เข้ามาด้วย เป็นเหมือนพุทธศาสนาเนืองอก ไม่ได้สนใจในหลักธรรมที่เป็นแก่นของศาสนา สนใจแต่เปลือกแต่กระพี้ สัทธรรมปฏิรูปก็อาจคลาดเคลื่อนจากหลักพุทธธรรมแท้ๆ คนส่วนใหญ่ก็ยึดมั่นในตัวตนเป็นอย่างมาก ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัวกันมาก ทำให้เอาเปรียบ หรือเบียดเบียนผู้อื่นจนทำให้สังคมเดือดร้อน ซึ่งการยึดมั่นถือมั่นทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เรียกว่า “อุปาทาน” ซึ่งหมายถึง ความยึดมั่น, ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส, ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ค้นหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ อย่าง

๑. กามอุปาทาน คือความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ

๒. ทิฏฐุปาทาน คือ ความยึดมั่นในทิฏฐิ หรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิหรือหลักคำสอนต่างๆ

๓. สิลัพพอุปาทาน คือความยึดมั่นในศีลและพรต คือหลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติแบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่างๆ ถือว่าต้องเป็นอย่างนั้นๆ โดยสักว่ากระทำสืบๆ กันมา หรือปฏิบัติตามๆ กันไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่าขลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล

๔. อัตตวาทุอุปาทาน คือความยึดมั่นในวาทะ ว่าตัวตน คือความถือ หรือสำคัญหมายอยู่ภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้น ทำลายหรือเป็น

เจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่าเป็น แต่เพียงสิ่งที่ประหุมนประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ^๑

ตามหลักปฏิจสมุปบาทแล้ว ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน และ อุปาทานทำให้เกิดภพ ดังนั้น ถ้ามีอุปาทาน ก็ย่อมหมุนเวียนอยู่ในห้วงสังสารวัฏไม่รู้จบสิ้น สภาพธรรมของอุปาทานคือ โลภะ และ ทิฏฐิ ความแตกต่างของตัณหาและอุปาทานก็คือ ตัณหาเป็นโลภะ ที่เกิดขึ้นครั้งแรกมีกำลังอ่อน เหมือนโจรที่เหยียดมือไปรับเอาสิ่งของ ส่วนอุปาทาน เป็นความยึดมั่นในอารมณ์นั้นโดยไม่ปล่อย เป็นโลภะที่มีกำลังเหมือนโจรที่ยึดของนั้นไว้เพราะอุปาทานมีการยึดไว้เป็นลักษณะ มีการไม่ปล่อยเป็นรส มีความมั่นคงด้วยตัณหา และเห็นผิดในอรรถาเป็นปัจจุปัฏฐาน มีตัณหาเป็นปทัฏฐาน^๒

อุปาทาน คือ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ^๓ ซึ่งอุปาทานสามารถสงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้น^๔

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม เลเอียดก็ตาม ทรามก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เหล่านี้ เรียกว่า อุปาทานชั้น^๕ ซึ่งอุปาทานชั้น^๕ เป็นทุกข์ ทั้งทุกข์ในไตรลักษณ์ ที่มีความไม่คงที่ และทุกข์ในอริยสัจ ซึ่งความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็^๖เป็นทุกข์^๖ แม้ได้มาแล้วก็เป็นภาระให้ต้องหวงแหนรักษา

ความสะดุ้งเพราะความถึ่มั่นยอมมีเมื่อปลุชนเห็นรูปว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา รูปของเขานั้นยอมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณก็เช่นกัน แต่ถ้าไม่ถึ่มั่น ย่อมมีความไม่สะดุ้ง^๗

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗

^๒ คูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓/๑๐/๔๕๕.

^๓ คูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๕/๑๖๐.

^๔ อภิ.ธา.อ. (ไทย) ๓/๔๓.

^๕ คูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕-๕๖/๕๕-๑๐๐.

^๖ คูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๖/๑๔/๔๕.

^๗ คูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔-๓๕/๑๗.

เมื่อเห็นโทษในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ค้นหาข้อดับไป เพราะตัดขาด อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภาพจึงดับ เพราะภาพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเวททุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลก็จะดับลงได้^๔ หากละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ถ่มมั่นในอุปาทาน ๔ อีก ย่อมหลุดพ้นได้ด้วยปัญญา ปราศจากทุกข์โดยอุปาทานขั้น ๕ อีก ซึ่งทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน คือ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น และสามารถขจัดอุปาทานได้ด้วยหลักสติปัญญา ๔ ซึ่งเป็นทางเอกที่สามารถทำให้ดับทุกข์ลงได้โดยสิ้นเชิง

ผู้วิจัยเห็นว่าหลักธรรมเรื่องอุปาทานนี้มีความสำคัญและเห็นสมควรที่จะศึกษาค้นคว้าให้ลึกซึ้ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ ช่วยให้ผู้สนใจได้ความรู้เพิ่มเติม และได้ละคลายความยึดมั่นถ่มมั่นอันจะทำให้ทุกข์น้อยลงได้ และทำให้ทราบว่าอุปาทานทำให้สังคมเดือดร้อนอย่างไร จึงได้พยายามค้นคว้ารวบรวมหลักธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอุปาทานมาไว้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้้อย่างละเอียด และวิเคราะห์เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างความกระจ่างแจ้งให้แก่ผู้สนใจตลอดจนเสนอแนะข้อคิดเห็นต่างๆ เพิ่มเติม เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสาระสำคัญของอุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาโทษและผลกระทบของอุปาทานที่มีต่อสังคมชาวพุทธ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์อุปายาวิธีเพื่อละอุปาทาน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร ศึกษาข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอุปาทาน ๔ โดยแบ่งแหล่งข้อมูล ดังนี้

๑) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่พระไตรปิฎก ภาษาไทยและภาษาบาลี คัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์ต่างๆ

๒) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่งานเขียนของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับอุปาทาน ๔

^๔ ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๕๔.

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๘/๑๕๘/๕๓-๕๔.

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา (Document Research) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ ความหมาย ประเภท ความสัมพันธ์ระหว่างอุปาทาน ๔ กับหลักพุทธธรรมข้ออื่นๆ ของ พระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้อง ศึกษาอุปาทานและผลกระทบที่มีต่อสังคมพุทธและอุบายวิธีละ อุปาทาน โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมทั้ง อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์ต่างๆ และงานเขียนของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากการลงภาคสนามสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้อง นำ ผลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงพรรณนาวิธี

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายผู้เป็นปราชญ์พุทธที่สัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ ชาย - หญิง ผู้เคยศึกษาพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๒ รูป/คน ซึ่งได้มาโดยวิธีการเจาะจง (purposive Sampling) ดังต่อไปนี้

- ๑) พระสงฆ์ จำนวน ๕ รูป
- ๒) คฤหัสถ์ชาย - หญิง จำนวน ๗ รูป

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

สังคัมพุทธไทย หมายถึง สังคัมชาวพุทธในประเทศไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา
อุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่น, ความถ้อยมั่นด้วยอำนาจกิเลส, ความยึดติดอันเนื่อง มาแต่ตัณหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง

กามุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่า โคร่น่าพอใจ

ทิฏฐุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในทิฏฐิ หรือทฤษฎี คือ ความเห็น ลัทธิหรือหลัก คำสอนต่างๆ

ศีลัพพอุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในศีลและพรต คือหลักความประพฤติ ข้อ ปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่างๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่าง นั้นๆ โดยสักว่ากระทำสืบๆกันมา หรือปฏิบัติตามๆ กันไปอย่างมงาย หรือโดยนิยมว่าหลัง ว่า ศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล

อัตตวาอุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน คือความถือ หรือสำคัญหมาย อยู่ภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลายหรือเป็นเจ้าของ เป็น นายบังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่า เป็นแต่เพียง สิ่งที่ประชุมประกอบกันเข้า เป็น ไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ

ขั้น ๕ หรือ **เบญจขั้น** หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น

ตัณหา หมายถึงความทะยานอยาก ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา และตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัสทางกาย และในธรรมารมณ์

ภพ หมายถึงภาวะชีวิตของสัตว์ โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรุภพ หรือ กรรมภพ (ภพคือกรรม) กับ อุปัตติภพ (ภพคือที่อุบัติ)

อุบายวิธีแก้หรือละอุปาทาน หมายถึง วิธีการปฏิบัติเพื่อละจากความยึดมั่น ถ้อยมั่น

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดเรื่องอุปาทานตามทรรศนะของนักปราชญ์ไทย มีกล่าวไว้บ้าง ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้อธิบายเกี่ยวกับอุปาทานว่า

“อุปาทาน” ได้แก่ กามอุปาทาน ความยึดถือกามคือสิ่งหรืออารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ด้วยอำนาจของกิเลสกามคือกิเลสเป็นเหตุใคร่ ทิฐูปาทาน ความยึดถือทิฐิคือความเห็นอันหมายถึงยึดถือความเห็นผิดอันทำให้เป็นผู้ถือมั่นไปตามความเห็นที่ผิดนั้น สิ้นพทุปาทาน ความยึดถือศีลและวัตร คือ ข้อประพฤติปฏิบัติอันหมายถึงยึดถือในศีลและวัตรด้วยอำนาจของตัณหาหรือว่ายึดถือว่าเป็นของขลัง อดตวาทุปาทาน ความยึดถือว่าตน หรือว่าวาตะของคนอันหมายถึงความยึดถือตัวตนหรือว่าความยึดถือถ้อยคำของตน เช่น เมื่อตนพูดออกไปว่าผิดก็ตองผิดเสมอว่าถูกก็ตองถูกเสมอ^{๑๑}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องแก่นพุทธศาสนา ว่า สิ่งที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้นคือ “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถ้อยมั่น” เพราะมันเป็นทั้งเรื่องวิชา เป็นทั้งเรื่องปฏิบัติ และเป็นทั้งเรื่องผลของการปฏิบัติ คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถ้อยมั่น แล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถ้อยมั่น แล้วก็ได้ผลมาเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่นถ้อยมั่นอะไร เป็นจิตที่ว่างที่สุด จึงถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา^{๑๒}

^{๑๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความเข้าใจเรื่องปฏิจจสมุปปาท, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, แก่นพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ), หน้า ๒๐-๒๑.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่าสัมมาทิฐิ เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม หรือเป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ ชัดเจน เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุด ดังนั้นการสร้างเสริมสัมมาทิฐิจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

หลักการสร้างเสริมสัมมาทิฐิ มีดังนี้

๑. **ปรโตโฆสะ** คือ เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ดั่งงามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ข้อแรกนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก ได้แก่ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกง่ายๆว่า วิธีการแห่งศรัทธา

๒. **โยนิโสมนสิการ** คือ การทำในใจโดยแยกกาย คือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามทีละสิ่งๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆออก ให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยคณาอุปาทานของคนเข้าจับ

ข้อสองนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ได้แก่ปัจจัยภายในตัวบุคคล อาจเรียกง่ายๆว่า วิธีการแห่งปัญญา^๒ เพื่อแก้หรือละมัจฉาทิฐิ หรือทิฐูปาทาน

ประเวศ วะสี ได้อธิบายข้อดีของการละอุปาทานไว้ว่า การคลายความยึดมั่นตัวตน ความยึดมั่นในตัวตนซึ่งน้อยเท่าไร จิตวิญญาณยิ่งสูงขึ้น จิตมนุษย์จะอยู่แต่ทางวัตถุเงินทอง ข้าวของเท่านั้นไม่ได้เพราะจิตจะดำเตี้ย หรือแบนราบ จะเกิดความไม่สมบูรณ์ในตัวเอง จิตมนุษย์ต้องเชื่อมโยงกับสิ่งสูงสุด (นิพพาน) จึงจะสูง และเกิดความสมบูรณ์ในตัวเอง^๓

สมภาร พรมทา ได้อธิบายคุณค่าของธรรมะในพระพุทธศาสนาว่า พุทธศาสนาสอนให้เราเอาชนะตัณหาสามประการ ประโยชน์ของพุทธธรรมตามที่เสนอของพระพุทธองค์คือการเอาชนะกิเลสตัณหาภายในใจได้ เมื่อเอาชนะสิ่งเหล่านี้ได้ ชีวิตของเราจะสงบเย็น^๔

^๒ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๗) , หน้า ๖๒๑.

^๓ ประเวศ วะสี, **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์กรีน-ปัญญาญาณ ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๗.

^๔ สมภาร พรมทา, **มนุษย์กับศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๖)

นันทพล โรจนโกศล ได้กล่าวถึงสังโยชน์ และแนวคิดเรื่องขั้น ๕ ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปผลการวิจัย ได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ใช้แนวคิดเรื่องขั้น ๕ เป็นคาถอบเรื่องโลกและชีวิตทุกองค์ธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถสังเคราะห์เข้ากับขั้น ๕ และการบรรลุนิพพาน คือพ้นจากการยึดมั่นในขั้น ๕ แต่ละขั้นปฏิบัติกรร่วมกัน เหตุปัจจัยที่ทำให้แต่ละขั้นปรากฏรวมกันอยู่เป็นส่วนหนึ่งแห่งสังขารขั้นที่เรียกว่า ผัสสะเป็นปัจจัยทำให้นามขั้นปรากฏชัด ขั้น ๕ เป็นอุปกรณ์หลักแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม ผู้บรรลุธรรมเป็นผู้ที่สังขารขั้นที่เรียกว่าสังโยชน์ไม่ปฏิบัติการถาวรขั้น ๕ ในชีวิตประจำวันของผู้บรรลุธรรมปรากฏรูปแบบเป็นพฤติกรรมทางกายและวาจา^๕

พูนชัย ปันธิยะ ได้อธิบายเกี่ยวกับอุปาทาน สรุปความได้ดังนี้ “อุปาทาน” แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น เป็นการยึดมั่นทางจิต เช่นการยึดมั่นในเบญจขันธ์ คือร่างกาย และจิตใจรวมกัน เรียกว่า ตัวกูของกู ที่ยึดมั่นสิ่งที่ถูกใจ การยึดถือตัวกูของกูจะตั้งอยู่ในบ่วงแห่งความทุกข์ ถ้ามีอุปาทานก็ไม่พ้นไปจากบ่วงของความทุกข์ หรืออำนาจตัวกูของกูที่ไหลสู่สังสารวัฏหมุนเวียนซ้ำๆ ซากๆ ไม่รู้จบสิ้น^๖

พระมหาสมบุรณ์ พรรณนา ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทสำคัญของสัมมาทิฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระสูตรต้นตปีฎก” ได้กล่าวถึงทิฐิไว้ว่าทิฐิที่มีขอบเขตครอบคลุมทั้งทิฐิ ๖๒ และทิฐิที่ยึดถืออย่างไม่ถูกต้องด้วยก็ได้หลักอริยสัจที่ว่าต้นตอเป็นสาเหตุแห่งทุกข์^๗

พระอนันต์ อสุกาโร (เป็งไชโย) ได้อธิบายไว้ว่า อุปาทานขั้น ๕ ชื่อว่า ปฏิจสุมปปีนนธรรม ความพอใจ อาลัย ยินดี ชื่นชอบในอุปาทานขั้น ๕ ชื่อว่า ทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานขั้น ๕ ชื่อว่า ทุกขนิโรธ^๘

^๕ นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

^๖ พูนชัย ปันธิยะ, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอึดติดสัมมาปณิธิในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๒-๒๘.

^๗ พระมหาสมบุรณ์ พรรณนา, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสัมมาทิฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระสูตรต้นตปีฎก”.

^๘ พระอนันต์ อสุกาโร (เป็งไชโย), “ศึกษาการตีความปฏิจสุมปบาทตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๒๑.

พระมหาสุรเพชร วชิรญาโณ (เมืองสุวรรณ) ได้อธิบายไว้ว่า การกำจัดอวิชชาเกิดขึ้นได้จากการที่รู้ว่า “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้วก็เห็นนิมิตทั้งปวงโดยอาการอื่น เห็นจักขุโดยอาการอื่น เห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส...เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยอาการอื่น ฯลฯ ธรรมารมณ์ ฯลฯ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส...ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง รู้เห็นดังนี้จึงละอวิชชาได้^{๑๕}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยรวบรวมจากเอกสารขั้นต้น (Primary Sources) โดยยึดพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ เป็นหลัก รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) เช่นอรรถกถาฎีกา และปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งงานเขียนของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องอุปาทานในแง่มุมต่างๆ ด้วยพรรณนาวิธี (Descriptive method) ซึ่งได้ค้นคว้ารวบรวมไว้บ้างแล้ว เป็นข้อมูลรอง แล้วนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ได้องค์ความรู้ เข้าใจความหมาย ประเภท และความสัมพันธ์ ระหว่างอุปาทานกับหลักพุทธธรรมข้ออื่นๆ ได้อย่างถูกต้อง

๑.๗.๒ ทำให้เข้าใจโทษและผลกระทบของอุปาทานที่มีต่อสังคมชาวพุทธ

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงอุบายวิธีเพื่อละอุปาทานได้อย่างถูกต้อง

^{๑๕} พระมหาสุรเพชร วชิรญาโณ (เมืองสุวรรณ), “การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชชาในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๖๘.

บทที่ ๒

สาระสำคัญของอุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของคำว่าอุปาทาน

พระไตรปิฎกแสดงความหมายของอุปาทานไว้ดังนี้คือ อุปาทาน หมายถึง ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังปรากฏในอุปาทานปริวัตตนสูตร กล่าวไว้ว่า ภิภษุทั้งหลาย อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ อุปาทานชั้น ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป)
๒. เวทนูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา)
๓. สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา)
๔. สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร)
๕. วิญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

ตราบใด เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง ตามความเป็นจริง ตรานั้น เราก็ไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์^๑

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความหมายของอุปาทานไว้ว่า อุปาทานหมายถึง ความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ยึดติดอันเนื่องมาแต่ค้นหาผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง^๒

พระสังฆมุนีโชติโก ฐัมมาจริยะ ได้ให้ความหมายอุปาทานเอาไว้ ๒ นัยด้วยกัน นัยแรกคือ ธรรมเหล่าใดยึดถืออย่างแรงกล้า คือถือไว้ไม่ปล่อย ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน (อุปัตถิ อธิยณฺติ อมฺฤจาหิ คยฺหนฺตฺติ อุปาทานานิ) อีกนัยหนึ่งคือ ธรรมเหล่าใดอันบุคคลเข้าไปยึดมั่น ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอุปาทาน (อุปาติยณฺตฺติ อุปาทานานิ)^๓

^๑ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๑.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส .อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๗.

^๓ พระสังฆมุนีโชติโก ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติโก ปฏิจจสมุปาบททีปนี (กรุงเทพมหานคร : มุคตินิธิสังฆมุนีโชติโก, ๒๕๒๘) หน้า ๘๐.

๒.๒ ประเภทของอุปาทาน

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ชัมมสังคณี อุปาทานโคจจกะ ได้ให้คำอธิบายประเภทของอุปาทานทั้ง ๔ ไว้ดังต่อไปนี้

อุปาทาน ๔ คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สีสัพพตูปาทาน อตตวาทูปาทาน
บรรดาอุปาทาน ๔ นั้น กามอุปาทาน เป็นไฉน

ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนด คือความใคร่ ความเพติดเพลิน คือความใคร่

ตัณหาคือความใคร่ ตินหาคือความใคร่ ความเร่าร้อน คือความใคร่ ความสยบคือ
ความใคร่ ในกามทั้งหลาย อันใดนี้ชื่อว่า กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน เป็นไฉน

ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล ผลวิบากของ
กรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ผู้ที่จุดและอุบัติไม่
มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่กระทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้
และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้คนอื่นรู้ได้ไม่มีในโลก

ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญญคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อ
สัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น

ความตั้งมั่น ความถือถือ ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด บ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดย
วิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า ทิฏฐอุปาทาน เว้นีสัพพตูปาทานและอตตวาทูปา
ทานเสีย มิฉลาทิฏฐิ แม้ทุกอย่างจัดเป็นทิฏฐอุปาทาน สีสัพพตูปาทาน เป็นไฉน

ความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมิได้ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยศีลพรตของสมณพราหมณ์ใน
ภายนอกแต่ศาสนา นี้ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญญคือทิฏฐิ กันดารคือ ทิฏฐิ
ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ
ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือถือ ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิดลัทธิบ่อเกิดแห่งความ
พินาศ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า สีสัพพตูปาทาน อตตวาทูปา
ทานเป็นไฉน

บุรุษในโลกนี้ ผู้ไร้การศึกษา ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระ
อริยเจ้า ไม่ได้ฝึกฝนในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาด ในธรรมของ
สัตบุรุษไม่ได้ฝึกฝนในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเป็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน
เห็นตนในรูป เห็นตนในรูปย่อมเห็นเวทนาเป็นตน หรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน เห็น
ตนในเวทนา ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญาเห็นสัญญาในตน เห็นตนในสัญญา
ย่อมเห็นสังขารเป็นตน หรือเห็นตนมีสังขาร เห็น สังขารในตน เห็นตนในสังขาร ย่อมเห็น
วิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณ ทิฏฐิ

ความเห็นไปข้างทิฐิ ปาฐกคือทิฐิ กันดาร คือทิฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฐิ ความผันแปรแห่งทิฐิ สังโยชน์คือทิฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิดทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะ เช่นว่านี่ อันใด นี้เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน^๔

กามูปาทาน ได้แก่ความยึดมั่น กามกล่าวคือวัตถุกาม เพราะกามนั้นเป็นตัวยึดมั่นของคน ทิฐูปาทาน ได้แก่ ยึดมั่นทิฐิทั้งหลาย เพราะทิฐินั้นเป็นตัวยึดมั่นของบุคคล เช่น เห็นอัตตาและโลกเป็นของเที่ยงเป็นต้น สัตถัพพตูปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นศีลและพรตทั้งหลาย เพราะศีลและพรตนั้นเป็นตัวยึดมั่นเช่น โคศีลและโคพรตเป็นต้น เป็นตัวอุปาทานเองทีเดียว เพราะเป็นความยึดมั่นว่าความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้ อัตตวาทุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นด้วยการกล่าวว่าเป็นตัวเป็นคนของเรา เพราะอัตตานั้นเป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นของบุคคลผู้เป็นปุถุชน^๕

จากคำอธิบายของคัมภีร์ ธรรมสังคณี พอจะเห็นได้ว่า อุปาทานทั้ง ๔ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคือ กามูปาทาน กลุ่มที่สองคือ ทิฐูปาทาน สัตถัพพตูปาทาน และอัตตวาทุปาทาน อุปาทานทั้ง ๔ นี้ มีองค์ธรรมเพียง ๒ เท่านั้นคือ โลกเจตสิก กับ ทิฐิเจตสิก^๖ โดยในรายละเอียดองค์ธรรมของกามูปาทานได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘ ส่วน อุปาทาน ๓ อย่างที่เหลือได้แก่ ทิฐิเจตสิก ที่ในทิฐิตตสัมปยุตจิต ๔^๗ กามูปาทานนั้น เป็นกิเลสที่ยึดติด พอใจ กำหนด ใคร และเพติดเพลิน ในอารมณ์ทั้งหลาย อันได้แก่ รูปที่กระทบตา เสียงที่กระทบหู กลิ่นที่กระทบจมูก รสที่กระทบลิ้น สัมผัสที่กระทบกาย ส่วน ทิฐูปาทาน สัตถัพพตูปาทาน และ อัตตวาทุปาทานนั้น เป็นกิเลสที่ยึดติดในส่วนที่เป็น ความเห็น แนวคิด ความเชื่อ ทศนคติที่ผิดของตน (ทิฐูปาทาน) ซึ่งเห็นผิดจากความเป็นจริง เมื่อเห็นผิดจากความเป็นจริงตามหลักธรรมที่ถูกต้อง เป็นเหตุให้ปฏิบัติตามความเชื่อที่ผิดนั้น (สัตถัพพตูปาทาน) อย่างที่ปรากฏเป็นพิธีกรรมอันมกต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะความเห็นผิดที่ว่า มีเรา เขา สัตว์

^๔ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔ / ๓๘๐ - ๓๘๔ / ๔๖๓

^๕ คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย พระเมธีวราภรณ์ (ชัช อุปสนฺโต ป.ธ.๘), พิมพ์ครั้งที่ ๑ หน้า ๘๐๗-๘๐๘.

^๖ บุญมี เมธางกูร และ บุญกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗, หน้า ๑๘.

^๗ วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิแนบ มหานครานนท์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒-๒๓.

บุคคลตัวตนอยู่ (อัตตวาทุปาทาน) เหตุเพราะขาดความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ กามุปาทาน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบายความหมายของกามุปาทาน ไว้ในหนังสือเรื่อง สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระว่า “กามุปาทาน คือ ความยึดถือกาม กามนั้นได้แก่วัตถุกาม กับ กิเลสกาม ยึดถือกาม ก็คือยึดถือกามที่เป็นวัตถุกาม อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย”^๘ กามุปาทานจึงหมายถึง ความยึดมั่นทั้งที่เป็นตัวกิเลสกาม และตัววัตถุกาม กิเลสกามได้แก่ ตัวความใคร่ ตัวความปรารถนา วัตถุกาม กามคือผัสสะ โดยมาแสดงไว้ ๕ คือรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ และโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ดังนี้ เรียกว่าวัตถุกาม^๙

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ที่ให้ความหมาย ๒ ประการว่า กามุปาทานคือ “เครื่องยึดมั่นคือกิเลสกาม” (กาโม เอว อูปาทานํ กามุปาทานํ) และ “เครื่องยึดมั่นวัตถุกาม” (อูปาทิตติ อูปาทานํกามสสุอุปาทานํ กามุปาทานํ)^{๑๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายถึง กิเลสกาม กับ วัตถุกาม ว่าเป็นของคู่กัน เพราะว่าถ้าปราศจากคู่ ก็ปราศจากความเป็นคู่กันแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่ากามย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นกามส่วนที่เป็น Objective มั่นหมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ตลอดถึง วัตถุอันเป็นอุปกรณ์ที่เนื่องกันอยู่กับสิ่งนั้นๆ ที่เป็นไปเพื่อความใคร่ หรือก่อให้เกิดความใคร่ นี่ท่านเรียกว่ากามฝ่ายวัตถุ หรือวัตถุกาม เป็นฝ่าย Objective แต่ว่าวัตถุกามเหล่านี้จะไม่มี ความหมายอะไรถ้าปราศจากสิ่งเรียกว่า กิเลสกาม คือความใคร่ที่มีอยู่ภายในจิตของสัตว์^{๑๑} จึงพอจะสรุปได้ว่า กามุปาทาน คือ การยึดมั่นด้วยอำนาจของตัณหาอย่างเหนียวแน่น ซึ่งเป็นตัวกิเลสกามอย่างหนึ่ง และวัตถุกามที่เป็นที่ดึงเข้าไปยึดถือของกิเลสกามอย่างหนึ่ง กิเลสกามนั้นเป็นความใคร่ที่มีอยู่ในตัวบุคคล เมื่อเกิดการกระทบสัมผัสทางอายตนะ เช่น ทางตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กาย

^๘ สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖) หน้า ๖๔.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๐} อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓๖.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือฟื้นทุกข์ ฉบับสมบูรณ์ (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา) หน้า ๑๒๕.

กระทบสัมผัส ก็เกิดค้นหา คือความทะยานอยากไปในอารมณ์นั้น ๆ ในบางแห่งท่านแสดงไว้เป็นค้นหา ๖ อย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับอารมณ์ที่มากระทบทางอายตนะทั้ง ๖ เมื่ออารมณ์ทั้ง ๖ ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้าสู่จิตใจหรือวิญญาณ จึงเกิดค้นหาคือความดิ้นรน ความทะยานอยาก หรือความอยากในอารมณ์ที่เข้าไปนั้น เมื่ออารมณ์คือรูปเข้าไป ก็เกิดค้นหาในรูป เมื่ออารมณ์คือเสียงเข้าไป ก็เกิดค้นหาในเสียง อารมณ์ คือกลิ่น คือรส คือโผฏฐัพพะ คือธรรมะเรื่องราวเข้าไป ก็ค้นหาในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะ และในธรรมะคือเรื่องราว นั้น ๆ ค้นหาจึงบังเกิดขึ้นดังนี้^{๑๒} ซึ่งสอดคล้องกับ พระสังฆมมโชติกะ ชัมมาจริยะ ได้แบ่งกามุปาทานออกเป็น ๖ ประการ ได้แก่ รูปกามุปาทาน สัททกามุปาทาน คันธกามุปาทาน รสกามุปาทาน โผฏฐัพพะกามุปาทาน และชัมมกามุปาทาน^{๑๓} เมื่อเกิดค้นหาในอารมณ์ที่มากระทบทางอายตนะแล้วเกิดความพอใจ ยึดติดอย่างเหนียวแน่นจนเกิดเป็นอุปาทาน ซึ่งตรงกับใน ปรมัตถทีปนี อธิบายว่า “กามุปาทานคือค้นหาที่สังสมเป็นนิตย์ในอารมณ์หนึ่งแล้วถึงความแน่นแฟ้น”^{๑๔}

๒.๒.๒. ทิฏฐุปาทาน

ทิฏฐุปาทาน ความยึดถือในทิฏฐิคือความเห็น^{๑๕} ธรรมชาติที่ยึดมั่นไว้ในความเห็นผิด^{๑๖} คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลความหมายของทิฏฐุปาทานไว้เป็น ๒ นัยคือ “ทิฏฐิอันยึดไว้” และ ทิฏฐิ ยึดทิฏฐิ^{๑๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบายความหมายของทิฏฐุปาทาน ไว้ในหนังสือเรื่อง สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ ว่า ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น อันความเห็นนี้หมายถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด แต่ว่าที่ยังยึดถืออยู่ก็เพราะว่ายังไม่รู้ว่าเห็นผิด เมื่อรู้ว่าเห็นผิดเมื่อใดก็ย่อมจะละความเห็นผิด

^{๑๒} สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖). หน้า ๑๐๘.

^{๑๓} พระสังฆมมโชติกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาททีปนี (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมมโชติกะ, ๒๕๒๘) หน้า ๘๐-๘๑.

^{๑๔} อภิขัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐๖.

^{๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ความเข้าใจเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒.

^{๑๖} บุญมี เมฆางกูร และ บุญกร เมฆางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิขัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๑๗} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชูปวงค์พรินติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑๕.

นั้นได้เมื่อนั้น ที่กล่าวว่าความเห็นผิดนี้พระพุทธเจ้าตรัสเรียก คำว่าทิฏฐิ นี้มีคำประกอบเพื่อให้ชัด ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ตรงกันข้ามคือเห็นถูกเห็นชอบ ก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ แต่ว่ามักจะกล่าวกลางๆ คือไม่มีสัมมานำ กล่าววาทิฏฐิเฉยๆ และเมื่อกล่าวทิฏฐิเฉยๆ ก็มักจะหมายถึงความเห็นผิด และยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนี้ อาการที่ยืนยันอยู่ในความเห็นผิดเป็นตัวอย่างปาทานคือความยึดถือ อันทำให้คือตั้งถือน้อยในความเห็นของตนนั้นที่ผิดๆ^{๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า ทิฏฐิ ที่ควรนำมาพิจารณาในที่นี้ คือ ทิฏฐิ หมายถึง ความคิดเห็น ความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่างๆที่ยึดถือไว้โดยงมงายหรือ โดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นเท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะได้เจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียวตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียน บีบคั้น ผู้อื่นที่ไม่ถ้อยอย่างตน ความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็น เป็นความจริง^{๑๙}

จากเนื้อความข้างต้น คำว่าทิฏฐูปาทาน หมายถึง สภาพของจิตที่ยึดมั่นในความเห็นผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ตรงกับหลักธรรมที่ถูกต้อง จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งมีมิจฉาทิฏฐิต่างๆ เหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็นข้อๆ ดังนี้

ทิฏฐิ ๒ คือความเห็นผิด แบ่งเป็น ๒ ได้แก่

๑. สัสสตทิฏฐิ คือความเห็นว่ายั่งยืน ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป

๒. อูจเฉททิฏฐิ คือความเห็นว่ายขาดสูญ ความเห็นว่ามียัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป^{๒๐}

ทิฏฐิ ๓ คือ ความเห็นผิด แบ่งเป็น ๓ ได้แก่

๑. อภิริยทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล

๒. อเหตุกทิฏฐิ คือ ความเห็นไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย

๓. นัตถิกทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้^{๒๑}

^{๑๘} สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๗.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๑

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๗๒

ทฤษฎีทั้งหลายเหล่านี้ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจาาทฤษฎีเป็นการยึดมั่นในความเห็นของตน ซึ่งปราศจากเหตุผลที่ถูกต้องตามความเป็นจริง เพราะไม่ได้มีความเห็นตามสัมมาทฤษฎีในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งในสมัยพุทธกาลมีเจ้าลัทธิที่มีทฤษฎีต่างๆกัน อยู่ ๖ ลัทธิด้วยกันที่เรียกว่า ครุทั้ง ๖ ซึ่งเกิดร่วมสมัยกับสมัยพุทธกาล ได้แก่ ปุณณกัสสปะ มกขลิโคศล อชิตเกส กัมพล ปกุธกัจจายนะ นิครนถ์นาฏบุตร และสมุชชัยเวลัญญบุตร ที่ปรากฏในพระสูตร ดังนี้

๑. ปุณณกัสสปะ มีทฤษฎีว่า “เมื่อบุคคลทำเองใช้ให้ผู้อื่นทำตัวเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัดเบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เขาเศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เขาเศร้าโศก ทำให้เขาลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เขาลำบาก ดิ้นรนเอง ทำให้เขาดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ตัดที่ต่อปล้นไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ชุ่มอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้กริยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่เชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมิดโคนสังหารเหล่าสัตว์ปฐพีนี้ให้เป็นลาน เป็นกองมั่งสะเดียวกัน บาปที่มีการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุยอมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าตัวเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนบาปที่มีการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุยอมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา”^{๒๒} ทฤษฎีนี้จัดอยู่ในประเภท “อกริยาบาท” คือ ไม่เชื่อผลของการกระทำ การกระทำไม่ส่งผลใด ๆ แก่ผู้กระทำ

๒. มกขลิโคศล มีทฤษฎีว่า “คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว้ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผลให้ให้ผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้วจักทำให้หมดสิ้นไปด้วยคิด พรตบะหรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนดวงด้วยทะนาน ไม่มีสังสารวัฏที่ทำให้สิ้นสุดไปได้ด้วยอาการอย่างนี้ ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงและเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว้ายไปแล้วก็จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย่อมคลี่หมดไปได้เอง ฉะนั้น”^{๒๓} ทฤษฎีนี้จัดอยู่ในประเภท “นัตถิกวาท” คือ เป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อในเหตุปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือ เศร้าหมอง

๓. อชิตเกสกัมพล มีทฤษฎีว่า “ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลแห่งวิบากกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ผู้ผุดเกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินของปฏิบัติชอบซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใหญ่แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มี ในโลกคนเรานี้เป็นแต่ประชุมของมหาภูตทั้ง ๔

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๕/๑๑๑.

^{๒๒} ที.ส. (ไทย) ๕/๕๔/๖๗.

^{๒๓} ที.ส. (ไทย) ๕/๑๖๘/๕๕-๕๖.

เมื่อทำกาลกิริยาธาตุดิน ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟ ไปตามธาตุไฟธาตุลม ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีเตียงเป็นที่๕ จะห้ามเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แต่ป่าช้ากลายเป็นกระดูกมีสีดงสีนภทราบ การเช่นสรวงมีเถ้าเป็นที่๕ ทานนี้ คนเขลาบัญญัติไว้ คนบางพวกพูดว่า มีผลๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้นเบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมขาดสูญ”^{๒๔} ทัศนีย์จัดอยู่ในประเภท “อุจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่า ชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ขาดสูญ ไม่เกิดอีก ผลกรรมไม่มี บุคคลหรือ ไม่มี เป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้นประชุมกัน

๔. ปุทธกัจจายณะ มีทัศนีย์ว่า “สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีแบบอย่าง อันใครทำ ไม่มีใคร นิรมิต ไม่มีใครให้นิรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นคงจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านั้นไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กองเป็นโณน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กอง ลม สุข ทุกข์ ชีวะ เป็นที่๗ สภาวะทั้ง ๗ กองนี้ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใคร นิรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นคงจยอดภูเขาตั้งมั่นคงเสาระเนียดสภาวะ ๗ กองเหล่านั้นไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ให้ฆ่าก็ ดี ผู้ได้อินก็ดี ผู้กล่าวให้ได้อินก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น เพราะบุคคล จะเอาศาตราอย่างคมตัดศีรษะกันไม่เชื่อว่าใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ แต่เป็นศาตราสอดไปตามช่อง แห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น”^{๒๕} ทัศนีย์จัดอยู่ในประเภท “สัสตวาท” และ “อุจเฉทวาท” คือเป็น แนวคิดที่เชื่อว่า สภาวะทั้ง ๗ กอง สามารถดำรงอยู่โดยถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เชื่อกฎ แห่งกรรม

๕. นิครนถ์นาฏบุตร มีทัศนีย์ว่า ตัวเป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ เป็นผู้ถึงที่สุด สำรวมและตั้งมั่นแล้ว ดังคำกล่าวที่ว่า “พวกนิครนถ์ได้กล่าวกะเราว่า นาฏบุตรรู้ธรรมทั้งปวง เห็นธรรมทั้งปวง ยืนยันทรสนะหมดทุกส่วนว่า เมื่อเราเดินไปที่ดี ยืนที่ดี หลับที่ดี ตื่นที่ดี ญาณ ทัศนะปรากฏอยู่ติดต่อเสมอไป นิครนถ์นาฏบุตรนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ดูกรนิครนถ์ทั้งหลาย ผู้ เจริญบาปกรรมที่พวกท่านทั้งหลายทำแล้วในกาลก่อนมีอยู่ ท่านทั้งหลายจะสลัดบาปกรรมนั้น เสียด้วยปฏิบัติอันประกอบด้วยการกระทำได้ยากอันลำบากนี้ ข้อที่ท่านทั้งหลายสำรวมกาย วาจา ใจ บัดนี้ เป็นการไม่กระทำบาปกรรมต่อไปนี่เพราะหมดกรรมเก่าด้วยดบะ เพราะไม่กระทำกรรม ใหม่ ความไม่ถูกบังคับ (ด้วยกรรม) ต่อไปจึงไม่ถูกบังคับต่อไป ความสิ้นกรรมจึงมีเพราะสิ้นกรรม ความสิ้นทุกข์จึงมีเพราะสิ้นทุกข์ ความเวทนาจึงมีเพราะสิ้นเวทนา จักเป็นอันพวกท่านสลัดทุกข์ได้

^{๒๔} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๖/๗๑.

^{๒๕} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๕/๗๖.

ทั้งหมด”^{๒๖} ทฤษฎีนี้จัดอยู่ในประเภท “ปุพเพกตเหตุวาท” คือแนวคิดที่เชื่อว่ากรรมเก่า มีผลต่อชีวิตปัจจุบัน จึงเน้นการขจัดกรรมเก่าโดยการประพฤติแบบ “อิตถกิลมถานุโยค” คือการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด

๖. สอญชัยเวฬุภุตร มีทฤษฎีว่า “ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้ามีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะพึงทูลตอบว่ามี ความเห็นของอาตมภาพว่าอย่างนี้ก็มีใช่ออย่างนั้นก็มีใช่อ อย่างอื่นก็มีใช่อ ไม่ใช่ก็มีใช่อ มีใช่อไม่ใช่ก็มีใช่อ ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้าไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะไม่ทูลตอบว่ามี... ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดก็มีใช่อ ไม่เกิดก็มีใช่อหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี เกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็มีใช่อ ก็จะพึงตอบทูลว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ อาตมภาพมีความเห็นว่ามีอย่างนี้ก็มีใช่อ อย่างนั้นก็มีใช่อ อย่างอื่นก็มีใช่อ ไม่มีก็มิใช่มีใช่อไม่ใช่ก็มีใช่อ”^{๒๗} ทฤษฎีนี้จัดอยู่ในประเภท “อมราวิกเขปะ” คือ เป็นแนวคิดที่มีวาทะสายไปสายมาเหมือนปลาไหล ไม่มีจุดยืนเป็นของตนเองในปัญหาต่างๆ เช่น เมื่อถูกถามเรื่องโลกหน้า เรื่องผลกรรมดีกรรมชั่ว หรือเรื่องชีวิตหลังความตายว่า มีอยู่หรือไม่มี ก็จะตอบเลี่ยงไปเลียงมา โดยใช้ความสามารถทางตรรกะ โดยไม่พยายามยืนยันในเรื่องเหล่านั้นอย่างจริงจัง เพราะเชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ได้ ยิ่งสิ่งที่เป็นจริงด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางจะรู้ได้เลย หรือแม้ความรู้ว่าจะเป็นแนวทางให้รู้ได้บ้าง เพื่อกำจัดอัญญาณ คือ ความไม่รู้ แต่ความรู้เช่นนั้นหาใช่เป็นสิ่งที่จริงจริงๆ ไม่ เพราะความจริงแท้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ เมื่อไม่สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้ว่าเป็นอย่างไร การยืนยันในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นไปไม่ได้คือ การไม่กล่าวยืนยันสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่ามีจริงนั่นเอง จัดเป็นอุจเฉททฤษฎีอย่างหนึ่ง^{๒๘}

จากลัทธิหรือทฤษฎีของครูทั้งหก ที่ยกมาแสดงนั้น ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของทฤษฎูปาทาน คือ ความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในลัทธิ ทฤษฎี ความเห็นของตนๆ ในแต่ละทฤษฎี และไม่ยอมเปลี่ยนแปลงไปเชื่ออย่างอื่น เป็นความยึดมั่นในความเชื่อนั้นอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งความเชื่อที่ผิด หรือมิฉนาทฤษฎีนั้น ก็จะมีผลต่อแนวคิด ทักษณคดี วิธีชีวิต พฤติกรรมที่แสดงออกของคนในสังคมด้วย ลัทธิหรือทฤษฎีใดๆ ถ้าหากว่าขัดกับหลักคำสอนหรือหลักการที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ถือว่า เป็นทฤษฎูปาทานได้ทั้งสิ้น

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๑๘๕.

^{๒๗} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๕/๗๗.

^{๒๘} กัชรบด ฤทธิเต็ม, วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิฉนาทฤษฎีก่อนการบรรลุนิพพานของพุทธสาวก, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

๒.๒.๓ สีสัพพตูปาทาน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงอธิบายคำว่า สีสัพพตูปาทาน หมายถึง “ความยึดถือศีลและวัตรหรือศีลและพรต”^{๒๕} คำว่า ศีลวัตร ประกอบด้วย คำ ๒ คำ คือ ศีล คำหนึ่ง และ วัตร อีกคำหนึ่ง ศีล นั้นก็ได้แก่ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ วัตรนั้นก็ได้อีกข้อที่ปฏิบัติ บางทีเรียกว่าพรต ดังคำกล่าว บำเพ็ญพรต พรตก็มาจากวัตร ข้อที่ปฏิบัตินี้เอง^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า สีสัพพตูปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในศีลพรต คือ หลักประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียม ประเพณี ลัทธิพิธีต่างๆ ถือว่า จะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ โดยสักว่ากระทำสืบๆ กันมาหรือปฏิบัติตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่ากลัว ว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลัก ความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล^{๒๗} และท่านได้อธิบายคำว่า ศีล และวัตร ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ว่า “ข้อที่จะต้องดำรงระวางไม่ให้ล่วงละเมิด ชื่อว่าศีล ข้อที่พึงถือปฏิบัติ ชื่อว่าวัตร หลักความประพฤติทั่วไปอันจะต้องรักษาเสมอกัน ชื่อว่า ศีล ข้อปฏิบัติพิเศษ เพื่อฝึกฝนตนให้ยิ่งขึ้นไป ชื่อว่าวัตร”^{๒๘}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแปลคำนี้เป็น ๒ ความหมายคือ “ความถือมั่นศีลพรตแห่งบุคคล” กับ “ศีลพรตอันถือมั่น”^{๒๙} ในขณะที่ พระสังฆมมโชติกะ ธรรมาจารย์ ให้นิยาม สีสัพพตูปาทาน ว่า “ความยึดมั่นในการปฏิบัติศีล มีการปฏิบัติเชิงโคและสุนัขเป็นต้น”^{๓๐}

ในสมัยพุทธกาล มีเจ้าลัทธิมีทิฏฐิ หรือความเห็นผิดอยู่มากมาย และมีการสอนข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า สีสัพพตูปาทาน เช่น ศีลและวัตรของผู้บวชเป็นฤๅษีดาบส เมื่อลัทธิบูชาไฟก็ทำการบูชาไปคือถ่อถองไฟขึ้น ฤๅษีดาบสทั้งปวงก็มีศีล คือข้อที่ประพฤติหรือความประพฤติที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง และมีวัตรคือข้อที่พึงปฏิบัติ ดังเช่นบูชาไฟดังกล่าวมานั้น

^{๒๕} สัมมาทิฏฐิ ตามพระเอราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๑.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๕.

^{๒๙} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชวรงค์พรินติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑๕.

^{๓๐} พระสังฆมมโชติกะ ธรรมาจารย์, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมมโชติกะ, ๒๕๒๘), หน้า ๘๐.

ดังนั้นก็เป็นศีลและวัตรของฤๅษีดาบสทั้งหลาย นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสดาทั้งหลาย ภายนอกพุทธศาสนา ดังเช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาถึงศาสดาภายนอกพุทธศาสนา ที่เรียกว่า ศาสดา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกทั้งหลายของตนในทางต่าง ๆ กัน แม้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางสุดโต่ง ๒ ทางที่บรรพชิตผู้มุ่งจะตรัสรู้ไม่ควรที่จะสั่ง เสาปฏิบัติคือ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วยความสุขสุดสดชื่นในทางกามและ อุตตกิลมณานุโยค ความปฏิบัติทรมาณตนให้ลำบาก คือ ทำทุกกริยาต่าง ๆ เหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นศีลและวัตร ซึ่งศาสดาในภายนอกพุทธศาสนาสั่งสอนกัน และนอกจากนี้ก็ยังมียุติที่ยึดถือปฏิบัติในศีลวัตรที่ แปลกๆ ไปจากนี้ ดังที่มีแสดงเล่าไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา อันเรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร โควัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างโค สุนัขวัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างสุนัข เป็นต้นว่า ผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในโควัตร สุนัขวัตรที่ใช้เดิน ๔ ขาแบบสุนัขแบบโค ทำกริยาอาการทำเสียงและบริโภคนิสัยแบบสุนัขแบบโค เหล่านี้เรียกว่าโควัตร สุนัขวัตรในครั้งพุทธกาลถือศีลและวัตรกันแบบนี้ก็ยังมีและก็มี การแสดงเล่าว่า บางคนถือโควัตรสุนัขวัตรได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อปฏิบัติใน ศีล และวัตร แบบ สุนัขแบบโค เมื่อสิ้นชีวิตไปจะไปเกิดเป็นอะไร พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ก็ไปเกิดเป็นสุนัขไป เกิดเป็นโคนั้นแหละ ดังนี้ เหล่านี้เป็นศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่มากมาย ซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงเว้นมาโดยลำดับ^{๓๕}

จากการสืบค้นความหมายของคำว่า สิลัพพคูปาทาน พอจะสรุปได้ว่า สิลัพพคูปาทานหมายถึง การยึดมั่น ในศีลและวัตร หรือ ศีลและพรต รวมไปถึงข้อปฏิบัติของลัทธิ ภายนอกพระพุทธศาสนาต่างๆ ที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล เช่น ลัทธิการบูชายันต์ การอาบน้ำชำระล้างบาป เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นสิลัพพคูปาทานเพราะขาดความเห็นที่ถูกต้อง(สัมมาทิฐิ) ในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อเห็นผิดก็นำไปสู่การปฏิบัติที่ผิดด้วย (สิลัพพคูปาทาน) ซึ่งไม่สามารถที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ ตามที่ พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า “ศีลและวัตรของศาสนาใดก็ตามที่ขาดมรรคมืองค์ ๘ ย่อมไม่อาจถือว่าเป็นการปฏิบัติที่เป็นกุศลกรรมอันนำไปสู่ความดับทุกข์”^{๓๖}

^{๓๕} สัมมาทิฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๒-๘๓.

^{๓๖} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗๕-๔๘๐

๒.๒.๔ อุตตวาทุปาทาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ อุตตวาทุปาทาน หมายถึง การถือมั่นว่าตน คือความยึดถือสำคัญมั่นหมายว่า นั่นนี่เป็นตน เช่น การมองเห็นเบญจขันธ์ เป็นอิตตาอย่างหยาบขึ้นมา เช่น ยึดถือมั่นหมายว่า นี่เรา นั่นของเรา จนเป็นเหตุแบ่งแยกเป็นพวกเรา พวกเขา และเกิดความถือพวก^{๓๗}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายความหมายของคำนี้เป็น ๒ นัย คือ “สิ่งเป็นเหตุกล่าว เป็นเหตุถือมั่นซึ่งอิตตา” และ “สิ่งเป็นเหตุถือมั่นเพียงคำว่าอิตตา”^{๓๘} ในขณะที่ อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกากล่าวว่า “สภาพที่เป็นเหตุกล่าวซึ่งอิตตา (ตัวตน) ที่เดียรถีย์กำหนดไว้ ๒๐ อย่างโดยอำนาจ อิตตาที่แยกจากขันธ์ และไม่แยกจากขันธ์ชื่อว่า อิตตวาตะ ” และอิตตวาตะนี้เองที่เป็นอุปาทาน^{๓๙}

อีกนัยหนึ่ง อุตตวาทุปาทาน หมายถึง ความจิตใจยึดมั่นในขันธ์ ๕ ของตนและทั้งของผู้อื่นว่าเป็นตนเป็นตน เป็นบุคคล เป็นเราเป็นเขา^{๔๐} ก็คือยึดมั่นใน สักกายทิฏฐิ นั่นเอง ซึ่งจำแนกรายละเอียดไปตามขันธ์ ๕ จึงเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ดังนี้

๑. รูปขันธ์ เห็นว่า รูปเป็นตน ตนเป็นรูป รูปอยู่ในตน ตนอยู่ในรูป

๒. เวทนาขันธ์ เห็นว่า เวทนาเป็นตน ตนเป็นเวทนา เวทนามีอยู่ในตน ตนมีอยู่ในเวทนา

๓. สัญญาขันธ์ เห็นว่า สัญญาเป็นตน ตนเป็นสัญญา สัญญามีอยู่ในตน ตนมีอยู่ในสัญญา

๔. สังขารขันธ์ เห็นว่า สังขารทั้งหลายเป็นตน ตนเป็นสังขาร สังขารทั้งหลายมีอยู่ในตน ตนมีอยู่ในสังขาร

๕. วิญญาณขันธ์ เห็นว่า วิญญาณเป็นตน ตนเป็นวิญญาณ วิญญาณมีอยู่ในตน ตนมีอยู่ในวิญญาณ^{๔๑}

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๘.

^{๓๘} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชูปริวรรค์พรินติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑๕-๕๒๐.

^{๓๙} อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒๐.

^{๔๐} บุญมี เมฆางกูร และบุญกร เมฆางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๘, หน้า ๖๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบาย อุตตวาทุปาทานว่า หมายถึง ความยึดมั่นในนามรูปหรือขันธ ๕ ว่าเป็นตัวตน “เมื่อไม่พิจารณาด้วย ปัญญาให้รู้จัก ก็ย่อมจะมีความถือมั่นหรือความยึดถือ ความถือมั่นหรือความยึดถือนี้จึง เรียกว่า อุตตวาทุปาทาน ความถือมั่นหรือความยึดถือวาทะว่าตน ก็คือยึดถือหรือถือมั่น สมมติบัญญัติ เมื่อไม่พิจารณาด้วยปัญญา ก็ทำให้มีความถือมั่นหรือยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่ง สมมติบัญญัตินั้น ว่าเป็นจริงมีจริง ดังเช่นเมื่อมีความยึดถือหรือถือมั่นในวาทะว่าตนในสมมติ บัญญัติว่าตน ก็ทำให้ หลงยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้น ว่าเป็นตนจริง ๆ”^{๔๒} นามรูปหรือขันธ ๕ ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้นว่า อตภาพหรืออัตตา และเมื่อเรียกกันเพลिन ๆ ไป ก็หลงยึดถือว่าเป็น อัตตาขึ้นเป็นตัวเราเป็นของเราขึ้น ก็เป็นตัวเราขึ้นก่อน และเมื่อมีตัว เราก็ต้องมีของเรา และเมื่อมีตัวของเราก็ต้องมีตัวของเขา ก็ต้องแยกออกไปตั้งนี้ เพราะฉะนั้น ความยึดถืออันเรียกว่าอุปาทาน หรือความถือมั่นอันเรียกว่าอุปาทานนี้ จึงยึดถือในที่ตั้งของสมมติ บัญญัตินี้แหละ และโดยเฉพาะก็ที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตา หรืออตภาพ กายใจ นามรูป หรือขันธ ๕ อันนี้ว่าเป็นตัวเรา ของเราขึ้น อุปาทานข้อนี้สำคัญมาก ย่อมเป็นมูลของความ ยึดถืออื่นต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก และในทางพระพุทธศาสนาก็ได้มีคำเรียกความยึดถือดังกล่าวนี้ใน ข้อนี้ไว้หลายชื่อ เช่น

เรียกว่า อตตานุทิฎฐิ ความตามเห็นว่าอัตตาคือตัวตน ความตามเห็นว่าตัวเรา ของเรา

เรียกว่า สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่ากายของตน

เรียกว่า อัสมีมานทิฎฐิ มานะคือความสำคัญหมาย ทิฎฐิคือความเห็นว่าอัสมีเรามีเรา เป็น หรือเรียกว่าอัสมีมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น ^{๔๓}

พุทธทาส ได้อธิบาย อุตตวาทุปาทาน ว่า ความยึดมั่น ด้วยความรู้สึกว่า ตน คือ มี ความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งที่ตนรู้สึก ว่าตน ว่าเป็นตัวเป็นตน แล้วแต่จะยึดถืออะไร ตามระดับ สติปัญญาของผู้ยึดถือเพียงร่างกายนี้ อาจจะยึดถือลึกเข้าไปถึงจิตใจ หรือรวมกันทั้งกายและใจ หรืออาจจะมีความคิดอย่างอื่น ซึ่งเขายึดเชื่อกันว่า มีสิ่งอื่นต่างหากไปจากกายและใจ ที่เรียกว่า ตัวตน เมื่อมีความรู้สึกว่าตัวเราอยู่ที่ไหน จะต้องมีความรู้สึกของเราที่นั่น ความรู้สึกที่ เป็นนี้ ในภาษาบาลี เรียกว่า อหังการ กัม มมังการ อหังการ คือการทำความยึดถือหรือรู้สึก หรือยึดถือว่า “ของเรา” มันเป็นของที่เกิดเอง ประจําอยู่ในใจ อย่างแน่นแฟ้น จนไม่มีความรู้สึก

^{๔๒} สัมมาทิฎฐิ ตามพระไตรปิฎกของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๓.

^{๔๓} สัมมาทิฎฐิ ตามพระไตรปิฎกของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๔-๕๕.

ได้ว่าเป็นของเพิ่งเกิด หรือเกิดตามเหตุปัจจัย เพราะเหตุว่าเป็นกิเลสชั้นละเอียด นอนเนื่องอยู่ใน สันดาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของ ๓ อย่าง คือ เรื่องกาม ทิฏฐิ และเรื่องความมมกาย เพราะฉะนั้น ใคร ๆ หรือแม้แต่เด็กเล็ก ๆ เราก็จะเห็นได้ว่าเขามีความรู้สึก ที่เป็น อหังการ และ มมังการ อยู่ด้วยกันทั้งนั้นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจ ในเมื่อเรารู้สึกของเราเอง ก็เป็นภาษาหยาบ ๆ ว่า ตัวกู หรือ ของกู^{๔๔}

จากคำนิยามความหมายของคำว่า อัตตวาทุปาทาน จะเห็นได้ว่า ตัวทิฏฐิเองยึดมั่นใน ชั้นที่ ๕ ว่าเป็นอัตตา ซึ่งคำว่าอัตตานี้เป็นบัญญัติของปรมาตมธรรมที่มีสภาวะ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งประชุมกันขึ้นมา จึงบัญญัติว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนได้ ซึ่งตรงกับ ที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้ทรงอธิบายไว้ และ สอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสได้อธิบายไว้ด้วย ฉะนั้นอัตตวาทุปาทาน จึงหมายถึง ความยึดมั่น ในชั้นที่ ๕ นั่นเองว่าเป็นตัวตน

ตารางที่ ๑ เหตุในการให้ยึดมั่นชั้นที่ ๕ ว่าเป็นอัตตา (อัตตานุทิฏฐิ) ดังนี้

เมื่อมีอะไร	เพราะอาศัยอะไร	เพราะยึดอะไร	จึงสรุปว่า
เมื่อมีรูป(ร่างกาย)	อาศัยรูป	ยึดมั่นในรูป	มีอัตตา
เมื่อมี เวทนา	อาศัยเวทนา	ยึดมั่นในเวทนา	มีอัตตา
เมื่อมีสัญญา	อาศัยสัญญา	ยึดมั่นในสัญญา	มีอัตตา
เมื่อมีสังขาร	อาศัยสังขาร	ยึดมั่นในสังขาร	มีอัตตา
เมื่อมีวิญญาณ	อาศัยวิญญาณ	ยึดมั่นในวิญญาณ	มีอัตตา

พอสรุปได้ ว่าพระพุทธองค์ทรงตั้งปัญหาว่า เมื่อมีอะไรเพราะอาศัยอะไร และเพราะยึด อะไร จึงยึดมั่นว่า มีอัตตา คำตอบของปัญหานี้ คือ เมื่อมีชั้นที่ ๕ เพราะอาศัยชั้นที่ ๕ เพราะยึดมั่น ในชั้นที่ ๕ จึงสรุปว่ามีอัตตา ถ้าปราศจากชั้นที่ ๕ แล้วก็ไม่มีที่ยึดมั่นว่า มีอัตตา^{๔๕}

^{๔๔} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือพันทุกข์ ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา) หน้า ๒๔๒-๒๔๓, ๒๔๖.

^{๔๕} จรูญ วรณกสิณานนท์, *ศึกษาวิเคราะห์ การปฏิเสธอัตตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).*

๒.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอุปาทานกับหลักพุทธธรรมข้ออื่นๆ

สาระสำคัญของตอนนี้จะนำเสนอคำอธิบายถึงความสัมพันธ์ของ อุปาทาน กับ ข้อธรรมอื่น ๆ เพื่อให้เข้าใจอุปาทานในแง่มุมต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มีขอบเขตกว้างขวาง มีความสัมพันธ์สอดคล้องกลมกลืนกันกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ หลักธรรมแต่ละข้อสามารถเชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน อุปาทาน จัดเป็นกิเลสอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องตกอยู่ในวิญญูสงสารจนหาที่สุดมิได้ เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ที่ต้องทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดมา และประสบทุกข์อยู่รำไป พระพุทธองค์ ได้ทรงตรัส อุปาทาน ไว้ในหลายแห่งในพระไตรปิฎก อุปาทาน มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับหลักธรรมที่สำคัญอื่นๆ ดังนี้

๒.๓.๑ อุปาทานสัมพันธ์กับกฎปฎิจจสมุปบาทในฐานะที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดข้อธรรมอื่นๆ

หลักปฎิจจสมุปบาท เป็นกระบวนการของธรรมชาติ ซึ่งอาศัยกัน และเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ปฎิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงความเป็นไปของกฎธรรมชาติหรือความจริงอันมีอยู่ตามธรรมดา เป็นสภาวะธรรมชาติที่ไม่เกี่ยวกับการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือ ความ ตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็ตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตถาคตเกิดขึ้น ก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็ตั้งอยู่อย่างนั้น”^{๔๖} และพระพุทธพจน์ว่า "ผู้ใดเห็นปฎิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฎิจจสมุปบาท"^{๔๗}

ความหมายและองค์ธรรมของปฎิจจสมุปบาท พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรมเพื่อง่ายแก่การเข้าใจโดยสังเขปดังนี้

^{๔๖} อก.เอกกก. (ไทย) ๒๐/๑๓๓๗/๓๘๕.

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

๑. อวิชชา คือ ความไม่รู้ ไม่เห็นตามความเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ หลงไปตามสมมติบัญญัติ ความไม่รู้ที่แฝงอยู่กับความเชื่อถือต่าง ๆ ภาวะขาดปัญญา ความไม่เข้าใจ เหตุผล การไม่ใช้ปัญญา หรือปัญญาไม่ทำงานในขณะนั้น ๆ

๒. สังขาร คือ ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจ มุ่งหมาย ตัดสินใจ และการที่แสดงเจตนาออกเป็นการกระทำ การจัดสรรกระบวนการความคิด และมองหาอารมณ์มาสนองความคิด โดยสอดคล้องกับพื้นนิสัย ความถนัด ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ และทัศนคติของตน ตามที่ได้สั่งสมไว้ การปรุงแต่งจิต ปรุงแต่งความคิด หรือปรุงแต่งกรรมด้วยเครื่องปรุง คือคุณสมบัติต่างๆ ที่เป็นความเคยชินหรือได้สั่งสมไว้

๓. วิญญาณ คือ ความไม่รู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้ต่ออารมณ์ที่มีในใจ ตลอดจนสภาพพื้นเพของจิตใจในขณะนั้น ๆ

๔. นามรูป คือ ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรม ในความรับรู้ของบุคคล ภาวะที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้อง และปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนองในแนวทางของวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิต

๕. สฬายตนะ คือ ภาวะที่อายตนะที่เกี่ยวข้อง ปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้น ๆ

๖. ผัสสะ คือ การเชื่อมต่อความรู้กับโลกภายนอก การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ

๗. เวทนา คือ ความรู้สึกสุขสบาย ถูกใจ หรือทุกข์ ไม่สบาย หรือเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์

๘. ตัณหา คือ ความอยาก ทะยานร่ำรนาหาสิ่งอันนวยสุขเวทนา หลีกหนีสิ่งที่ไม่ชอบทุกขเวทนา, โดยอาการได้แก่ อยากได้ อยากเป็น อยากคงอยู่นั้นๆ ยังยืนตลอดไป อยากให้ดับสูญ พินาศไปเสีย

๙. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง รวบรวมเอาสิ่งต่าง ๆ และภาวะชีวิตที่อันนวยเวทนานั้นเข้าผูกพันกับตัวความยึดมั่นต่อสิ่งที่ก่อให้เกิดเวทนาที่ชอบหรือไม่ชอบ จนเกิดทำที่หรือตีราคาต่อสิ่งต่าง ๆ ในแนวทางที่เสริมหรือสนองตัณหาของตน

๑๐. ภพ คือ กระบวนพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออก เพื่อสนองตัณหาอุปาทานนั้นและภาวะชีวิตที่ปรากฏเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง โดยสอดคล้องกับอุปาทาน และกระบวนพฤติกรรมนั้น

๑๑.ชาติ คือ การเกิดความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิตนั้นหรือไม่ได้มี ไม่ได้เป็นอย่างนั้น ๆ การเข้าครอบครองภาวะชีวิตนั้นหรือเข้าสวมเอากระบวน

พฤติกรรมนั้น โดยการยอมรับตระหนักขึ้นมาว่า เป็นภาวะชีวิตของตน เป็นกระบวนการพฤติกรรมของตน

๑๒. ชรามรณะ คือ ความสำนึกในความขาด พลาด หรือพรากแห่งตัวตนจากภาวะชีวิตอันนั้น ความรู้สึกที่ว่าตัวตนถูกคุกคามด้วยความสูญสิ้นสลาย หรือ ปลัดพรากจากภาวะชีวิตนั้น หรือจากการได้มี ได้เป็นอย่างนั้น ๆ จึงเกิดโศกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมณัส อุปายาส พวงมาด้วยคือ รู้สึกคับแคบ ขัดข้อง ขุ่นมัว แห่งใจ หดหู่ ซึมเซา ไม่สมหวัง กระวนกระวาย และทุกขเวทนาต่าง ๆ^{๔๔}

อุปาทานจัดเป็นองค์ธรรมหนึ่งในหลักปฏิจาสมุปบาท ซึ่งมีค้นหาเป็นปัจจัยและยังเป็นปัจจัยให้ภพเกิด และภพก็เป็นปัจจัยให้เกิดชาติเป็นลำดับ ความเป็นปัจจัยกันของธรรมในปฏิจาสมุปบาทเหล่านี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ สาย คือ

๑. สายเกิด เรียกว่า สมุทยวาร คือ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มิจลาปฏิบัติทาหมายถึงทางปฏิบัติผิด

๒. สายดับ เรียกว่า นิโรชวาร คือ ความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งหมด เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า สัมมาปฏิบัติทาหรือการปฏิบัติที่ถูกต้อง

ฝ่ายสมุทยวาร คือ การแสดงกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์ดังนี้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็น ปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๕ - ๑๑๐.

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีความเกิดขึ้นแห่ง กองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้^{๔๘}

ฝ่ายนิโรธวาร คือ การแสดงกระบวนการดับของทุกข์ ดังนี้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์

โทมนัส และอุปายาส จึงดับ ความดับแห่ง

กองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้^{๔๙}

จากความสัมพันธ์ของอุปาทาน ในฐานะที่เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ในฝ่ายของสมุทวาร หรือสายเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอุปาทานเป็นปัจจัยให้ภพ เกิด และในฝ่ายของนิโรธวาร แสดงว่า เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ หรือ การอิงอาศัยกันตามเหตุ ปัจจัยลักษณะนี้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า อุปาทาน เป็นปฏิจสมุปบาทธรรมของภพ และ ภพเป็น ปฏิจสมุปป็นนธรรม ของ อุปาทาน คำว่า ปฏิจสมุปบาท หมายถึง ความเป็น ปัจจัย คำว่า ปฏิจสมุปป็นนธรรม หมายถึง ความเป็นผล ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ว่า “ธรรมที่เป็นปัจจัยทั้งหลายพึงทราบว่าเป็นปฏิจสมุปบาท ธรรมที่เกิดเพราะปัจจัยทั้งหลายนั้น พึงทราบชื่อว่า ปฏิจสมุปป็นนธรรม”^{๕๐} จากข้อความดังกล่าวแสดงว่า อุปาทาน เป็น ปฏิจสมุปบาทธรรม (เป็นปัจจัย) ของภพ และภพก็เป็นปฏิจสมุปป็นนธรรม (เป็นผล) ของ อุปาทาน นั่นเอง

^{๔๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒.

^{๔๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒-๓., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒-๓.

^{๕๐} วิสุทธิตี. (ไทย) ๓/๒๒๓.

เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง อุปาทาน กับ องค์ปฏิจสุมุขปาทของค์อื่น ๆ ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น จึงขอแนะนำการอธิบายปฏิจสุมุขปาทที่แสดงเป็นหลายนัยต่างๆ มาอธิบาย ดังนี้

๑. อัธธาหรือกาล ๓ คือ

๑. อดีต = อวิชา สังขาร
๒. ปัจจุบัน = วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา
อุปาทาน ภพ
๓. อนาคต = ชาติ ชรามรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)^{๕๒}

การอธิบายในลักษณะนี้ เป็นการอธิบายแบบข้ามภพชาติ ซึ่งแบ่งองค์ปฏิจสุมุขปาทไว้ตามกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต อุปาทาน จัดอยู่ในปัจจุบันกาลซึ่งเป็นเหตุให้เกิดต่อไปในอนาคต คือ ชาติ ชรามรณะ เป็นต้น

๒. สังคะหรือสังเขป ๔ คือ

๑. อดีตเหตุ = อวิชา สังขาร
๒. ปัจจุบันผล = วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
๓. ปัจจุบันเหตุ = ตัณหา อุปาทาน ภพ
๔. อนาคตผล = ชาติ ชรามรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)^{๕๓}

การอธิบายในลักษณะนี้ อุปาทาน จัดอยู่ในปัจจุบันเหตุ คือเป็นเหตุในปัจจุบันเพื่อให้เกิดผลในอนาคต คือ ชาติ ชรามรณะ ในขณะที่ อวิชา กับสังขาร จัดว่าเป็นอดีตเหตุที่ได้กระทำแล้ว ซึ่งทำให้เกิดผลในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ประสบอยู่ได้แก่ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เพื่อเป็นปัจจัยแก่ ตัณหาและอุปาทาน อันจะเป็นปัจจุบันเหตุต่อไป

๓. อากา ๒๐ คือ

๑. อดีตเหตุ ๕ = อวิชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
๒. ปัจจุบันผล ๕ = วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
(= ชาติ ชรามรณะ)
๓. ปัจจุบันเหตุ ๕ = อวิชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
๔. อนาคตผล ๕ = วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
(= ชาติ ชรามรณะ)^{๕๔}

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๒.

^{๕๓} อ่างแล้ว

ต่อเนื่องจากข้อที่ ๒ องค์ธรรม ในปฏิจสมุปบาททั้ง ๑๒ องค์ สามารถจัดเข้าในเหตุ และผล ทั้งใน อดีต ปัจจุบัน และอนาคต การอธิบายในลักษณะนี้ อุปาทานจัดว่าเป็นทั้งอดีตเหตุ และปัจจุบันเหตุ ต่างกันเพียงช่วงของเวลาเท่านั้น

๔. วัฏฏะ ๓ หรือ ไตรวัฏฏ์

๑. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือตัวสาเหตุผลักดันให้คิดปรุงแต่งกระทำ การต่างๆ เรียกว่า กิเลสวัฏฏ์

๒. สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม คือกระบวนการกระทำหรือกรรม ทั้งหลายที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่างๆ เรียกว่า กรรมวัฏฏ์

๓. วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบาก คือสภาพชีวิตที่เป็นผล แห่งการปรุงแต่งของกรรม และกลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้อีกเรียกว่า วิปากวัฏฏ์^{๕๔}

การอธิบาย ปฏิจสมุปบาท เป็นวงจร หรือไตรวัฏฏ์ (วน ๓) นี้ เป็นการจัดองค์ของ ปฏิจสมุปบาทลงในแต่ละข้อคือ วงจรของกิเลส กรรม และวิปาก อุปาทาน จัดว่าเป็นกิเลสวัฏฏ์ ซึ่งหมุนไปสู่กรรมวัฏฏ์ คือ ภพ (กรรมภพ) เพื่อนำไปสู่วิปากวัฏฏ์ คือ ผลของกรรม ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา นั่นเอง

๒.๓.๒ อุปาทานสัมพันธ์กับหลักไตรลักษณ์ ในฐานะที่เป็นสถานะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ไตรลักษณ์หมายถึง ลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความ เป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน^{๕๖} อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ คือลักษณะที่เสมอกันแก่ สังขารธรรมทั้งปวง^{๕๗} เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงความเป็นธรรมดาของสังขาร ทั้งหลาย ได้แก่ สิ่งที่เกิดจากเหตุอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อเหตุสลายสิ่งนั้นก็พลอยสลายไปด้วย สังขารธรรมนี้เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม คือธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัย

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๔.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ส. สพว. (ไทย) ๑๘/๑-๑๒/๒-๑๐.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๔.

ปรุงแต่ง ได้แก่ขันธ ๕ ตรงข้ามกับอสังขตธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิสังขารธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ไม่ได้อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้นเลย ได้แก่ นิพพาน

ธรรม (สิ่ง) ทั้งปวงในพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สังขตธรรม (สังขารธรรม) ได้แก่ สิ่งที่ยังปัจจัยปรุงแต่ง คือ ขันธ ๕ ทั้งหมด

๒. อสังขตธรรม (วิสังขารธรรม) ได้แก่ สิ่งที่ยังปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ นิพพาน^{๕๔}

สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ แต่อสังขตธรรมหรือวิสังขารธรรมคือนิพพาน ไม่ขึ้นต่อสภาวะเช่นนี้ อนัตตาเท่านั้น เป็นลักษณะร่วมที่มีทั้งในสังขตธรรม และอสังขตธรรม^{๕๕}

กฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ครอบคลุมลักษณะของสรรพสิ่ง เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่ได้มีใครบังคับบัญชาให้เป็นไป แต่สัตว์ทั้งหลายยังไม่เห็นถูกตามสภาวะของธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ยังเข้าใจผิดแย้งกับหลักธรรมดังกล่าว เช่น เห็นว่าสังขารทั้งหลายเที่ยงแท้ เป็นสุข และเห็นว่าเป็นตัวเรา ของเราอยู่ ความคิดเช่นนี้ ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิปลาส คือ ความเห็น (ทิฏฐิ) ที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ถือเป็นมิจฉาทิฏฐิ คือเห็นผิดจากความจริง และยึดมั่นในความเห็นวิปลาสนั้นจนเคยชิน (ทิฏฐุปาทาน)

วิปลาส มี ๓ อย่างคือ

๑. สัตถุวิปลาส สัตถุคลาดเคลื่อน หมายถึงผิดพลาดจากความเป็นจริง

๒. จิตวิปลาส จิตคลาดเคลื่อน ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง

๓. ทิฏฐิวิปลาส ทิฏฐิคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง^{๖๐}

วิปลาส ความรู้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงทั้ง ๓ ประการ จะเป็นไปใน ๔ ลักษณะดังมีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัตถุวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส มี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. สัตถุวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง

๒. สัตถุวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข

๓. สัตถุวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่มีตัวตน ว่าเป็นตัวตน

๔. สัตถุวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม”^{๖๑}

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐/๒

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๖๑} อจ.จตุกก. ๒๑ / ๔๕ / ๖๖.

ความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง หรือทฤษฎีวิปัสสนานั้น ถือว่าเป็นทฤษฎี ปาทานอย่างหนึ่ง เพราะเมื่อมีความเห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง เป็นต้น ย่อมเกิดความยึดมั่นอย่าง นั้น เช่น เมื่อเห็นผิด (ทฤษฎีวิปัสสนา) ว่าร่างกายเป็นตัวตน เป็นตัวเรา ตัวเขา (อัตตวาทุปาทาน) เมื่อเห็นผิดว่าสิ่งที่ไม่งาม ว่าเป็นของงาม ย่อมยึดมั่นในความงามนั้น (กามุปาทาน) และเมื่อเห็น สังขารทั้งหลายที่ไม่เที่ยง ว่าเป็นของเที่ยง และเห็นผิดในสังขารทั้งหลายที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข ย่อมจะหาทางปฏิบัติเพื่อทำให้ตัวเองเสพเสวยความสุขนั้นตลอดไป (สัลลพทุปาทาน) ทั้งนี้ย่อม ขัดแย้งกับกฎไตรลักษณ์โดยสิ้นเชิง เพราะตามกฎของไตรลักษณ์สรรพสิ่งล้วนเป็นอนัตตา

ฉันชื่อว่าฉันรู้แล้ว ทั้งที่เป็น อดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลวหรือประณีต โกลีไกลก็ตาม ควรพิจารณาตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา^{๖๒} แม้ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น^{๖๓}

๒.๓.๓ อุปาทานสัมพันธ์กับหลักอริยสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์เกิด

อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และทรงประกาศพระพุทธศาสนาเพื่อ ประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ทั้งหลายตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ทรงตรัสสอนพุทธบริษัททั้งหลาย เพื่อความรู้แจ้งสัจธรรมตามความเป็นจริง คำสอนทั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนนั้น ล้วนแต่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ทั้งสิ้น อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั้น เป็นหลักธรรม สำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา^{๖๔} ดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า

“รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงใน รอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็น รอยเท้าขนาดใหญ่แม้ฉันทุสศธรรมทั้งหมดก็ฉันทุสนั้นเหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ ๔”^{๖๕} และมี พุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสอริยสัจ ๔ กับพระภิกษุทั้งหลายไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ นี้ตามเป็นจริงพระตถาคตอรหันตสัมมา สัมพุทธเจ้า จึงได้นำมาเรียกว่าเป็นอริย”^{๖๖} “ภิกษุทั้งหลาย ชื่อนี้แล เป็นทุกขอริยสัจ คือ ชาติ (ความเกิด) ก็เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) ก็เป็นทุกข์ พยาธิ (ความเจ็บ) ก็เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย)

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๘/๑๒๖-๑๒๘.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๕/๔๒๖.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕๓.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๘.

^{๖๖} ส.ม. (ไทย) ๑๕ / ๑๓๐๓ / ๕๔๓

ก็เป็นทุกข์ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์
ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นที่ทุกข์โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์สมุทัยอริยสัง คือตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วย
ด้วยความเพลिनและความติดใจ คอยเพลิตเพลिनอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา
ภวตัณหา วิภวตัณหา”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์นิโรธอริยสัง คือ การที่ตัณหานั้นแลดับไปได้ด้วย
การตำรอกออกหมด ไม่มีเหลือ การสละเสียได้ สลัดออก ฟ้นไปได้ ไม่ห่วงเหนียวพัวพัน”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง คืออริยมรรคมีองค์ ๘
นี้แหละ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ”^{๖๓}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว อริยสัง ๔ ข้อที่จัดว่าเป็นทุกข์สมุทัยอริยสัง ในพุทธพจน์นี้
พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา ส่วนทุกข์ (อุปาทานชั้น ๕)
ได้จัดเป็นส่วนผลที่มาจากทุกข์สมุทัยอริยสัง อันได้แก่ ตัณหาทั้ง ๓ ทุกข์ในอริยสังหมายถึงทุกข์ที่
เกิดจากอุปาทานชั้น ๕ (การยึดมั่นชั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นสัตว์
บุคคล ตัวตน) อันเนื่องมาจากตัณหา ถ้าปราศจากอุปาทานชั้น ๕ หรือการยึดมั่นในชั้น ๕
แล้วทุกข์ในอริยสังก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย และการที่จะดับทุกข์ได้นั้นต้องดับที่เหตุแห่งทุกข์ คือ
ตัณหา ๓ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์อริยสัง คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็น
ทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็น
ทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นที่ทุกข์ โดยย่อ
อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์
สมุทัยอริยสัง คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิตเพลिनและกำหนด มีปกติ
เพลิตเพลिनในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ธรรม ๓ ประการนี้แลที่เธอ
ทั้งหลายควรละ”^{๖๔}

ในพระสูตรนี้ ได้แสดง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ว่าเป็นสมุทัยอริยสัง ส่วน
อุปาทาน ได้จัดไว้ในส่วนข้อที่เป็นทุกข์อริยสัง คือ อุปาทานชั้น ๕ โดยสรุป แต่เมื่อพิจารณา
ตามหลักปัจจัยอาการ โดยสายเกิดทุกข์แล้ว จะเห็นว่า อุปาทานจัดว่าอยู่ในส่วนของทุกข์สมุทัยอริยสัง
ด้วย ดังปรากฏในติดถายคนสูตร กล่าวถึงทุกข์สมุทัยอริยสังว่า

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕๖.

^{๖๔} ส.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘๑/๕๕๒.

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ
 ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการอย่างนี้
 เรียกว่าทุกข์สมุทัยอริยสัง^{๖๕}

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าตัณหาและอุปาทานจัดเข้าในทุกข์สมุทัยอริยสัง คือ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตามหลักแห่งเหตุปัจจัย และเมื่ออธิบายหลักปฏิจสงมุขปาธ ตามนัยแห่งสังคหะ หรือสังเขป ๔ ซึ่งจัดเหตุและผลเข้าในกาลทั้งสาม ตัณหา อุปาทาน และภพ ก็จัดเข้าในปัจจุบันเหตุ ซึ่งจะเป็ปัจจัยให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปรีเทวะ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับพุทธพจน์ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์อริยสัง คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ บรรณาลังใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์”^{๖๖}
 พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายถึงกิจในอริยสังข์อสมุทัย ซึ่งจัดอุปาทานเข้ารวมไว้ในข้อสมุทัยด้วยดังนี้ “สมุทัย คู่กับกิจคือ ปาหณะ หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรละหรือกำจัด ดังนั้นตัณหาและธรรมจำพวกทำให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ เช่น อวิชา โลภะ โทสะ อุปาทาน เป็นต้น จึงเรียกรวมว่า ปาหัตถัพพธรรม (ธรรมที่ควรละ)”^{๖๗}

หลักเกณฑ์การตรวจสอบความสำเร็จในการปฏิบัติในอริยสังข์ ๔ คือ การรู้รอบ ๓ หรือญาณ ๓ เรียกเต็มว่า ญาณทัสสนะ อันมีปริวัฏฏ์ ๓ หรือ ปริวัฏฏ์ ๓ แห่งญาณทัสสนะ หมายถึงการหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ อย่าง ^{๖๘} ดังนี้

๑. สังจญาณ ปรีชาหยั่งรู้อริยสังข์ ๔ แต่ละอย่างตามเป็นจริงว่า นี่ก็ทุกข์ นี่ก็ ทุกข์สมุทัย นี่ก็ทุกขนิโรธ นี่ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
๒. กิจญาณ ปรีชาหยั่งรู้หน้าที่ที่จะต้องทำในอริยสังข์ ๔ ว่า ทุกข์ เป็นธรรมชาติที่ควร

^{๖๕} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐ / ๖๒ / ๒๔๒.

^{๖๖} อ้างแล้ว.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๕๐๔-๕๐๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๓.

กำหนดรู้ ทุกขสมุทัย เป็นสภาพที่ควรละเสีย ทุกขนิโรธ เป็นสภาพที่ควรทำให้แจ้ง
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นธรรมชาติที่ควรเจริญ

๓. กตญาณ ปรินิพพานยังรู้ว่า หน้าที่ที่จะต้องทำในอริยสัจ ๔ ได้ทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว
คือทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว ทุกขสมุทัยละได้แล้ว ทุกขนิโรธได้ทำให้แจ้งแล้ว ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิปทาได้เจริญแล้ว

ญาณที่ ๑ (สังขญาณ) กำหนดในฐานะที่เป็นความจริงอย่างนั้น ๆ

ญาณที่ ๒ (กิจญาณ) กำหนดหน้าที่ที่จะต้องทำต่อความจริง

ญาณที่ ๓ (กตญาณ) กำหนดรู้ผลของกิจหรือหน้าที่ที่ได้ทำสำเร็จแล้ว ญาณ ๓ นี้จะต้อง
เกิดในอริยสัจ ๔ แต่ละข้อครบทั้ง ๓ ญาณ ฉะนั้นญาณ ๓ นี้จะต้องเกิดในอริยสัจทุกข้อ รวมญาณ ๓
ที่เกิดในอริยสัจทุกข้อจึงมีญาณ ๑๒ หรือจะกล่าวว่า ญาณ ๓ เกิดในอริยสัจ ๔ แต่ละข้อ มีญาณ ๑๒
ลักษณะที่ญาณ ๓ เกิดในอริยสัจแต่ละข้อ จำแนกได้ดังนี้

๑. ทุกข์ เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์กำหนดรู้แล้ว

๒. สมุทัย เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ สมุทัยควรละ สมุทัยละได้แล้ว

๓. นิโรธ เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ นิโรธควรทำให้แจ้ง นิโรธทำให้แจ้งแล้ว

๔. มรรค เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ มรรคควรเจริญ มรรคเจริญแล้ว^{๓๓}

๒.๓.๔ อุปาทานสัมพันธ์กับหลักขั้น ๕ ในฐานะที่เป็นอุปาทานขั้น ๕

ขั้น ๕ หรือ เบญจขั้น คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกัน
เข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น^{๓๔} เป็นองค์ประกอบ
ของสังขารธรรมทั้งปวง ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น

รูป (Corporeality) ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกาย และพฤติกรรม
ทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของ
สสารพลังงานเหล่านั้น

เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือ เฉยๆซึ่งเกิดจากผัสสะ
ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

^{๓๓} พระมหาประทีป อภิวิฑูโน (แถวพันธุ์), “ศึกษาเปรียบเทียบการอธิบายปฏิจกสมุปบาทตาม
แนวของพุทธโฆษาจารย์กับพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,) ๒๕๕๐.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม,(กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๕.

สัญญา (Perception) ได้แก่ความกำหนดได้หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการ เครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object) นั้นๆ ได้

สังขาร (Mental Formations) หรือ (Volitional Activities) ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ ประพฤติการ ตริตรึกนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตบปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ มานะ ทิฐิ อิศสา มัจฉริยะ เป็นต้น เรียกรวมง่าย ๆ ว่าเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต เครื่องปรุงแต่งความคิด เครื่องปรุงแต่งของกรรม

วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และความรู้้อารมณ์ทางใจ^{๑๕}

ขั้นทั้ง ๕ นี้แบ่งได้ออกเป็น ๒ อย่าง คือ นามขั้น ๔ และรูปขั้น ๑ รูปขั้น ประกอบด้วย आयตนะ ภายใน ๖ आयตนะภายนอก ๖ รวมเป็นอายตนะ ๑๒ และเพิ่ม วิญญาณ ๖ (จัดเป็นวิญญาณขั้น) ซึ่งอาศัยอายตนะภายในและภายนอกเกิดเมื่อมีการกระทบสัมผัสรวมเป็น ๑๘ เรียกว่า ธาตุ ๑๘ ดังนี้

๑. จักขุธาตุ	๒. รูปธาตุ	๓. จักขุวิญญาณธาตุ
๔. โสตธาตุ	๕. สัทธาตุ	๖. โสตวิญญาณธาตุ
๗. ฆานธาตุ	๘. คันธาตุ	๙. ฆานวิญญาณธาตุ
๑๐. ชิวหาธาตุ	๑๑. รสธาตุ	๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ
๑๓. กายธาตุ	๑๔. โผฏฐัพพธาตุ	๑๕. กายวิญญาณธาตุ
๑๖. มโนธาตุ	๑๗. ชัมมธาตุ	๑๘. มโนวิญญาณธาตุ ^{๑๖}

ขั้นทั้ง ๕ ประการนี้จัดเป็นสังขารธรรม คือ ธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเป็นไป นามและ รูปย่อมอาศัยกันจึงบัญญัติว่าเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตนได้ แท้จริงแล้วที่เรียกว่า เป็นคนหรือสัตว์ นั้น ก็ประกอบมาจากขั้นทั้ง ๕ ถ้ากล่าวในแนวปรมาตถธรรมแล้ว จะไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเลย มีแต่สภาวะธรรม คือ ขั้น ธาตุ อายตนะ ที่เป็นไป อาศัยกันเกิดดับอยู่เนื่องนิตย์ ขั้นทั้ง ๕ นี้ เป็นอารมณ์ (Object) ของอุปาทาน ๔ เรียกว่าอุปาทานขั้น ๕^{๑๗} เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือ กาม

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๑๖.

^{๑๖} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐๗.

^{๑๗} พระคันธสารากวีวงศ์ แปล, **อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๘.

ปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัพพตูปาทาน และ อัตตวาทุปาทาน ซึ่งมีคัมภีร์เป็นต้นเหตุ ได้แก่ กามคัมภีร์ ภาวคัมภีร์ วิภวคัมภีร์ เป็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สภาวะของขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์ อันมีคัมภีร์เป็นมูลเหตุแห่งทุกข์”^{๑๘} ความยึดมั่น หรือ อุปาทานขันธ ๕ เป็น บทสรุปของความทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ ทุกขอริยสังขาร ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นอย่างทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์”^{๑๙} จะสังเกตเห็นว่าคำว่า “ขันธ” ในที่นี้มี “อุปาทาน” นำหน้าด้วย สิ่งที่เราควรศึกษาในที่นี้ คือคำว่า “ขันธ” กับ “อุปาทานขันธ” ซึ่งขอพิจารณาตามพุทธพจน์ต่อไป^{๒๐}

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง”

“ขันธ ๕ เป็น โฉน รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ทราบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม... เหล่านี้ เรียกว่า ขันธ ๕”

“อุปาทานขันธ ๕ เป็น โฉน รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ทราบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน... เหล่านี้ เรียกว่า อุปาทานขันธ ๕ ”^{๒๑}

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และตัวอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟัง”

“รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ฉันทราคะ(ความชอบใจจนคิด หรืออยากอย่างแรงจนยึดติด) ในรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ นั่นคือ อุปาทานใน(สิ่ง) นั้น ๆ”^{๒๒} จะสังเกตเห็นว่า ในพุทธพจน์นี้มีคำว่า “ธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และตัวอุปาทาน” ซึ่งแยกจากกัน ขันธทั้ง ๕ มีสามัญคุณลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสังขารธรรมอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุดไม่ได้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของใคร เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อลักษณะ

^{๑๘} ส.บ. (ไทย) ๑๓/๓๑/๔๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖-๘๐/ ๘๖-๑๐๓.

^{๑๙} วินย. (ไทย) ๔ / ๑๔ / ๑๘.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๗.

^{๒๑} ส.บ. (ไทย) ๑๓ / ๘๕-๘๖ / ๕๘-๖๐.

^{๒๒} ส.บ. (ไทย) ๑๓ / ๓๐๕ / ๒๐๒.

ความจริงของขั้นที่ ๕ เป็นอย่างนี้ เมื่อบุคคลใดเกิดยึดมั่นเห็นผิด (ทิฏฐุปาทาน) จากความเป็นจริงว่า ขั้นที่ ๕ เป็นของมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ (นิจจัง) เป็นของน่ายึดติดเพติดเพลินยินดี (กามุปาทาน) เป็นอึดติดตัวตนจริง ๆ (อัตตวาตูปาทาน) บุคคลนั้นก็ประสบความทุกข์ตามมามากมาย เพราะธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นไปตามอำนาจความอยาก หรือคำอ้อนวอนวิงวอนขอ (สัลลพคูปาทาน) ของผู้ใดเลยเพราะสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๘๓} อย่างไม่ประทุษร้ายของกัทรังสอณิกฤษุทั้งหลายที่เมืองสาวัตถีว่า

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น^{๘๔}”

ภิกษุทั้งหลาย เวทนาไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย สังขารไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

^{๘๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๐.

^{๘๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากรูปธาตุก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากเวทนาธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสัญญาธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสังขารธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากวิญญานธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๘๕}

๒.๔ สรุป

อุปาทาน หมายถึง การยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาจากตัณหา แบ่งออกได้เป็น ๔ อย่าง คือ

๑) กามอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กระทบทางอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งได้จัดเป็นคู่ๆ ความยึดมั่นในกามนี้ แบ่งออกได้เป็น ๒ คือ กิเลสกาม และวัตถุกาม กิเลส

๒) ทิฏฐอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในทิฏฐิ ความเห็น หรือ หลักคำสอนของลัทธิต่างๆ อย่างแน่นเฟ้น โดยไม่ถูกต้องตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

๓) สីลพอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติหรือ สីลพรัต ข้อประพฤติหรือพิธีกรรมต่างๆ ที่มกมาย ไม่ได้เป็นไปตามความรู้ความเข้าใจในหลักของเหตุและผล ในปัจจุบันนี้ลัทธิ ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ที่ไม่ถูกต้องตามหลักของเหตุ และผลยังมีปรากฏให้เห็นอยู่หลากหลาย

๔) อัตตวาอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นว่าเป็นตัวตนว่ามีอยู่จริง เทียงแท้ หรือ จักขาดสูญ โดยความเป็นจริงแล้ว คำว่าตัวตนเป็นแต่เพียงบัญญัติ คือ คำที่ใช้เรียกชื่อของขันธทั้งหลายที่มาประชุมกันเท่านั้น ซึ่งเป็นความเห็นผิดจากความจริง เพราะความจริงแล้ว ขันธทั้ง ๕ มีสภาวะธรรมเป็นของตนเอง เป็นสังขารธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นมา

^{๘๕} ส.ข. (ไทย) ๘/๔๕/๖๓-๖๔.

เป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกัน อิงอาศัยกัน จึงเป็นที่อาศัยให้บัญญัติเรียกว่าเป็นตัวตน ในขณะที่ทฤษฎียึดถือว่าเป็นตัวตน ทั้งที่ความเป็นจริงแล้ว ตัวตนที่ว่่านั้นก็ถูกบัญญัติขึ้น จากขั้นที่ ๕ นั้นเอง จึงเป็นเหตุให้ค้นหา ที่อยากจะให้มีตัวเราคงอยู่ตลอดไป เมื่อประสบกับภาวะแห่งความสุข ทางกาย หรือทางใจ ก็อยากจะให้ความสุขนั้น คงอยู่ตลอดไป (ภวตัณหา) และเมื่อประสบกับความทุกข์ ทางกาย หรือ ทางใจ ก็อยากจะให้ความทุกข์นั้นพ้นไปเสีย (วิภวตัณหา) ธรรมทั้งหลายไม่ได้ อยู่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของใครเลย แต่เพราะธรรมทั้งปวงนั้นเป็นอนัตตา จึงไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ตามที่ทฤษฎีที่เชื่อว่า มีตัวตน หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัตตวาทุปาทาน นั่นเอง

อุปาทาน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่นๆ ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ในลักษณะดังนี้คือ

สัมพันธ์กับ หลักปฏิจสุมุปาบาท ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุปัจจัย เป็นเหตุและผลต่อกัน อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นไป อุปาทาน เป็นหนึ่งในองค์ของหลักปฏิจสุมุปาบาท และเป็นเหตุให้เกิดภพ อุปาทาน เป็นปฏิจสุมุปาบันธรรม หรือผลของตัณหา ตัณหากี่เป็นปฏิจสุมุปาบาทธรรม หรือเหตุของอุปาทาน และอุปาทานเองก็เป็นปฏิจสุมุปาบาทธรรม หรือเหตุให้เกิดภพด้วย เมื่ออธิบายปฏิจสุมุปาบาทแบบอัทธา หรือกาล ๓ คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล อุปาทานจัดอยู่ในปัจจุบันกาล หากอธิบายปฏิจสุมุปาบาทตามนัยแห่งสังคหะหรือสังเขป ๔ คือ จัดเหตุและผลไปใน อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ได้แก่ อดีตเหตุ ปัจจุบันผล คู่หนึ่ง ปัจจุบันเหตุ อนาคตผล อีกคู่หนึ่ง อุปาทานจัดอยู่ในปัจจุบันเหตุ ร่วมกับตัณหา และภพ หากอธิบายปฏิจสุมุปาตามนัยแห่งอาการ ๒๐ คือ จัดองค์ของปฏิจสุมุปาบาทลงในเหตุและผล ที่เป็นไปในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ได้แก่ อดีตเหตุ ๕ ปัจจุบันผล ๕ ปัจจุบันเหตุ ๕ อนาคตผล ๕ อุปาทานจัดเป็นเหตุ ร่วมกับ อวิชชา สังขาร ตัณหา และภพ ที่เป็นไปในกาล ๒ คือ อดีตเหตุ และ ปัจจุบันเหตุ ต่างกันเพียงช่วงของเวลาเท่านั้น อีกนัยหนึ่ง คือการอธิบายปฏิจสุมุปาบาทตามนัยแห่งวิภูฏะ ๓ คือการอธิบายปฏิจสุมุปาบาทเป็นวงจร หรือไตรวัฏฏ์ (วน ๓) เป็นการจัดองค์ของปฏิจสุมุปาบาทลงในแต่ละข้อคือ วงจรของกิเลส กรรม และวิบาก อุปาทาน จัดว่าเป็นกิเลสวัฏฏ์ ซึ่งหมุนไปสู่กรรมวัฏฏ์ คือ ภพ (กรรมภพ) เพื่อนำไปสู่วิบากวัฏฏ์ คือ ผลของกรรม ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา

สัมพันธ์กับหลักไตรลักษณ์ ในฐานะต้องเป็นไปตามสามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปของสังขารธรรมทั้งปวง คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน อุปาทาน คือตัวกิเลสที่เข้าไปยึดมั่นในธรรมทั้งหลายทั้งปวง ด้วยความเห็นผิดจากความเป็นจริง เห็นคลาดเคลื่อน

จากความเป็นจริงของสังขารที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ เรียกว่าวิปัสสนา คือ ความเห็น
คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

สัมพันธ์กับหลักอริสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์เกิด อริยสัจ คือความจริงที่
พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมครอบคลุมหลักธรรมอื่น ๆ ทั้งหมดในพระพุทธศาสนา
ในอริยสัจ ๔ นี้ อุปาทาน มีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นตัวกิเลสเข้าไปยึดมั่นในขั้นทั้ง ๕ ว่าเป็น
สัตว์บุคคล ตัวตน ซึ่งทำให้ผู้ที่เข้าไปยึดมั่นนั้นประสบความทุกข์นานับประการ ตามหลักแห่งเหตุ
ปัจจัยหรือหลักปฏิจจสมุปบาท สายสมุทัยวาร อุปาทานจัดว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันเนื่องมาจาก
ตัณหา

สัมพันธ์กับหลักขั้น ๕ ในฐานะที่เป็นอุปาทานขั้น หมายถึงที่ตั้งแห่งความยึดมั่น
ขั้น หมายถึงกลุ่ม หรือกองของรูปธรรมนามธรรม ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น
สังขารขั้น วิญญาณขั้น ซึ่งมาประชุมอาศัยกัน อยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน ไม่ได้เป็นไปตามอำนาจควบคุมบังคับบัญชาของใคร เป็นไปตาม
กฎของธรรมชาติล้วน ๆ เมื่อขาดปัญญา คือ ความรู้แจ้งตามความเป็นจริงตามพระสังขาร จึงทำ
ให้เข้าใจผิดยึดมั่น (อุปาทาน) ว่าขั้นทั้ง ๕ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา
เขา หรือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา ทั้งที่ความจริงแล้วก็คือ นาม และ รูป ที่ประชุมอาศัยกันทำหน้าที่
แต่ละอย่างต่าง ๆ กันไป จึงทำให้ดูเหมือนกับว่ามี คน สัตว์ สิ่งต่าง ๆ จริง ๆ จากความเข้าใจ
ผิดนี้ ทำให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดมั่น อันได้แก่ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น พระพุทธองค์
ทรงตรัสรู้และแสดงพระธรรมตามความเป็นจริง เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายคลายจากความยึดมั่นถือมั่นนี้
และเข้าถึงความสุข ความปลอดโปร่งโล่งเบา ปราศจากทุกข์ทั้งมวล เป็นความสุขสงบอันประณีต
สูงสุดในพระพุทธศาสนาแล้วคือ นิพพาน

บทที่ ๓

โทษและผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธไทย

พระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยหลักคำสอนที่เป็น ธรรม และวินัย ธรรม หมายถึงหลักศีลธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ส่วน วินัย หมายถึงระบบแบบแผนในการปฏิบัติเพื่อทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ถ้าปราศจากการศึกษาให้เข้าใจทั้งศีลธรรมและวินัยแล้ว ก็จะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตร่วมกันของคนในสังคมโดยรวม ในทางตรงข้าม ถ้ามนุษย์มีการศึกษาอย่างถูกต้องประกอบด้วยปัญญาแล้วก็จะนำตนเองและสังคมไปสู่สันติสุข พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาทั้งด้านนอกด้านใน ทั้งทางสังคมและทางจิตใจของบุคคล คือมีคำสอนด้านศีล เป็นด้านนอก และขั้นจิตและปัญญาเป็นด้านใน มนุษย์จึงจะนำพาสังคมไปสู่ความสันติสุขได้

๓.๑ โทษของอุปาทาน

อุปาทาน จัดเป็นกิเลสอย่างหนึ่งตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นตัวปัจจัยที่ทำให้เกิดภพ (กรรมภพ) ซึ่งหมายถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ ในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล และจะส่งผลแก่ผู้กระทำนั้น เรียกว่าผลกรรมหรือวิบากกรรม (ผลของการกระทำ) ซึ่งกระบวนการทั้งหมดนี้ ครอบคลุมความเป็นไปในชีวิตมนุษย์และสังคมโดยรวม เป็นกระบวนการหมุนเวียนแห่งวัฏฏะ ๓ คือกิเลส กรรมและวิบาก โดยอุปาทานจัดเป็นตัวกรรมที่เป็นผลมาจากตัณหา ซึ่งจัดเป็นกิเลส ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา อุปาทาน เป็นกิเลสที่ทำให้เกิดทุกข์โทษมาก ทั้งทุกข์โทษในปัจจุบัน ซึ่งมีผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่นในสังคมส่วนรวม และทุกข์โทษในอนาคต อันได้แก่การเวียนว่ายตายเกิดในภพทั้งหลายในวัฏฏสงสาร อันนำมาซึ่งความทุกข์น้อยใหญ่ คือชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ เป็นต้น ครอบงำที่ยังไม่เห็นโทษ และคลายจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยปัญญาแล้ว ก็ยังจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีการสิ้นสุด ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก่อนตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จูติ และ อุบัติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือ

° พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑๗.

ชรา และ มรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชรา และ มรณะนี้ได้”^๒ ผู้มีปัญญาเห็นโทษของอุปาทานและละคลายจากความยึดมั่นทั้งปวงแล้วเท่านั้น จึงจะพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้

๓.๑.๑ โทษของอุปาทานในปัจจุบัน

เมื่อบุคคลในสังคมยังคงมีความยึดมั่นถือมั่นอยู่ย่อมทำให้สังคมนั้นเกิดปัญหาต่างๆ ตามมา อุปาทานทำให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น โทษต่อตัวเองทำให้เกิดความไม่สงบภายในจิตใจ ฟุ้งซ่าน ทำให้จิตประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะอยู่ จิตใจย่อมไม่แจ่มชื่น เบิกบาน ผ่องใส ทั้งนี้เป็นผลมาจากความยึดมั่นถือมั่นภายในของบุคคลนั้น และจะเป็นตัวกระตุ้นส่งผลให้เกิดปัญหาภายนอกทำให้มีผลกระทบต่อผู้อื่นอีกทำให้เกิดปัญหาสังคมโดยรวมตามมา ทำให้เกิดอุปสรรคขัดขวางไม่ให้ได้รับประโยชน์ที่พึงควรเป็นสังโยชน์ คือ เครื่องผูก เครื่องล่าม เหมือนกับโซ่หรือตรวน หรือ ชื่อ หรือ คา เครื่องล่ามเครื่องผูกเครื่องจา สิ่งที่ยึดผูกจิตใจไว้ ให้ติดอยู่ในกิเลสในความทุกข์ในวัฏฏะ กล่าวคือผูกให้ติดไว้กับสิ่งที่จะเป็นทุกข์ สิ่งที่จะทำให้เกิดทุกข์มันมีสังโยชน์ผูกติดไว้กับสิ่งนั้น เป็นสิ่งผูกพันเต็มที่อยู่พร้อมพรั่ง คือผูกพันไว้กับโลก ให้ติดอยู่กับโลก และผูกเข็ม จิตใจสัตว์ไว้อย่างยิ่งโดยที่ไม่รู้สึกตัว คนเราจะถูกผูกมัดตรึงอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าสังโยชน์ สิ่งใดที่ผูกมัดจิตใจได้ สิ่งนั้นเรียกว่าสังโยชน์ แล้วสิ่งที่ผูกมัดจิตใจได้นั้นคือความรู้สึที่ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกู” เมื่อบุคคลแต่ละคนยังมีอุปาทานครอบงำภายในจิตใจอยู่ ย่อมจะส่งผลเสียต่อสังคมส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากข่าวปัญหาต่างๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์รายวัน ทั้งนี้ปัญหาต่างๆ นั้นมาจากความยึดมั่นถือมั่นของบุคคลในปัจจุบันนั่นเอง อุปาทานจึงเป็นโทษที่ทำให้เกิดทุกข์ทั้งปวงโดยแท้ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงโทษของ อุปาทาน ไว้ว่า “สิ่งต่างๆ ที่คนมีอุปาทานเข้าไปอยู่นั้นแหละ เป็นตัวความทุกข์ หรือเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์” หรือ “ร่างกาย และจิตใจ ที่คนเข้าไปยึดถือด้วยอุปาทานอยู่นั้นแหละเป็นความทุกข์”^๔ ทุกข์ที่เกิดเพราะอุปาทานนั้นเป็นทุกข์ที่นำมาซึ่งทุกข์โทษมากมาย เช่น เมื่อยึดมั่นว่าเป็นตัวเรา ของเรา (อัตตวาอุปาทาน) ย่อมจะทำทุกวิถีทางที่จะให้ตนเองได้เสวยอารมณ์ที่น่าใคร่น่าพอใจอยู่ตลอดเวลา ทั้งทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย (กามอุปาทาน) เมื่อสมปรารถนาก็ได้สุข เมื่อสิ่งนั้นแปรปรวนไปก็รับทุกข์ ครั้นมีความเจ็บป่วยเกิดขึ้น ย่อมเกิดทุกข์เพราะความยึดมั่นว่าเป็นตัวเราที่เจ็บป่วย และกลัวว่าเราจะได้รับความเจ็บปวดจากการเจ็บป่วยนั้นเป็นต้น ทั้งนี้เพราะอุปาทาน คือ ความยึดมั่นว่า รูป เวทนา

^๒ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, *ธรรมานุกรมธรรมโฆณณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓*, เรียบเรียงโดย นาย พินิจ รักทองหล่อ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, พ.ศ. ๒๕๔๐), หน้า ๔๓๑-๔๓๒.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษยฉบับ ๓ ภาษา*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวเรา แท้ที่จริงแล้วขั้นทั้ง ๕ นี้ประกอบด้วยทุกข์โทษนานาประการ คือกองแห่งทุกข์ทั้งสิ้น

๓.๑.๒ โทษของอุปาทานในอนาคต

อุปาทานนอกจากจะโทษในปัจจุบันแล้วยังส่งผลให้เกิดโทษในอนาคตอีกด้วยตราบไค ที่บุคคลยังมีความยึดมั่นถือมั่นในขั้นทั้งหลายอยู่และไม่เข้าใจสังขารตามความเป็นจริงย่อมจะทำให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันยาวนาน เกิดทุกข์โทษต่างๆในอนาคตไม่จบสิ้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ตราบในบุคคลยังมีอุปาทานอยู่ย่อมสร้างภพให้เกิดขึ้นอยู่ต่อไป แท้จริงแล้ว ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนที่แท้จริง เพราะอุปาทานเข้าไปยึดมั่นด้วยความเห็นผิดว่าเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน ตัวเรา ของเรา ตัวเขา ของเขา เท่านั้น (อัตตวาอุปาทาน) จึงสร้างภพเพื่อให้เกิดทุกข์โทษต่อไปอีกยาวนาน ดังมีข้อความการสนทนาระหว่าง มารกับวชิราภิกษุณี ดังนี้ มารถามพระวชิราภิกษุณีว่า “สัตว์นี้ (ตัวบุคคลนี้) ใครสร้าง ผู้สร้างสรรพสัตว์อยู่ที่ไหน สัตว์เกิดที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน” พระวชิราภิกษุณีตอบว่า “นี่แน่ะมาร ท่านเชื่อหรือว่าเป็นสัตว์ (เป็นบุคคล) ท่านมีความเห็น (อย่างนั้น) หรือ นี่คือกองแห่งสังขารล้วน ๆ จะหาตัวสัตว์ในนี้ไม่ได้เลย เพราะประสมส่วนประกอบเข้าด้วยกัน ย่อมมีศัพท์เรียกว่า รต จันไค เมื่อขั้น (กองแห่งรูปธรรม และนามธรรม) ทั้งหลายมีอยู่ก็มีสมมติเรียกว่า สัตว์ จันนั้น แท้จริงทุกข์ (สภาพไม่คงตัว) เท่านั้น เกิดมี และทุกข์ก็ตั้งอยู่และเสื่อมสลายไป นอกจากทุกข์ (สภาพไม่คงตัว) ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับ”^๕ ผู้ที่ยึดมั่นในขั้น ๕ เท่านั้นที่ต้องประสบทุกข์อยู่ เมื่อมีความยึดมั่นในขั้น ๕ ว่าเป็นตัวตน ก็มีความเห็นที่ขั้นทั้งหลายเที่ยงบ้างหรือจะดับสูญบ้าง จึงพยายามหาทางหลุดพ้นด้วยแนวคิด ทฤษฎี ทฤษฎีต่าง ๆ (ทฤษฎีอุปาทาน) ซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักสังขาร เกิดเป็นข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ อย่างมาก (สัลลพอุปาทาน) เป็นผลให้ได้รับทุกข์โทษมากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่วิธีการปฏิบัตินั้น ๆ ทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นมิจฉาทฤษฎีทั้งสิ้น ดังพระพุทธเจ้า ตรัสถึงโทษของมิจฉาทฤษฎีว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้แต่ข้อเดียว ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทฤษฎี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทฤษฎีเป็นโทษชั้นร้ายแรงที่สุด”^๖

โทษของอุปาทานอีกประการหนึ่ง คือ ทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติผิดทาง ซึ่งไม่ตรงกับทางสายกลาง เรียกว่ามัชฌิมาปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ทางที่ผิดนั้นเรียกว่าทางสุดโต่ง ๒ ข้าง หรือ อันตา ๒ หมายถึงข้อปฏิบัติหรือแนวทางการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ๒ ข้าง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๕๕๓ / ๑๕๘.

^๖ อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๔๔.

๒. อัตตกิลมณานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน^๓ ในทางตรงข้ามถ้าหากเข้าใจในหลักพระสัจธรรมคำสั่งสอนด้วยปัญญาอันถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ก็จะทำให้ละคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ ซึ่งเป็นทางพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

สังคมนั้นจะสงบสุขหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการศึกษาเรียนรู้ของมนุษย์เพื่อที่จะทำให้วัฏจักรแห่งเหตุและผลนี้ ดำเนินไปในทิศทางแห่งศีลธรรม และจริยธรรมอันดีงาม ซึ่งจะส่งผลให้สังคมโดยรวมมีความเป็นอยู่อย่างสันติสุขนั่นเอง

๓.๒ ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธในทัศนะของปราชญ์พุทธ

สังคมประกอบด้วยคนหลายๆ คนมาอาศัยอยู่รวมกันเป็นสังคม การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมนั้น ย่อมจะมีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน เช่น มีที่อยู่อาศัยต่างกัน มีฐานะที่ต่างกัน มีอาชีพที่ต่างกัน วิถีชีวิตที่ต่างกัน มีนิสัย แนวคิด ทักษะคติ ประเพณีและวัฒนธรรมที่ต่างกัน เป็นต้น ด้วยความแตกต่างกันในด้านต่างๆ ของสังคมนี้อย่างไรก็ตาม ที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ที่เรียกว่าปัญหาสังคม ปัญหาต่างๆ ของสังคมส่วนหนึ่ง มาจากตัวมนุษย์เองเป็นผู้สร้าง เพราะตราบดีที่มนุษย์ยังมีความยึดมั่น ถือมั่นในกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สิล্পพคูปาทาน และอัตตวาอุปาทาน โดยขาดปัญญา คือ ขาดความเข้าใจในสิ่งทั้งหลาย ที่มีอยู่ เป็นอยู่ ที่ถูกต้องและไม่เรียนรู้วิถีทางการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมที่ถูกต้องแล้ว ปัญหาของสังคมก็ยังคงมีอยู่ต่อไป ผลกระทบของอุปาทานที่มีต่อสังคมพุทธในทัศนะของปราชญ์พุทธ แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ดังนี้

๓.๒.๑ ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านความเชื่อ ที่ไม่สอดคล้องกับหลักของพุทธธรรม

ปัจจุบัน คนในสังคมมีหลากหลายทางความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละภูมิภาค ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นนั้น มีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นนั้นด้วย ความเชื่อของคนในสังคมพุทธในปัจจุบัน ยังคงมีความคลาดเคลื่อนจากพุทธธรรมอยู่มาก เหตุเพราะอุปาทาน ๔ คือ ความยึดมั่นหลงผิด โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เช่น ความเชื่อเรื่องการบวงสรวง เช่น ไห้ว การทรงเจ้า การเสริมโชคชะตา การสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา คาถาอาคม วัตถุมงคล เป็นต้น ซึ่งการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อต่างๆ นั้น ไม่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม ทำให้เกิดการยึดติดในข้อปฏิบัติ

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๘ ; ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๖๔/๕๒๘.

^๔ สัมภาษณ์ พระครูปริยัติเจติยาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดธาตุโนนนคร ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

ประเพณีต่างๆ จนทำให้เกิดการเข้าใจผิด^๕ ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ ชาวพุทธโดยมากเมื่อมีอุปาทานครอบงำย่อมจะเชื่อโดยขาดเหตุผล ทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ที่มงาย เช่น เชื่อต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ วัช ๕ ขา สัตว์พิการ เป็นต้น อาจนำไปสู่การถูกหลอกได้^๖ ในบางพิธีกรรมหรือข้อปฏิบัติบางอย่างที่สังคมพุทธปฏิบัติกันอยู่นั้น เป็นแต่เพียงข้อปฏิบัติขึ้นศีลธรรมซึ่งเป็นไปในระดับสังคม เพื่อให้คนในสังคมเกิดความสามัคคีเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนไม่ให้ยึดติดในสิ่งนั้นๆ^๗ ความเชื่อของคนแต่ละคนขึ้นอยู่กับ การสั่งสมอบรมหรือระดับของการศึกษา คนที่มีระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน เมื่อรับฟังในสิ่งเดียวกันก็จะทำให้มีความคิดเห็นต่างกัน เมื่อได้รับการศึกษามากขึ้น ความเชื่อของคนๆ นั้นที่มีต่อสิ่งนั้นๆ ก็จะอยู่ใต้อำนาจหนึ่ง ซึ่งความเชื่อเหล่านั้นอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้มีทั้งข้อดีและข้อเสีย^๘ ความเชื่อหรือศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล ในพระพุทธศาสนานั้นมี ๔ อย่างคือ

๑. กัมมศรัทธา หมายถึงเชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือเชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม

๒. วิปากศรัทธา หมายถึงเชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ

๓. กัมมัสสกตาศรัทธา หมายถึงเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรม จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. ตถาคตโพธิ์ศรัทธา หมายถึง มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ^๙

มีพุทธพจน์ตรัสให้พระภิกษุละเว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยเครื่องงานวิชาว่า

“...พระสมณโคดมทรง เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเครื่องงานวิชา...

...ให้ฤกษ์อวามงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวม

^๕ สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธโก อาจารย์/หัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

^๖ สัมภาษณ์ พระมหารังสรรค์ ธมฺมโรโส รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์โนนทัน ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

^๗ สัมภาษณ์ พระมหาบาง เขมานนุโท เจ้าคณะอำเภอหนองหาน จ.อุดรธานี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญและกรรมการบริหารศูนย์บัณฑิตศึกษา ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

^๘ สัมภาษณ์ ผศ. ขอบ ดีสวน โลก หัวหน้าสถานีวิทยุ มจร. และอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

^๙ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๔.

ทรัพย์ ถูกย่ำใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้อาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลั่นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือลั่น ... ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์ และทำวามหาพรหม ร่ายมนตร์ฟันไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ ...”^{๑๔} “...ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพ ผิดทางด้วยเครื่องงานวิชา...ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์ และทำวามหาพรหม ร่ายมนตร์ฟันไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ ...”^{๑๕}

พิธีกรรมหนึ่งที่น่าสนใจในแวดวงชาวพุทธ คือ การสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา ในสังคมพุทธบางส่วนยังเป็นที่นิยม และมีปฏิบัติกันอยู่ การสะเดาะเคราะห์ ในที่นี้หมายถึงการประกอบพิธีกรรม เพื่อขจัดปัดเป่าสิ่งที่เป็นอัปมงคลทั้งหลาย หรือปัดเป่าผลกระทบที่ไม่ดีที่ตนได้กระทำแล้ว(หรืออาจคิดว่าเกิดจากสิ่งอื่นกระทำ) ไม่บังเกิดแก่ตัวเอง และจะได้อยู่เย็นเป็นสุขปราศทุกข์ภัยต่างๆ นั้นเอง การประกอบพิธีกรรมในสังคมไทยนั้น เป็นเรื่องที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อ ที่เป็นศาสนากับไสยศาสตร์อย่างแยกกันไม่ออก ตามปกติพิธีกรรมทางศาสนา เน้นความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก แต่มักมีพิธีเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วยเป็นส่วนน้อยเสมอ^{๑๖} ในคนบางกลุ่มถ้ามีอุปาทานความยึดมั่นถึมั่นมากๆ ก็ปฏิบัติตามกันอย่างไม่เข้าใจ จุดมุ่งหมายแท้จริงของการปฏิบัติหรือพิธีกรรมเพียงแต่ทำตามๆกันเป็นประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิม สืบทอดกันมาเท่านั้น^{๑๗}

นี้แสดงให้เห็นว่า ชาวพุทธบางส่วนยังมีอุปาทาน ยึดมั่นในอึดตวาทูปาทานอยู่มากจึงต้องพึ่งพิงพิธีกรรมนี้ เพื่อให้ตัวได้พ้นไปจากภัยอันตรายต่างๆ จัดว่าเป็นลัทธิพศูปาทานอย่างหนึ่งซึ่งทำให้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาถูกบิดเบือนจากความเป็นจริง ทำให้เกิดลัทธิความเชื่อผิดๆ มากขึ้น^{๑๘} ในพระพุทธศาสนาที่พึ่งที่ระลึกอันเกษมสูงสุดมี ๓ ประการคือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

^{๑๔} ที.ลี. (ไทย) ๘/๒๖/๑๐.

^{๑๕} ที.ลี. (ไทย) ๘/๒๑๐/๗๑.

^{๑๖} คณัช ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๘), หน้า ๗๕.

^{๑๗} สัมภาษณ์ นายสุจิต งามชาติ แพทย์ประจำตำบลบ้านขาม ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๑๘} สัมภาษณ์ นายยุทธชัย ไยแก้ว กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม ๑๗ มีนาคม

การประกอบพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์นี้ ถ้ามองในแง่หลักกรรมในพระพุทธศาสนา แล้ว กรรมใดๆ ที่ทำแล้ว ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ย่อมจะปรากฏผลตามเหตุปัจจัย ดัง พระพรหมคุณาภรณ์ อธิบายหลักกรรมไว้ว่า “คนไทยสมัยนี้ ได้ยินคำว่า “กรรม” มักจะนึกไปในแง่ว่ากรรมจะมาทำให้เคราะห์ให้โทษอย่างไรพูดถึงกรรมก็จะนึกถึงอะไรอย่างหนึ่งที่คอยตามจะลงโทษ หรือทำให้เราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยเฉพาะคิดไปถึงชาติก่อน คือมองกรรมในแง่กรรมเก่า และเป็นเรื่องไม่ดีคำว่า “กรรมเก่า” ก็บอกอยู่ในตัวเองแล้วว่า มันถูกจำกัดให้แคบเข้ามา เหลือเพียงส่วนหนึ่ง เพราะเดิมคำว่า “เก่า” เข้าไป กรรมก็เหลือแคบเข้ามา ยิ่งนึกในแง่ว่ากรรมไม่ดีอีก ก็ยิ่งแคบหนักเข้า รวมแล้วก็คือเป็นกรรมที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ใดๆ มาๆ ก็เลยอะไรๆ ก็แล้วแต่กรรม (เก่าที่ไม่ดี) บางทีถึงกับมีการหาทางตัดกรรมเลยพลัดออกไปจากพระพุทธศาสนา ความจริงกรรมก็เป็นเรื่องธรรมชาติความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของชีวิตมนุษย์ที่มีเจตนา มีการคิด การพูด และการกระทำแสดงออก มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย แล้ว ก็เกิดผลต่อเนื่องกันไปในความสัมพันธ์นั้น ถ้ามัวไปยึดถือว่า แล้วแต่กรรมเก่าปางก่อนอย่างเดียว ก็จะทำการกรรมใหม่ที่เป็นบาปอกุศลโดยไม่รู้ตัว หมายความว่า ใครก็ตามที่ปลงว่า “แล้วแต่กรรม (เก่า)” นั้น ก็คือ เขากำลังทำความประมาท ที่ปล่อยปละละเลย ไม่ทำการกรรมใหม่ที่ควรทำความประมาทนั้นก็เลยเป็นกรรมใหม่ของเขา ซึ่งเป็นผลจากโมหะ แล้วกรรมใหม่ที่ประมาทเพราะโมหะ หลงมกายนั่น ก็จะก่อผลร้ายแก่เขาต่อไป”^{๑๙} การยึดมั่นมีทั้งทางบวกและทางลบ ทางลบถ้ายึดคิดในภาพลักษณ์ต่างๆ อย่างมัวเมาไม่เข้าใจตามความเป็นจริง ย่อมทำให้หลงติดอยู่ ส่วนทางบวกยึดมั่นในสิ่งที่ดีเพื่อประกอบกรรมดีย่อมส่งผลดีต่อสังคม^{๒๐} การยึดมั่นถึมั่นเหล่านี้ถ้ายังไม่ปล่อยวางและเข้าใจตามความเป็นจริงตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอาจเป็นอันตรายต่อตัวเองและผู้อื่น และทำให้เป็นผู้ขาดเหตุผลมีมิจฉาทิฐิเข้าถึงสังขารมได้ยาก^{๒๑}

กล่าวโดยสรุปแล้วความเชื่อต่างๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ไม่ตรงกับหลักมรรคมองค์ ๘ นั้น จัดเป็นมิจฉาทิฐิ ความเห็นผิดนำมาซึ่งการประพฤติหรือประกอบพิธีกรรมที่ผิดไปด้วย (สัลลพตูปาทาน) ทั้งนี้เพื่อหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ตรงกับหลักเหตุผลใน

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม(ฉบับเดิม)**, หน้า ๑๓๐.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร นักพัฒนาสังคมชำนาญการ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดชัยภูมิ ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๒๑} สัมภาษณ์ นายบุญเรือง ทิพอาสน์ อดีตประธานกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม อติศอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสำโรง อติศผู้ใหญ่บ้านดีเด่นรางวัลพระราชทาน ปี ๒๕๔๖ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

พระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ มีสติปัญญา สามารถเข้าใจถูกต้องตามหลักจักรรรมในพระพุทธศาสนาแล้วเท่านั้นจึงจะละคลายจากความเห็นผิดมาเป็นสัมมาทิฐิได้

๓.๒.๒. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านการศึกษา

การศึกษา การเมือง และเศรษฐกิจ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เป็นรากฐานสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของคนในสังคม เพราะเมื่อคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพ ย่อมนำไปสู่การพัฒนาทางการเมืองที่มั่นคงและมีเสถียรภาพ เมื่อการเมืองมั่นคงมีเสถียรภาพย่อมส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจได้รับการพัฒนาไปในทางที่ดีด้วย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมและประเทศชาติที่มั่นคงได้ในที่สุด

ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับการศึกษาไว้ในวโรกาสต่างๆ ซึ่งในที่นี้ จะได้อัญเชิญพระบรมราโชวาทในบางตอนมากล่าวเพื่อเป็นต้นแบบในการพัฒนาการศึกษา ว่า

“งานด้านการศึกษาเป็นงานสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของชาติ เพราะความเจริญและความเสื่อมของชาตินั้น ขึ้นอยู่กับการศึกษาของชาติเป็นข้อใหญ่”

“ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของทั้งชีวิตและส่วนรวมคือ การศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานส่งเสริมความเจริญมั่นคงเกือบทุกอย่างในบุคคลและประเทศชาติ”

“สังคมและบ้านเมืองใด ให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วน พอเหมาะกันทุกด้าน สังคมและบ้านเมืองนั้นก็จะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งสามารถจะธำรง รักษาความเจริญมั่นคงของประเทศชาติไว้และพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไปได้ตลอด...”^{๒๒}

ในทางตรงกันข้าม ถ้าคนในสังคมไม่ได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง ดึงมา ขาดสติปัญญา ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ขาดความเข้าใจที่แจ่มแจ้งในสิ่งทั้งหลาย ไม่เข้าใจด้วยหลักเหตุผล ย่อมนำไปสู่ความเสื่อมในทุกๆด้านได้^{๒๓} ทำให้คนมีความยึดมั่นถือมั่นในหลักวิชาการไม่เกิดการผ่อนคลาย ไม่เกิดการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การจัดการศึกษาไทยในปัจจุบันขาดรูปแบบการผสมผสานกับภูมิปัญญาเก่าๆ เดิม แต่ไปมุ่งเน้นการศึกษาสมัยใหม่ เพื่อใช้เทคโนโลยี^{๒๔} ระบบศึกษาในปัจจุบันโดยมากมุ่งเน้นวิชาความรู้เพื่อทำการมาหากินมีการแข่งขันทางการศึกษาสูง

^{๒๒} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ในหลวงกับการศึกษาไทย : ห้าทศวรรษสิริราชสมบัติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐), หน้า ๕๖, ๑๐๘, ๑๑๗.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระมหาจักรินทร์ธัญญ์ วชิรญาโณ อาจารย์โรงเรียนวิเวกธรรมประสิทธิ์วิทยา
๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธิโก อาจารย์/หัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ๑๖ มีนาคม
พ.ศ.๒๕๕๕

เช่นการที่ผู้ปกครองส่งลูกเรียนพิเศษทำให้เกิดความกดดันทางการเรียน แต่ในทางพระพุทธศาสนา การศึกษามุ่งเน้นเพื่อความหลุดพ้น เข้าใจชีวิต และสิ่งแวดล้อม^{๒๕} ระบบการศึกษาควรจะเป็นไปเพื่อพัฒนาสติปัญญา พร้อมทั้งจะรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ยึดมั่นในความเห็นของตนเป็นหลักโดยไม่รับฟังจากแหล่งอื่น^{๒๖} ฉะนั้น การศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการพัฒนาชีวิต สังคม และประเทศชาติ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)ได้อธิบายการศึกษาไว้ว่า

“การศึกษาทำให้เกิดการพัฒนาปัญญา เพราะปัญญาเป็นค้ำจุนทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด ปัญญาที่ได้รับการศึกษา จะเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจให้ทางออกแก่จิตใจ อันได้แก่ ปัญญาที่ได้รับการศึกษา ย่อมช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ ประสบความสำเร็จ ผลการศึกษาทำให้เกิดปัญญา ดำเนินชีวิตเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม สามารถบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงามได้”^{๒๗} ฉะนั้นการศึกษาจึงหมายถึงการพัฒนาปัญญา เพราะเมื่อคนมีปัญญาย่อมนำไปสู่การพัฒนาในทุก ๆ ด้านในที่สุด

การศึกษาในปัจจุบันมี การปรับปรุงและพัฒนาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เช่น การศึกษาทางด้านศิลปะหมายถึงความสวยงามวิจิตรในหลายๆด้าน ซึ่งมีความเกี่ยวพันกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้นนั้น ถือว่าเป็นแรงขับเคลื่อนจากความยึดมั่นถือมั่นของกามุปาทานระดับที่พอดีอาจเรียกว่า ฉันทะ ก็ส่งผลในทางที่ดีได้เช่นกัน^{๒๘} ถ้าเยาวชนขาดการศึกษาตามคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็จะทำให้เกิดปัญหาสังคมเกิดต่างๆ ตามมา เช่น การคิดยาเสพติดของเยาวชน การประพฤติไม่เหมาะสมในสังคม ขาดสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ ไม่รู้ว่าสิ่งไหนควรทำ ไม่ควรทำตามหน้าที่^{๒๙} ทำให้เยาวชนขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ควรทำโดยเฉพาะในปัจจุบันการพัฒนาการศึกษา ถูกพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการศึกษายุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีสื่อต่างๆ มากมายหลายด้าน เช่น การศึกษาค้นคว้าข้อมูลผ่านอินเทอร์เน็ต และเทคโนโลยีต่างๆ เพราะเป็นแหล่งการศึกษาค้นคว้าที่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่าย จึงเป็นที่นิยม และสื่อเหล่านี้มักแอบแฝงมาด้วยสิ่ง

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระมหาธีรสรณ์ ฐมฺมโร รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์โนนทัน ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๒๖} สัมภาษณ์ โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๕

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑ - ๒๕.

^{๒๘} สัมภาษณ์ นายสมคิด อุทวัน เจ้าหน้าที่สารสนเทศ โรงเรียนวิเวกประสิทธิ์วิทยา

^{๒๙} สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร นักพัฒนาสังคมชำนาญการ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดชัยภูมิ ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

มอมเมาและการโฆษณาชวนเชื่อมากมาย อันจะนำมาซึ่งผลเสียตามมามากมาย แก่ผู้ที่เสพบริโภก โดยขาดปัญญาและการพิจารณาด้วยเหตุผล ดังที่ประเวศ ะสี กล่าวไว้ว่า

“อิทธิพลของโลกาภิวัตน์ จะมีผลกระทบมากกับสังคมของมนุษย์ที่มีจุดอ่อน ในเรื่องความคิดและสติปัญญาที่ไม่สามารถปรับตนเองให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ อาทิเช่น สังคมไทยที่ระบบการศึกษาไม่สอนหรือสนับสนุนให้คนคิดเป็น แต่เอาแต่จำ และเชื่อตามสิ่งที่มอมเมามาจากภายนอกโดยเฉพาะจากการโฆษณาที่มีลูกเล่นและศิลปะในการโกหกต่าง ๆ นานาที่ปรากฏอยู่ในสื่อมวลชนทั้งหลาย และความหายหน้าของประเทศในทางเศรษฐกิจที่ประสบอยู่ขณะนี้ ก็มีมาจากการโฆษณาชวนเชื่อดังกล่าวส่วนหนึ่งด้วย”^{๑๑} และอีกประการหนึ่ง “การศึกษาในความหมายของคนทั่วไป จะมองเน้นไปในเรื่องของการเล่าเรียนวิชาชีพ ทั้ง ๆ ที่นักการศึกษาบอกว่าไม่ใช่แค่นั้น แต่เวลาจัดการศึกษาในเชิงปฏิบัติ เราก็มักจะเอาอย่างนั้นว่า การศึกษาคืออะไร คือไปเล่าเรียนวิชาการ เพื่อจะได้เอามาทำมาหาเลี้ยงชีพตลอดจนเอาไปเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ อย่างดีก็เอามาพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาสังคม จนกระทั่งไป ๆ มา ๆ ตัวคนเองก็กลายเป็นทรัพยากรมนุษย์รวมแล้วการศึกษาจะไปได้แค่ตัววิชาชีพทำมาหากิน”^{๑๒}

ถ้าหากคนไม่ได้รับการศึกษาที่ถูกต้องให้เข้าใจตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะยึดมั่นอยู่ในโลกวัตถุตามกระแสสังคม ทำให้ขาดปัญญาพิจารณาตามหลักของเหตุและผลนำมาซึ่งผลเสียต่อคนหมู่มากกระทบถึงสังคมโดยรวม ^{๑๓} โดยมีความเห็นว่าตัวตนของคน จะเป็นผู้แสวงความสุขในวัตถุนั้น(อัตตวาทุปาทาน) ซึ่งขาดการพิจารณาก่อนบริโภกโดยเฉพาะกามูปาทานในโลกของวัตถุนิยม เช่นสื่อเทคโนโลยี อินเทอร์เน็ตที่มีทั้งด้านบวกและด้านลบ สำหรับใช้ในการค้นคว้าเพื่อการศึกษา ถ้าหากขาดปัญญาลุ่มหลงมัวเมาโดยไม่รู้จุดมุ่งหมายที่แท้จริงในการใช้ ก็จะทำให้เกิดผลเสียอย่างมาก^{๑๔} ที่มาพร้อมกับการศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์ โดยมองไม่เห็นจุดมุ่งหมายของชีวิตที่ชัดเจน ฉะนั้นการศึกษาจึงต้องมุ่งเน้นพัฒนาปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา และต้องเริ่มที่ตัวบุคคลแต่ละคนจึงจะนำสังคมไปสู่ความสงบสุขได้ ดังที่พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมมจิตโต) ได้กล่าวไว้ว่า “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา นั่นคือคนเป็นตัวตั้งของการพัฒนาทั้งหลาย

^{๑๑} ประเวศ ะสี, *ธรรมชาติของสรรพสิ่ง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์กรีน-ปัญญาญาณ ๒๕๕๓), หน้า ๔๒๔.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), *ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕.

^{๑๓} สัมภาษณ์ นายยุทธชัย ไยแก้ว กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติเจติยาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดธาตุโนนนคร ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

คนก็รับใช้การพัฒนาดีแล้วจึงจะบรรลุสถานะที่เรียกว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์ เมื่อคนชนิดนี้ไปอยู่ตรงไหนของสังคม เขาก็มีส่วนผลักดันให้จุดนั้นพัฒนาไปด้วย กล่าวคือมนุษย์ที่สมบูรณ์จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรมต่อไป^{๑๔}

๓.๒.๓. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านเศรษฐกิจ และการเมือง

สำหรับอุปาทานที่ผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการเมืองนั้น เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันมีการแข่งขันกันอย่างสูง เป็นยุคของการบริโภคนิยม วัตถุนิยม มีการนำเสนอสินค้าเทคโนโลยี และสินค้าอุปโภคบริโภคมากมาย การอุปโภค บริโภคของคนในสังคมที่ขาดปัญญาเข้าใจความจริงทำให้กระทบด้านเศรษฐกิจด้วย^{๑๕} สิ่งเหล่านี้ซึ่งบางทีก็ดูเหมือนจะเกินความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ เป็นค่านิยมตามแฟชั่นบ้าง เป็นไปตามกระแสสังคมบ้าง โดยเฉพาะโดยเฉพาะเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิต และกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรมเทคโนโลยี หมายถึงวิถีชีวิตที่ชื่นชมนิยมให้ความสำคัญแก่เทคโนโลยี มีเทคโนโลยีเป็นเครื่องช่วยผ่อนเบาและอำนวยความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต และกิจการตลอดทั้งช่วยเติมเต็มบำรุงบำเรอความสุขสนุกสนานบันเทิงในด้านเสพบริโภค ถ้าล้ำหน้าไปก็กลายเป็นวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีมาก”^{๑๖} ซึ่งโดยมากอารยธรรมตะวันตกที่เป็นอารยธรรมวัตถุนิยม บริโภคนิยม เกิดกามุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นในวัตถุมากขึ้น คนต่างพากันมุ่งไปเพื่อการได้มาซึ่งความสุขอันเกิดจากวัตถุนั้นโดยไม่สนใจในศีลธรรม^{๑๗} ความไม่พอดีของคนที่มีอุปาทานจะทำให้สังคมเกิดแบ่งชนชั้นวรรณะ เห็นคนที่ใช้แรงงานหรือคนที่ทำอาชีพได้เงินน้อยเป็นคนชั้นต่ำไป เกิดมานะความถือตัวตามมา^{๑๘} ซึ่งหมายถึงที่เข้ามามีบทบาทในสังคมพุทธ และมีอิทธิพลต่อสังคมพุทธอยู่ในปัจจุบัน ดังที่ ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า “คนยุโรปมีธรรมชาติที่ยากลำบาก ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดมากกว่า เมื่อสามารถสร้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้ก็เอาไปใช้ทางเศรษฐกิจและการสงคราม ทำให้มีอำนาจ

^{๑๔} พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), ทิศทางการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

^{๑๕} สัมภาษณ์ พระมหาดวง เหมานนุโท เจ้าคณะอำเภอหนองหาน จ.อุดรธานี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญและกรรมการบริหารศูนย์บัณฑิตศึกษา ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, หน้า ๒๓.

^{๑๗} สัมภาษณ์ นายสมคิด อุทวัฒน์ เจ้าหน้าที่สารสนเทศ โรงเรียนวิเวกประสิทธิ์วิทยา

^{๑๘} สัมภาษณ์ นายบุญเรือง ทิพอาสน์ อดีตประธานกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสำโรง อดีตผู้ใหญ่บ้านตึกเด่นรางวัลพระราชทาน ปี ๒๕๔๖ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕.

มากกว่าจะวันออก และได้ใช้อำนาจนั้นเข้าครองโลก และพยายามเปลี่ยนแปลงโลกให้เป็นอารยธรรมเดียวคือ อารยธรรมวัตถุนิยม บริโภคนิยม”^{๓๕} ซึ่งการบริโภคในลักษณะนี้เป็นการบริโภคโดยขาดการพิจารณาด้วยเหตุผลถึงข้อดีข้อเสีย แต่เป็นการบริโภคเพื่อตอบสนองกิเลสตนเองในขณะนั้นเท่านั้น

ระบบทางการเมืองมีความเกี่ยวพันกับระบบเศรษฐกิจ จนในบางครั้งอำนาจการเมืองถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจได้และเกิดผลเสียต่อสังคมส่วนรวมหลายด้าน ยกตัวอย่างเช่น ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า “นโยบายรัฐบาลที่ให้สัมปทานคนที่ไม่มีเงินมีเครื่องมือไปตัดต้นไม้หรือการมีนโยบายทำเกษตรแผนใหญ่พืชเชิงเดี่ยว (monocrop) มาใช้เพื่อความสะดวกแก่การค้าขายและเพื่อความร่ำรวยของคนส่วนน้อยในเมือง ก็ทำให้เกิดการทำลายป่าขนาดใหญ่ และทำการเกษตรกรรมที่ต้องใช้สารเคมี ทำให้น้ำเหือดแห้งไปและเป็นพิษเป็นผลร้ายต่อชนทั้งหมด”^{๓๖} การเชื่ออย่างขาดเหตุผล เช่น การเชื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลโดยไม่มีความสงสัย หรือ การเชื่อว่าหากเชื่อบุคคลนั้นแล้วเศรษฐกิจจะดีขึ้น หากไม่เชื่อในบุคคลนั้นก็ทำให้เกิดความขัดแย้ง เกิดการแบ่งแยก เป็นความเชื่อแบบพวกมากซัดไป”^{๓๗}

เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นในความเห็นของตนด้วยอุปาทานยอมทำให้เกิดความขัดแย้ง แบ่งเป็นพรรคพวกพวกไหนคิดไปทางไหนก็เข้าพวกนั้น”^{๓๘} ทำให้คนในสังคม เกิดการเห็นแก่ตัว แข่งขันชิงดี ถือตัวถือตนว่าดีกว่าเด่นกว่าคนอื่น จนทำให้เสียหายต่อระบบเศรษฐกิจ ครอบงำการเมืองโดยใช้ผลประโยชน์เป็นเครื่องต่อรองทางเศรษฐกิจและการเมือง”^{๓๙} ความยึดมั่นถือมั่นในทิฐิของตนเองทำให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก ขาดความเอื้ออาทรขาดความเป็นกัลยาณมิตรต่อกันทำให้สังคมเกิดความแตกแยก”^{๔๐} ความมั่นคงและอำนาจ เป็นสิ่งเดียวกันอย่างแยกไม่ออก และเป็นอำนาจที่เกิดจากด้านวัตถุโดยตรง หรืออาจพูดอีกอย่างหนึ่งได้ว่า อำนาจทางวัตถุ เป็นสิ่งที่ครอบงำโลกอยู่ในขณะนี้ก็ได้ จนทำให้คุณภาพของโลก ที่เคยมีมิติของจิตวิญญาณ

^{๓๕} ประเวศ วะสี, **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (นนทบุรี: สำนักพิมพ์กรีน-ปัญญาญาณ ๒๕๕๓), หน้า ๓๗๓.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระมหาธีรสรณ์ ฐมฺมโร รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์โนนทัน ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๓๘} สัมภาษณ์ พระมหาบาง เขมานนฺโท เจ้าคณะอำเภอหนองหาน จ.อุดรธานี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญและกรรมการบริหารศูนย์บัณฑิตศึกษา ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธโก อาจารย์หัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๔๐} สัมภาษณ์ โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๕

(Spirituality) ลดลงไป จนต้องเสียการทรงตัวอยู่ในขณะนี้^{๔๕} ทั้งนี้เพราะกิเลสภายในมนุษย์เองที่ทำให้สังคมต้องประสบกับภาวะปัญหาต่างๆ และในภาวะที่คนในสังคม หลงยึดมั่นในวัตถุนิยมจนขาดปัญญา ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ เช่นปัญหาที่ซับซ้อน สืบเนื่องมาจากความผิดพลาดในการพัฒนา ที่ผ่านมามีมุ่งเน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) เป็นหลักสำคัญ จึงทุ่มเทขยายการผลิตไปในด้านอุตสาหกรรมมากกว่าด้านเกษตรกรรม (ซึ่งเป็นการผลิตที่เน้นวัฒนธรรมประจำชาติตั้งแต่ครั้งอดีต) และภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ทำให้คนไทยหลงกระแส เกิดความเชื่อและมีค่านิยมบริโภคสินค้าตะวันตก ว่าเป็นของดีจนหลงลืมพื้นฐานทุนทางสังคม สภาพแวดล้อม และวิถีไทยของตนเอง ทำให้ความสามารถในการพึ่งตนเองซึ่งเป็นทุนทางสังคม (Social capital) ดั้งเดิมอ่อนแอทรุดโทรมลง^{๔๖} สาเหตุของผลเสียทั้งหมดที่กล่าวมาล้วนแต่มาจากคนในสังคม มีความยึดมั่นถือมั่นในวัตถุนิยม (กามุปาทาน) โดยขาดปัญญาขาดความเข้าใจตามหลักเหตุผลที่ถูกต้องตามแนวทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวมในทางกลับกันหากคนในสังคม ได้รับการ ศึกษาตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เข้าใจหลักเหตุผลแจ่มแจ้งด้วยปัญญา และถ้าสามารถละคลายความยึดมั่นถือมั่นได้มากเท่าใด ปัญหาสังคมก็ย่อมลดน้อยลงเท่านั้น ความสันติสุขของสังคมก็จะเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

๓.๒.๔. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านวิถีชีวิต และระบบนิเวศ

เมื่ออารยธรรมบริโภคนิยมเข้ามามีบทบาทในสังคมพุทธ ซึ่งเกิดมาจากความโลภภายในตัวมนุษย์ คือ ตัณหาการอยากได้มาซึ่งวัตถุเพื่อเสพบริโภคโดยไม่มีที่สิ้นสุด (กามุปาทาน) ส่งผลให้วิถีชีวิตสังคมพุทธ และระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมต้องเปลี่ยนไปด้วย และเงินได้กลายมาเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิตและมีอิทธิพลต่อเป็นอยู่ทั้งหมดในสังคม เพราะปัจจัย ๔ ที่จำเป็นขั้นพื้นฐาน สามารถแลกหามาได้ด้วยเงิน ดังที่ ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า “การพัฒนาที่เอาเงินเป็นตัวตั้งทำให้เสียสมดุลในส่วนอื่นๆ เช่น เรื่องจิตใจ ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ เกิดวิกฤตการณ์ทางสังคม วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อม และวิกฤตการณ์ในด้านตัวมนุษย์เองการคิดและทำแบบแยกส่วนจะนำไปสู่การเสียความสมดุลและวิกฤตการณ์เสมอ”^{๔๗}

^{๔๕} ประเวศ วะสี, *ธรรมชาติของสรรพสิ่ง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์กรีน-ปัญญาญาณ ๒๕๕๓), หน้า ๓๘๗.

^{๔๖} กระทรวงมหาดไทย, *ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเองและเศรษฐกิจชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๔๑), หน้า ๑ - ๒.

^{๔๗} ประเวศ วะสี, *ธรรมชาติของสรรพสิ่ง*, หน้า ๒๔.

เมื่อการพัฒนาทุกอย่างมุ่งไปที่ตัวเงิน ย่อมส่งผลให้คนต้องดิ้นรนแสวงหาเงินมา เพื่อจะได้มาซึ่งสิ่งที่ตัวเองต้องการ และตอบสนองความต้องการของตนเองในด้านต่างๆ ทุกคนในสังคมจึงต้องทำให้ได้มาซึ่งเงินเป็นเป้าหมายเดียวกัน นี่เองที่เป็นเหตุให้นำมาซึ่งปัญหาสังคมมากมาย ในบางรายถึงกับต้องประกอบกิจการอาชีพ เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินโดยไม่ใส่ใจในความรู้สึกของบุคคลอื่น

หรือ สังคมสิ่งแวดล้อมรอบข้าง เลยนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมตามมามากมาย หลายประการ ดังจะเห็นได้จากหน้าหนังสือพิมพ์ที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่เสมอ ด้วยวิธีการใช้เงินเป็นตัวตั้งนี้ ทำให้ความมีคุณธรรมจริยธรรมที่ดั่งาม อันเป็นองค์ประกอบภายในที่พึงประสงค์ของมนุษย์ ถูกทำลาย มนุษย์ที่เคยมีความหมายว่า ใจสูงกลับต่ำลง ทั้งนี้เป็นเพราะวิถีคิดมีกิเลส ตัณหา อุปาทานเป็นตัวนำนี้เอง “วิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ทำให้มนุษย์ขาดหรือบกพร่องในมิติทางจิตวิญญาณ หรือคุณค่าความรู้ที่ปราศจากคุณค่ากำกับ จึงถูกนำไปใช้ในทางอำนาจแล้วใช้อำนาจที่เกี่ยวพัน แข่งชิง คนทั่วโลกเกิดสงครามน้อยใหญ่ และทำให้เกิดลัทธิเสพสุขทางวัตถุ หรืออารยธรรมแบบวัตถุนิยม บริโภคนิยม อันขับเคลื่อนด้วยโลกจะจريت อันนำไปสู่วิกฤตการณ์ต่างๆ ทั้งทางสังคม ทางวัฒนธรรม และทางสิ่งแวดล้อม”^{๔๘}

วิถีชีวิตแบบของสังคมพุทธที่เรียบง่ายประกอบด้วยปรัชญาการดำเนินชีวิต ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปจากเดิม เพราะอารยธรรม บริโภคนิยม วัตถุนิยมที่ใช้เงินเป็นตัวตั้งนี้ ชีวิตกลายเป็นความเร่งรีบอยู่ทุกขณะ และบางรายถึงกับต้องเหน็ดเหนื่อยทุ้มเททั้งชีวิตเพื่อจะได้มาซึ่งเงิน แต่เมื่อ “มองให้ถ่วงถี่แล้ว “ต้นทุน” ที่ต้องจ่ายให้กับวัตถุลึกลับเหล่านั้น ไม่ได้มีแค่ เงิน เวลา พลังงาน และภาระทางจิตใจเท่านั้น มันอาจรวมไปถึงวิถีชีวิตที่พึงปรารถนาด้วย เพราะชีวิตทั้งชีวิตอาจต้องหมดไปกับการทำมาหาเงินเพื่อแสวงหาและรักษาวัตถุลึกลับเหล่านั้นให้พร้อมพรั่ง ความสะดวกสบายนั้นไม่ใช่สิ่งที่ได้มาเปล่า ๆ แต่ต้องแลกมาด้วยบางสิ่งบางอย่างที่อาจมีคุณค่าต่อชีวิตเรา และสิ่งนั้นอาจหมายถึงจุดหมาย หรือวิถีชีวิตที่พึงปรารถนา”^{๔๙}

“ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ โทรศัพท์มือถือ และอินเทอร์เน็ต เทคโนโลยีทั้งสองอย่างช่วยให้เราติดต่อสื่อสารกับผู้ที่อยู่ไกลได้สะดวกขึ้น แต่ยิ่งติดต่อได้สะดวก ยิ่งชวนให้ใช้บ่อยขึ้น จนในที่สุดผู้ใกล้ชิดกลับไม่มีเวลาที่จะให้กับครอบครัวหรือคนที่บ้าน ความสัมพันธ์ห่างเหินจนหมาง

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๔๙} พระไพศาล วิสาโล และ อาทิตย์ยามเช้า, มรรคาแห่งชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริมา พลับลิตซิ่ง จำกัด ๒๕๕๓), หน้า ๔๘-๔๙.

เมินซึ่งเท่ากับผลักดันให้ไปหมกมุ่นกับเทคโนโลยีมากขึ้น จนเกิดช่องว่างในการสื่อสารกับผู้อื่น โดยเฉพาะคนใกล้ชิด ดังเห็นได้จากหนุ่มสาวจำนวนมากในปัจจุบัน^{๕๐}

สังคมบริโภคนิยม วัตถุนิยม โดยมีเงินเป็นตัวตั้ง ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมเป็นวงกว้าง ระบบนิเวศตามธรรมชาติ อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ระบบนิเวศแหล่งน้ำ (Aquatic ecosystem) และระบบนิเวศบก (Terrestrial ecosystem) ระบบนิเวศแหล่งน้ำ ยังอาจแยกย่อยออกเป็นระบบนิเวศทางทะเล เช่น มหาสมุทร แนวปะการัง บริเวณปากแม่น้ำ และระบบนิเวศแหล่งน้ำจืด เช่น แม่น้ำ ทะเลสาบ อ่างเก็บน้ำ ส่วนระบบนิเวศบกอาจแบ่งได้เป็นระบบนิเวศกึ่งบก เช่น ป่าพรุ และระบบนิเวศบก เช่น ป่าดิบ ทุ่งหญ้า ทะเลทราย เป็นต้น^{๕๑}

ธรรมชาติได้ถูกทำลายไปอย่างมาก เพราะกำลังแห่ง ดัชนีหา อุปาทานของมนุษย์ ความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรม และการพัฒนาเศรษฐกิจเอง ก็ได้ส่งผลให้การตีความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” ที่มีนัยของการสร้างสรรค์ และพลังของความเจริญงอกงามผุดผื่นไป “ธรรมชาติ” ถูกแปรเปลี่ยนและใช้ประโยชน์เป็นเพียงแค่ “ทรัพยากรธรรมชาติ” หรือ “วัตถุดิบ” (Inputs) ในทางการผลิตและการค้าเท่านั้น ในสมการทางเศรษฐศาสตร์ คำว่า “เงินและการลงทุน” จึงถูกให้ความสำคัญมากเทียบเท่ากับ “กระบวนการที่มีชีวิตของธรรมชาติ” (Life process of nature) อย่งไรก็ตาม เราลืมไปว่าเงินเป็นเพียงสิ่งสมมติเท่านั้น เงินไม่สามารถเปลี่ยนชีวิตได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อคุณตัดต้นไม้สุดท้าย จับปลาตัวสุดท้าย ก่อมลภาวะในแม่น้ำสายสุดท้าย เมื่อถึงเวลานั้น คุณจะตระหนักได้ว่า คุณไม่สามารถบริโภคเงินได้อีกต่อไป”^{๕๒}

การคลายความยึดมั่นตัวตน ความยึดมั่นในตัวตนซึ่งน้อยเท่าไร จิตวิญญาณยิ่งสูงขึ้น จิตมนุษย์จะอยู่แต่ทางวัตถุเงินทอง ข้าวของเท่านั้นไม่ได้เพราะจิตจะดำเดี่ยว หรือแบนราบ จะเกิดความไม่สมบูรณ์ในตัวเอง จิตมนุษย์ต้องเชื่อมโยงกับสิ่งสูงสุด (นิพพาน) จึงจะสูง และเกิดความสมบูรณ์ในตัวเอง^{๕๓} การละคลายจากอุปาทาน และการมีสติปัญญา รู้เหตุผลประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรมตามหลักธรรมพระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่จะหยุดยั้งภาวะปัญหาทั้งหมดลงได้โดยระดับสูง คือทำลายตัวปัญหาภายในคนที่สร้างปัญหาออกมากายนอกอยู่ร่าไป นั่นคือการละคลายอุปาทาน ขั้น ๕ ที่เป็นตัวปัญหา หรือ ตัวทุกข์นั่นเอง

^{๕๐} อ้างแล้ว.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๕๓} คูลาระเอียดใน. (สรุป) ประเวศ วะสี, ธรรมชาติของสรรพสิ่ง, หน้า ๑๘๗.

๓.๓ สรุป

อุปาทาน เป็นกิเลสที่ทำให้เกิดทุกข์โทษอย่างมากทั้งทุกข์โทษในปัจจุบัน และทุกข์โทษในอนาคต อันได้แก่การเวียนว่ายตายเกิดในภพทั้งหลายในวัฏฏสงสาร อันนำมาซึ่งความทุกข์น้อยใหญ่คือ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริทเวะ เป็นต้น トラบใดที่ยังไม่เห็นโทษ และคลายจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยปัญญาแล้ว ก็ยังจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีการสิ้นสุด

อุปาทาน มีผลกระทบต่อสังคัมพุทธ トラบใดที่มนุษย์ยังมีความยึดมั่น ถือมั่นใน กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิล্পพคูปาทาน และ อัตตวาทูปาทาน ผลกระทบของอุปาทานที่มีต่อสังคัมพุทธ แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน คือ

๑. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคัมพุทธด้านความเชื่อ ความเชื่อที่ไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนามีมากมายหลายอย่าง ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อเห็นผิดก็นำไปสู่การปฏิบัติผิด จัดว่าเป็นสิล্পพคูปาทาน ส่วนความเชื่อหรือศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล ในพระพุทธศาสนานั้นมี ๔ อย่างคือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และ ตถาคตโพธิสัทธา

๒. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคัมพุทธด้านการศึกษา เนื่องจากการศึกษาในปัจจุบัน เป็นการศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์ ที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีที่ทันสมัย ส่งผลให้ผู้ศึกษาสามารถค้นคว้าเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว และเทคโนโลยีนี้เอง ที่แฝงไว้ด้วยการโฆษณาชวนเชื่อต่างๆมากมาย และทิศทางการศึกษาได้เน้นไปทางวัตถุนิยม เพิ่มทุกข์มากขึ้น เป็นเหตุให้ผู้ศึกษาที่ยังขาดสติปัญญา หลงเชื่อตามอย่างขาดสติสัมปชัญญะ

๓. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคัมพุทธด้านเศรษฐกิจและการเมือง เศรษฐกิจและการเมืองนั้น มีความเชื่อมโยงกัน ในปัจจุบันสังคัมพุทธ ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตกคือ อารยธรรมของการบริโภคนิยม ซึ่งบางทีก็ดูเหมือนจะเกินความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ ซึ่งการบริโภคนิยมนี้ เป็นการบริโภคนิยมที่ขาดการพิจารณาด้วยเหตุผล ถึงข้อดีข้อเสีย แต่เป็นการบริโภคนิยมเพื่อตอบสนองกิเลสตนเองในขณะนั้นเท่านั้น

๔. ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคัมพุทธด้านวิถีชีวิต และระบบนิเวศ เมื่ออารยธรรมบริโภคนิยม และวัตถุนิยม ได้เข้ามามีบทบาทต่อสังคัมพุทธ จึงทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่เดียวกันก็มีผลกระทบต่อระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมด้วย วิถีชีวิตของสังคัมพุทธซึ่งเคยมีอยู่อย่างเรียบง่าย กลับกลายเป็นวิถีชีวิตที่เร่งรีบ กักตุน เพื่อจะได้มาซึ่งเงินตรา อันเป็นปัจจัยหลักตามที่สังคัมได้ตั้งกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ การพัฒนาในยุคของบริโภคนิยมและวัตถุนิยมได้เอาเงินเป็นตัวตั้ง เพื่อที่จะได้มาซึ่งความสุขที่คนปรารถนาจึงได้เบียดเบียนธรรมชาติด้วยรูปแบบต่างๆ เพื่อหวังผลประโยชน์ให้กับตัวเองให้ได้มากที่สุด

บทที่ ๔ วิเคราะห์อุบายวิธีเพื่อละอุปาทาน

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายอุบายวิธีเพื่อละอุปาทาน ตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ และสติปัฏฐาน ๔ เพราะพระธรรมเป็นหลักคำสอนที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล ถ้าบุคคลใดสามารถปฏิบัติตามพระธรรมได้อย่างถูกต้อง จนเห็นแจ้งด้วยปัญญาอันชอบด้วยตนเองแล้ว ก็จะสามารถละคลายจากอุปาทานได้ และเมื่ออุปาทานลดลงได้มากเท่าใด ความทุกข์ก็ย่อมลดลงได้มากเท่านั้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ อุบายวิธีละอุปาทาน

ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา อุปาทานชั้น ๕ จัดว่าเป็นทุกข์ ได้แก่ทุกข์ในอริยสัจ ที่เรียกว่า ทุกขอริยสัจ ซึ่งเป็นผลอันมาจากเหตุ คือ สมุทัย ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดังมีข้อเปรียบเทียบ ทุกข์กับสมุทัยไว้ว่า “ทุกข์ เหมือนโรค สมุทัย เหมือนสมุฏฐานของโรค”^๑ อีกประการหนึ่ง “ทุกข์ เหมือนทุพภิกขภัย สมุทัย เหมือนฝนแล้ง”^๒ ส่วนชื่อทุกขนิโรธ คือ ความดับลงแห่งทุกข์ และหนทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาในกิจของอริยสัจอุปาทานชั้น ๕ เป็นปริณิษยธรรม คือธรรมที่ควรกำหนดรู้ตั้งพระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายกิจของทุกขอริยสัจไว้ว่า “การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์หมายถึงการศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจสภาวะที่เป็นทุกข์ตามที่มันเป็นของมันจริงๆ พุดง่ายๆ ว่า การทำความเข้าใจปัญหาและกำหนดขอบเขตของปัญหาให้ชัดเจนจัดเป็นขั้นเริ่มต้นที่จะช่วยให้การดำเนินการขั้นต่อ ๆ ไป เป็นไปได้ และตรงปัญหา”^๓ ฉะนั้น อุปาทานชั้น ๕ จึงถือว่าควรกำหนดรู้ หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการเรียนรู้ให้เข้าใจในอุปาทานชั้น ๕ นั้นเอง อุปาทานพระพุทธานุสสติให้ละ หลักใหญ่คือการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ศีล สมาธิ และปัญญา ให้รู้เท่าทันสรรพสิ่งเป็นแต่เพียงกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง^๔ ทุกสิ่งทุกอย่างมีการเกิดดับอยู่ทุกขณะ เป็นการตายเกิดที่ยากบุคคลธรรมดา

^๑ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑๗.

^๒ อ้างแล้ว

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๒.

^๔ สัมภาษณ์ พระมหาบาง เขมานันโท เจ้าคณะอำเภอหนองหาน จ.อุดรธานี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญและกรรมการบริหารศูนย์บัณฑิตศึกษา ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

จะมองเห็นได้ ถ้าเรามีสติ มีสัมปชัญญะ เจริญตามอริยมรรคมีองค์ ๘ และสติปัญญา ๔ เราจะเข้าใจตามความเป็นจริงว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีความเป็นตัวคนแท้จริง เป็นแต่เพียงธาตุตามธรรมชาติที่รวมตัวกันและสลายไปตามเหตุปัจจัยเท่านั้น เมื่อรู้ตามความเป็นจริงด้วยสติ สัมปชัญญะอย่างนี้แล้วย่อมละจากความยึดมั่นถือมั่นได้^๕ เมื่อบุคคลได้เข้าใจหลักของกฎของไตรลักษณ์รู้เท่าทันโลกและสภาพธรรมดาของโลกดด้วยปัญญาแล้วอุปาทานย่อมลดลงได้ตามลำดับ^๖ การเรียนรู้และอุบายวิธีแก้อุปาทานขั้น ๕ นั้น มีดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ อริยมรรคมีองค์ ๘

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งไม่เอียงไปที่สุดทั้งสองข้าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมณานุโยค เป็นหลักปฏิบัติพัฒนาตนไปสู่ภาวะที่ดีปลอดโปร่ง โล่งเบาจากทุกข์ทั้งปวง สามารถละคลายจากอุปาทาน ความยึดมั่นในขั้นทั้งหลายได้ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวว่า “มนุษย์เป็นผู้ที่สามารถฝึกอบรม และพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา และดำเนินชีวิตให้ดีงาม โดยปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ จนบรรลุเป้าหมายสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้”^๗ ถ้าบุคคลได้เจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อย่างต่อเนื่องย่อมละอุปาทานได้ในที่สุด^๘ อริยมรรค ๘ ประการมีดังนี้

๔.๑.๑.๑ สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือรู้อกุศลและอกุศลมูล กับกุศลและกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจางสมุปบาท^๙ การมีสัมมาทิฏฐิหมายถึง ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นจุดเริ่มต้นของการละอุปาทาน^{๑๐} เมื่อเกิดสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นถูกต้องในสภาวะธรรมทั้งหลายแล้ว อุปาทานที่มีสภาพยึดมั่น ถือมั่นอยู่ ย่อมจะลดลงได้

^๕ สัมภาษณ์ ผศ. ขอบ ดีสวน โลก หัวหน้าสถานีวิจัย มจร. และอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^๖ สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธโก อาจารย์/หัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

^๗ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **แก่นแท้พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๖๓-๖๔.

^๘ สัมภาษณ์ พระมหาจักรินทร์ชัย วชิรญาโณ อาจารย์โรงเรียนวิเวกธรรมประสิทธิ์วิทยา ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๑.

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติเจติยาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดธาตุ โนนนกร ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

โดยเฉพาะทฤษฎีปาทาน คือ ความยึดมั่นในความเห็นผิด และเมื่อรู้จักเหตุผลว่าทุกข์คือ อุปาทานชั้น ๕ เหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด คือ ตัณหา เป็นต้น ย่อมจะละคลายอุปาทานลงได้ สัมมาทิฐิ จัดเป็นมรรคองค์ที่ ๑ ที่มาก่อนมรรคองค์อื่นๆ และมีความสำคัญมากต่อมรรคที่เหลือ เพราะเมื่อเห็นถูกแล้ว การกระทำการใดๆ ก็ถูกตามไปด้วย ดังมีพุทธพจน์ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ สัมมาทิฐิ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ประการ ฉันทิ นั้น ภิกษุผู้มีสัมมาทิฐิย่อมเป็นอันหวังสิ่งนี้ได้ คือจรรู้ตามความจริงว่า ทุกข์คือ ดังนี้...เหตุให้เกิดทุกข์คือ ดังนี้...ความดับทุกข์คือดังนี้...ปฏิบัติพาไปถึงความดับทุกข์คือ ดังนี้”^{๑๑}

จากความหมายของสัมมาทิฐิ คือการเห็นชอบตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ ฉันทิ นั้นการเห็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทุกข์ (suffering) ได้แก่ ความทุกข์ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก บีบคั้น ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อคือ อุปาทานชั้น ๕

๒. ทุกขสมุทัย (origin of suffering) เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทุกข์เกิดจาก ตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา (ความอยากในกามคุณ) ภวตัณหา (อยากมีอยากเป็น) และวิภวตัณหา (ความอยากไม่มี ไม่เป็นตามที่มืออยู่เป็นอยู่)

๓. ทุกขนิโรธ (the cessation of suffering) เป็นสภาวะที่ความทุกข์ดับ หรือเป็นสภาวะที่เข้าถึงการกำจัดอวิชชา หลุดพ้น เป็นอิสระ คือนิพพาน ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิบัติตามหลักธรรมอริยมรรคมีองค์ ๘

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (the path leading to the cessation of suffering) ชื่อปฏิบัติไปถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง)^{๑๒}

การที่สัมมาทิฐิจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยเหตุปัจจัย ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะ คือ การได้ยินได้ฟังจากผู้อื่นที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งรู้และเข้าใจถูกต้องตามหลักธรรม และโยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย หรือการคิดพิจารณาโดยละเอียดตามหลักของเหตุและผลดังมีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ”^{๑๓}

^{๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๒๐/๕๕๒.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๑.

^{๑๓} รุรายละเอียดใน อจ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๓๗๑/๑๐๐, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๗/๕๓๕.

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิमित ฉันทใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตตริ) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितเพื่อ ความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น”^{๑๔} และได้ตรัสถึงโยนิโสมนสิการมีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิमित ฉันทใด โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยกคาย) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितเพื่อ ความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น”^{๑๕}

“ภิกษุทั้งหลายย่อมมนสิการโดยแยกคาย (โยนิโสมนสิการ) ว่า ทุกข์ดังนี้ ย่อมมนสิการโดยแยกคายว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ดังนี้ ย่อมมนสิการโดยแยกคายว่า ความดับแห่งทุกข์ ดังนี้ ย่อมมนสิการโดยแยกคายว่าข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ดังนี้ เมื่อเธอมนสิการโดยแยกคายอยู่อย่างนี้ สังโยชน์ ๓ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสิลัพพตปรามาส ย่อมถูกละเสียได้”^{๑๖}

ดังนั้น ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ จึงจำเป็นสำหรับที่จะให้สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นเข้าใจถูกต้องในอริยสัจ ๔ เมื่อเกิดสัมมาทิฏฐิ ย่อมมองเห็นธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งจะทำให้ละคลายอุปาทานขั้น ๕ ที่ยึดมั่นมาแต่เดิมได้ ดังพุทธพจน์ที่ได้ตรัสไว้ว่า ย่อมละสังโยชน์ ๓ ได้ คือ

๑. สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวตน คือ เห็นรูป เห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวตน^{๑๗} ซึ่งเมื่อละสักกายทิฏฐิได้ก็ชื่อว่าละ อตตวาทุปาทาน คือความยึดมั่นว่าเป็นตัวตนได้ด้วย กามุปาทาน ความยึดมั่นในกามที่มากกระทบอายตนะทั้งหลาย ก็พลอยลดระดับลงได้ด้วยทั้งนี้เพราะเกิดความเข้าใจตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมของทั้งหลายว่าเป็นไป ตามเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนเป็นผู้กระทำ หรือมีตัวตนเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำนั้นแต่ เพราะสังขารทั้งหลายนั่นเองอิงอาศัยกันเกิดขึ้นและดับลง เป็นไปตามวงจรคือ กิเลส กรรม และวิบาก เมื่อเห็นอยู่เช่นนี้ กามทั้งหลายที่หลงยึดมั่นเข้าใจมาแต่ก่อน (กามุปาทาน) ว่าน่ายินดี น่าเพลิดเพลิน มีรสอร่อย ก็จะละลายลงไปได้ด้วยปัญญา เพราะเห็นความไม่มีแก่นสารสาระที่ยั่งยืน ปรากฏมีแล้วก็หายไป เป็นของไม่เที่ยง อิงอาศัยเหตุปัจจัยอยู่เนื่องนิง

๒. วิจิกิจฉา คือ ความสงสัย ลังเล ไม่แน่ใจ เมื่อละวิจิกิจฉาได้ ก็ชื่อว่าละคลายจากทิฏฐูปาทาน คือ ความเห็นผิดว่าขั้น ๕ เที่ยง เห็นว่าเราคือขั้น ๕ และมีเราที่เที่ยง หรือจัก

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๕/๔๓.

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๕/๔๔.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๓-๑๕๒/๑๔๓-๑๕๓.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘๕.

ขาดสติ เป็นต้น ซึ่งเกิดจากความสงสัยไม่เข้าใจตามหลักเหตุผล และสันนิฐานไปตามทฤษฎีของตน เมื่อเกิดเข้าใจตามหลักแห่งเหตุผลในอริยสัจทั้ง ๔ ประการ ด้วยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมละคลายความสงสัยในเรื่องดังกล่าวได้ และทำให้เกิดเห็นถูกต้องตามสัมมาทิฏฐินั่นเอง

๑. สីลัพพตปรามาส คือ ความถือมั่นศีลพหุ โดยสักว่าทำตามๆ กันไป อย่างงมงาย เห็นว่า จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร^{๑๘} เมื่อละสังโยชนข้อนี้ได้ด้วย มนสิการโดยแยกคายในอริยสัจ ๔ ก็ชื่อว่าละสลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติที่ผิด ไม่ตรงตามหลักแห่งเหตุและผลได้ด้วย

๔.๑.๑.๒ สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ ได้แก่ อวิหิงสาสังกัปปี อพยาบาทสังกัปปี เนกขัมมสังกัปปี^{๑๙} แบ่งออกเป็น ๓ ประการ ดังนี้

๑. อวิหิงสาสังกัปปะ คือ ความคิดไม่เบียดเบียน หรืออวิหิงสาวิตก หมายถึงคิดที่ประกอบด้วยกรุณา ไม่คิดมุ่งทำลายผู้อื่นให้เดือดร้อน

๒. อพยาบาทสังกัปปะ คือ ความคิดไม่พยาบาทอาฆาตผู้ใด สามารถให้อภัยแก่ทุกคนโดยการใช้ปัญญาประหาร ความพยาบาท อาฆาตที่เกิดขึ้นในจิตใจให้ดับไปได้

๓. เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความคิดออกจากกาม กามคือสิ่งที่ผู้หมกมุ่นมักเพติดเพลิน เพราะผ่านทางอายตนะภายใน จักขุวิญญาณ โสตวิญญาน ชิวหาวิญญาณ ฆานวิญญาน และภายนอก การที่เราเข้าไป เกี่ยวข้องจนลุ่มหลง ก็จะพาจิตใจให้เร่าร้อน เป็นทุกข์ ไม่สบายทั้งใจและกาย ซึ่งมีผลต่อคุณภาพของการทำงาน ในการดำเนินชีวิตนั้น คนเราควรวางที่ปักใจคือปลอดโปร่งจากการคิดอยากได้ อยากมี อยากเป็น มีชีวิตที่อิสระปราศจากการถูกรอบงำโดยอวิชชา จิตวิญญานมีอิสระอย่างแท้จริง^{๒๐} เนกขัมมสังกัปปะ ความดำริในการออกจากกาม ข้อนี้แสดงถึงการออกจากกามด้วยปัญญาอันชอบ ซึ่งหมายถึงการละคลายจากกามุปาทานความยึดมั่นในกาม และอีก ๒ ข้อที่เหลือคือ อพยาบาทสังกัปปะ และ อวิหิงสาสังกัปปะ ก็มีส่วนที่ทำให้กิเลสต่างๆ ลดลงไปตามลำดับ สัมมาสังกัปปะ เมื่อดำริถูกแล้วก็นำไปสู่การกระทำ ทางกาย และวาจาที่ถูกต้องด้วย

^{๑๘} อ่างแล้ว

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๒๐} บุญเรือน เทียรทอง, “ทัศนคติและความเข้าใจต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย : ศึกษาเฉพาะกรณี โรงเรียนโพธิสารพิทยากร เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

๔.๑.๑.๓ สัมมาวาจา

สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ เว้นวจีสุจริต ๔ คือ การพูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ และให้มีวจีสุจริต ๔ คือ การพูดจริง การพูดประสานสามัคคี การพูดอ่อนหวาน และพูดมีประโยชน์ สามารถนำไปใช้ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม^{๒๐} ดังพุทธพจน์ตรัสถึงสัมมาวาจาว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจา เป็นไฉน นี้เรียกว่าสัมมาวาจา คือ

๑. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๒. ปิสุณาย วาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดต่อเสียด
๓. ผรุสสาย วาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดวาจาหยาบคาย
๔. สมุสฺสฺสฺสฺส วาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ”^{๒๑}

สืบเนื่องจากสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ เมื่อมีความเห็นถูกและคิดถูกแล้วย่อมเป็นทางให้สัมมาวาจา คือการพูดที่ถูกต้องด้วย เพราะความยึดมั่นหรืออุปาทานขั้นต้น ลดระดับลง ย่อมจะทำให้สภาพจิตอ่อนโยนตามไปด้วย และสัมมาวาจา ย่อมจะมีผลต่อคนอื่น และสังกมรอบข้างด้วย เพราะเมื่อเห็นโทษของกิเลสทั้งหลายแล้ว ย่อมเห็นประโยชน์ตนและผู้อื่นตามมาด้วยการแสดงออกทางกาย และ วาจา ที่ถูกต้องหรือเรียกว่า การเจรจาชอบ

๔.๑.๑.๔ สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะ หมายถึง การกระทำชอบ ดังพุทธพจน์ว่า “สัมมากัมมันตะเป็นอย่างไร คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤตินอกงาม ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ”^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า สัมมากัมมันตะหรือการกระทำชอบ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. สัมมากัมมันตะ ระดับโลกิยะ หมายถึง การมีเจตนาที่งดเว้นจากการตัดรอนชีวิต จากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ และจากการประพฤตินอกงามทั้งหลาย

๒. สัมมากัมมันตะ ระดับโลกุตตระ หมายถึง ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายสุจริตทั้งสามของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยะเป็นสมังคี

^{๒๐} กุริทัต ศรือร่าม, อริยสัจ ๔, (ฉะเชิงเทรา: บริษัท เดอะ โมเดอร์น ชิสเต็ม ออฟเซทจำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๓.

^{๒๑} ที.ม. ๑๐/๒๕๕/๓๔๘. คูใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๕๗.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

กำลังเจริญอริยมรรคอยู่^{๒๔} มรรคมีองค์ ๘ ข้อสัมมากรรมันตะเป็นข้อที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมโดยตรง ซึ่งการงดเว้นดังกล่าวย่อมเกิดจากความเข้าใจในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา สัมมากรรมันตะ สามารถละคลายกามุปาทาน และ อุปาทาน ข้ออื่นๆได้ตามลำดับ เพราะความความยินดีพอใจในกามทั้งหลายเป็นเหตุให้เกิดมิจฉากัมมันตะ คือ การฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม เมื่อเกิดสัมมากรรมันตะแล้ว ย่อมเกิดการประพฤติกฎที่ต้องอีกประการหนึ่งเพราะมีองค์มรรคอื่นๆ คอยเกื้อหนุนอยู่นั่นเอง

๔.๑.๑.๕ สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ การเลี้ยงชีวิตที่ไม่ทำให้ใครต้องเดือดร้อน สำหรับคฤหัสถ์ เช่น การทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เป็นต้น ในระดับโลกียะ เน้นในเรื่องของการประกอบอาชีพที่สุจริต มิใช่มีฉฉาอาชีวะ คำว่า“มีฉฉาอาชีวะ”ในที่นี้ หมายถึง อาชีพที่ไม่ควรทำ ๕ ประการ คือ การขายอาวุธ การขายสัตว์ การขายเนื้อสัตว์ที่ยังเป็น การขายสุรายาเสพติด และการขายยาพิษ ซึ่งเป็นอาชีพที่อุบาทถ อุบาทถา ไม่ควรกระทำ ดังพุทธพจน์ที่ได้ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การค้า ๕ ประการนี้ อันอุบาทถไม่พึงกระทำ ๕ ประการเป็นไฉน ได้แก่คือ ๑) การค้าขายศัสตราวุธ ๒) การค้าขายสัตว์ ๓) การขายเนื้อสัตว์ ๔) การขายน้ำมันเมา ๕) การค้าขายยาพิษ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การค้าขาย ๕ ประการนี้แล อันอุบาทถไม่พึงกระทำ”^{๒๕}

มีพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับเรื่องการประกอบการเลี้ยงชีพสุจริตดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ คือ อริยสาวก ละมิจฉาอาชีวะเสีย หาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ”^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงหลักทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะว่า ในทางธรรม สัมมาอาชีวะ มิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิต แล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ เป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึง ทำหน้าที่ ความประพฤติ หรือการดำรงตนอย่างถูกต้อง พอเหมาะแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วย เช่น ภิกษุ ได้รับการอุปฐากปัจจัย ๔ เพราะท่านดำรงตนอยู่ในสมณธรรม สร้างศรัทธาให้เกิดแก่ชาวบ้าน ซึ่งถือว่าการปฏิบัติของพระภิกษุ เป็นสัมมาอาชีวะ หรือลูกดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดูบิดา มารดา ลูกประพฤติตนเป็นคนดีสมควรแก่การเลี้ยงดูของบิดา มารดา ก็ถือว่าเป็นสัมมาชีพของลูก เป็นต้น

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๕๗.

^{๒๕} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๕๕.

^{๒๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.,ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗

สัมมาอาชีวะแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่

๑. สำหรับคนธรรมดา หรือชาวโลก การใช้แรงงานเป็นเรื่องในหน้าที่เกี่ยวกับอาชีวะโดยตรง คือ เป็นไปเพื่อให้ได้ผลตอบแทน เป็นปัจจัยเครื่องยังชีพ

๒. สำหรับสมณะ หรือผู้สละโลก การใช้แรงงานในหน้าที่ไม่เป็นเรื่องของอาชีวะไม่มีความมุ่งหมายในด้านอาชีวะ หรือไม่เกี่ยวกับอาชีวะเลย คือ ไม่เป็นไปเพื่อได้ผลตอบแทนเป็นปัจจัยเครื่องยังชีพ แต่เป็นไปเพื่อธรรมและเพื่อผดุงธรรมโลก ถ้าเอาแรงงานที่พึงใช้ในหน้าที่มาใช้ในการแสวงหาปัจจัยเป็นเครื่องยังชีพกลับถือเป็นมิฉาชีพ และถ้าใช้แรงงานในหน้าที่ เพื่อผลตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง ร้องขอปัจจัยเครื่องยังชีพโดยมิใช่เป็นความประสงค์ของผู้ให้ที่จะให้เองก็ดี ก็ถือเป็นอาชีวะไม่บริสุทธิ์^{๒๗}

สัมมาอาชีวะมีส่วนในการละกามุปาทานเป็นอย่างมาก เช่น เมื่อมีความอยากได้วัตถุที่ตนปรารถนามาเสพเสวยถ้าไม่มีสัมมาอาชีวะ ย่อมจะหาทางได้มาโดยมิฉาชีพ เป็นเหตุให้เกิดปัญหาสังคมตามมา ถ้าเกิดสัมมาอาชีวะย่อมจะละคลายกามุปาทานและอุปาทานข้ออื่นๆ ลงด้วย

๔.๑.๑.๖ สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นภายในจิต ความเพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ความเพียรในการทำกุศลให้เจริญยิ่งขึ้น และความเพียรในการรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไว้ เรียกว่า สัมมัปปธาน หรือ ปธาน ๔ ได้แก่

๑. สังวรปธาน เพียรป้องกันหรือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น
๒. ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรจำกัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป
๓. ภาวนापธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น
๔. อนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้น

แล้ว

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวเกี่ยวกับสัมมาวายามะ ไว้ว่า “ตัวสัมมาวายามะเองแท้ ๆ ที่เป็นองค์มรรค เป็นคุณธรรมอยู่ภายใต้จิตใจของบุคคลก็จริงสัมมาวายามะจะทำหน้าที่ของมันได้ เจริญองกวมได้ ต้องอาศัยความสัมพันธ์กับโลกภายนอก กล่าวคือ การวางท่าทีตอบสนองและจัดการกับอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย การแผ่ขยายความเพียรจากภายในจิตใจ ออกไปเป็นการกระทำ ความประพฤติการดำเนินชีวิตจะเกี่ยวข้องและอิงอาศัยกับปัจจัยแวดล้อมภายนอกด้วย ทั้งปัจจัยทางร่างกาย ธรรมชาติ และทางสังคม”^{๒๘}

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๓๕-๓๓๖.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๒-๘๐๓.

ดังจะเห็นว่าความเพียรนี้ เป็นความเพียรที่ถูกต้อง เป็นความเพียรเพื่อละอกุศล และให้กุศลธรรมเจริญขึ้นตามลำดับจุดประสงค์เพื่อดับทุกข์ทั้งปวงเพราะอกุศลนำมาซึ่งทุกข์ซึ่งอุปาทาน ๔ จัดเป็นอกุศลอย่างหนึ่ง องค์ธรรมของ กามุปาทาน ได้แก่ โลภะเจตสิก ส่วนองค์ธรรมของอุปาทานที่เหลือ ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ซึ่งเป็นอกุศลเจตสิก^{๒๕} ฉะนั้นสัมมาวายามะนี้ จึงทำหน้าที่ละคลายจากอุปาทานทั้ง ๔ ด้วย

๔.๑.๑.๖) สัมมาสติ

สัมมาสติ หมายถึง ความระลึกชอบในสติปัญญา ๔ สัมมาสติ เป็นองค์มรรคข้อที่ ๒ ในหมวดสมาธิหรือ อธิจิตตสิกขา ดังพุทธพจน์ตรัสถึงสัมมาสติดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นไฉน นี้เรียกว่า สัมมาสติ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้”^{๒๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงสัมมาสติในมุมมองต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ สติในฐานะอุปมาธรรมชาติ “สติ” แปลกันง่ายๆ ว่า ความระลึกได้ เมื่อแปลอย่างนี้ทำให้นึกถึงความหมายไปในแง่ของความจำ ซึ่งก็เป็นการถูกต้องในด้านหนึ่ง แต่อาจไม่เต็มตามความหมายหลัก ที่เป็นจุดมุ่งสำคัญก็ได้ พุทธธรรมเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมาก ในการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้น การดำเนินชีวิต หรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า อุปมาท หรือ ความไม่ประมาท อุปมาทนี่ เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่ง สำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มักให้ความหมายว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่า การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลาลงไปในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความ

^{๒๕} บุญมี เมธากร และ บุญกร เมธากร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๒๖} ม.ม. ๑๒/๑๔๕/๑๒๔, ม.อ. ๑๔/๗๐๔/๔๕๔, อภิ.วิ. ๓๕/๑๖๕/๑๓๗ ; ๕๗๖/๓๑๘. คู่มือพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๐๔.

เจริญก้าวหน้า ตระหนักถึงสิ่งที่จะต้องทำและต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย ความสำคัญและขอบเขตการใช้อุปมาทธรรม ในการปฏิบัติจริยธรรมขั้นต่าง ๆ ดังพุทธพจน์ต่อไปนี้

“ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลาย ชนิดใด ๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด รอยเท้าช้าง เรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหลาย อย่างไร ๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกได้ว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น”^{๓๑}

สัมมาสติ เป็นข้อที่สำคัญมากที่เกี่ยวกับหลักในการปฏิบัติ เพื่อละคลายอุปาทาน ๔ ทั้งนี้ เพราะสติปัญญาอันเป็นหลักปฏิบัติที่โดดเด่น เป็นทางสายเอก ดังพุทธพจน์ตรัสเกี่ยวกับสติปัญญา ๔ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัญญา ๔”^{๓๒} โดยรายละเอียดจะได้กล่าวไว้ในหัวข้อว่าด้วยสติปัญญา ๔ ในลำดับต่อไป

๔.๑.๑.๘ สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง สภาพของจิตที่เป็นกุศลจิตและตั้งมั่นเป็นหนึ่งอยู่ในอารมณ์เดียว หรือภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ที่เรียกว่า “เอกัคคตา” คือ การที่จิตกำหนดอยู่อย่างแน่วแน่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใด ปราศจากความฟุ้งซ่าน หรือที่เรียกว่า ความตั้งมั่นของจิตเป็นหนึ่งและอยู่ในอารมณ์เดียว พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงสมาธิ ว่า “สมาธิ แปลกันว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของ สมาธิ ที่มักพบเสมอ คือ “จิตตเสกคคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือการที่จิตกำหนดแน่วแน่นิ่งอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่าน หรือส่ายไป” และได้แบ่งระดับของสมาธิออกเป็น ๓ ระดับคือ

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ (momentary concentration) ที่เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การทำงาน ในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้

๒. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ (access concentration) เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ได้ ก่อนจะเข้าสู่สภาวะฌานได้ หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปนาสมาธิ

^{๓๑} ส.ส.(ไทย) ๓/๑๒๘/๑๕๑.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๔/๑๐๖/๑๐๑.

๓. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ สมาธิที่แนบสนิท (attainment concentration) เป็นสมาธิในระดับสูงสุด ซึ่งมีในฉานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ^{๓๓}

สัมมาสมาธิ ที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกมีดังนี้ “สัมมาสมาธิ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นฉานคือความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งส่าย ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า สัมมาสมาธิที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น”^{๓๔} และมีพุทธพจน์ที่ตรัสถึงสัมมาสมาธิว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิเป็นฉาน (คือ) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก มีวิจาร์ มีปีติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่” จากพุทธพจน์ข้อนี้จะเห็นว่า สัมมาสมาธิย่อมละกามุปาทานได้ คือ สงัดจากกามทั้งหลาย แม้อุปาทานข้ออื่นๆ ก็พลอยลดลงไปด้วย ทั้งนี้เพราะองค์มรรคอื่นๆ ที่กล่าวมา ย่อมเกี่ยวพันกันเป็นลำดับ เริ่มจากสัมมาทิฐิเป็นต้น ดังมีพุทธพจน์ตรัสถึงความบริบูรณ์แห่งมรรคมืองค์ ๘ ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่ตามเป็นจริง ซึ่งจักขุ...ซึ่งรูปทั้งหลาย...ซึ่งจักขุวิญญาณ...ซึ่งจักขุสัมผัส...ซึ่งเวทนา สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่คิดใคร่ใน (จักขุเป็นต้นที่กล่าวมาแล้ว) นั้น เมื่อเขาไม่คิดใคร่ไม่ผูกมัดตัว ไม่ลุ่มหลง เล็งเห็นโทษอยู่ อุปาทานจันท์ ๕ ย่อมถึงความไม่เติบโตขยายต่อไป ตัณหาที่นำไปสู่ภพใหม่ ซึ่งประกอบด้วยความกำหนัดยินดี คอยผลิตเฟลินอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ก็ถูกละได้ ความกระวนกระวายกายก็ดี ความกระวนกระวายใจก็ดี ความแผดเผาทางกายก็ดี ความแผดเผาทางใจก็ดี ความเร่าร้อนกายก็ดี ความเร่าร้อนใจก็ดี ก็ถูกละได้ เขาข่มได้เสวยทั้งสุขทางกาย ทั้งสุขทางใจ บุคคลที่เป็นเช่นนั้นแล้วมีความเห็นอันใด ความเห็นนั้นก็เป็นมรรคสัมมาทิฐิ มีความดำริใด ดำรินั้นก็เป็นมรรคสังกัปปะ มีความพยายามใด ความพยายามนั้นก็เป็นมรรคสมาธิ มีความดำริใด สตินั้นก็เป็นมรรคสมาธิ มีสมาธิใด สมาธินั้นก็เป็นมรรคสมาธิ ส่วนกายกรรม วาจากรรม อาชีวะของเขาข่มบริสุทธิตั้งแต่ต้นที่เดิยว มรรคมืองค์ ๘ อันเป็นอริยะของเขา ย่อมถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์ได้ ด้วยอาการอย่างนี้”^{๓๕}

อริยมรรคมืองค์ ๘ สามารถสงเคราะห์เข้าในไตรสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขาได้ ตามตารางต่อไปนี้

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๒๔-๘๓๐.

^{๓๔} อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๓๕} ม.อ. ๑๔/๘๒๘-๘๓๑/๕๒๓-๖. คูใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๘๕.

ตารางที่ ๒ แสดงความสัมพันธ์ของหลักไตรสิกขา อริยมรรคมีองค์ ๘ และหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง
ดังนี้^{๓๖}

ไตรสิกขา ๓	มรรค ๘	หมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง
อริศีลสิกขา	เจราจาชอบ (สัมมาวาจา)	วจีสุจริต ๔
	กระทำชอบ (สัมมากรรมันตะ)	กายสุจริต ๓
	เลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ)	อาชีวาปาริสุทธิ
อริจิตตสิกขา	พยายามชอบ (สัมมาวายามะ)	ปธาน ๔
	ระลึกรชอบ (สัมมาสติ)	สติปัญญา ๔
	ตั้งจิตมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ)	ฌาน ๔
อริปัญญาสิกขา	เห็นชอบ (สัมมาทิฐิ)	อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ๓ ปฏิจจนุปบาท ๑๒
	ดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ)	เนกขัมมะสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ

๔.๑.๒ สติปัญญา ๔

การเรียนรู้อุปาทานและอุบายวิธีแก้อุปาทานในแง่ของการปฏิบัติ สติปัญญาเป็นทางสายเอก และเป็นทางสายเดียวที่ทำให้ผู้ดำเนินตามทางนี้ ถึงความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุนิพพาน ดังนั้นสติปัญญา ๔ จึงละอุปาทานทั้ง ๔ ได้อย่างสมบูรณ์ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัญญา ๔ ทำให้บุคคลนั้นเห็นชีวิตตามความเป็นจริง เมื่อเห็นความเป็นจริงด้วยปัญญาอย่างอมละอุปาทานได้^{๓๗} ในพระพุทธศาสนาการปฏิบัติตามแนวสติปัญญา ๔ เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อละอุปาทานโดยตรง^{๓๘} ผู้ที่เจริญสติปัญญาทั้ง ๔ อยู่เสมอจะทำให้ละอุปาทานได้ในที่สุดและจะเป็นผู้ที่ตั้งใจ

^{๓๖} พระมหาบรรจง จนทศุโต, คุณภาพการจัดการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนตามหลักไตรสิกขา: กรณีศึกษา ศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระมหาธีรสรณ์ ฐมฺมโรโส รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์โนนทัน ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๓๘} สัมภาษณ์ นายบุญเรือง ทิพอาสน์ อดีตประธานกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสำโรง อดีตผู้ใหญ่บ้านตึกเนินรางวัดพระราชทาน ปี ๒๕๔๖ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

สร้างประโยชน์ให้กับสังคมทำให้สังคมน่าอยู่เป็นอย่างมาก^{๓๕} ผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ต้องเริ่มต้นด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ พระภิกษุทั้งหลายว่า “เอกายโน อัย ภิกขเว มคฺโค สตุตฺตํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมย ทุกฺขโทมนสฺสํ อคฺคฺจกมย ญายสฺส อธิคมย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา ยทฺธิ จตุตาโร สติปัฏฺฐานา” หนทางนี้เป็นหนทางเอก เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงเสียด้วยดี ซึ่งความโศกและความรำไร เพื่อดับไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อกระทำให้อำนาจซึ่งพระนิพพาน สิ่งนี้ คือ สติปัฏฐาน^{๓๖}

สติปัฏฐาน มี ๔ ประการ คือ

๑. พิจารณาเห็นภายในภายในเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นภายในภายในนอกเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นภายในภายในและภายนอกเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนาภายนอกเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอกเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก^{๓๗}

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คือการตั้งสติพิจารณาภายในให้รู้ตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกายไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา การพิจารณาภายในแบ่งออกเป็น ๖ ส่วนคือ

๑. อานาปานปีพพะ พิจารณากำหนดลมหายใจเข้า – ออก

๒. อิริยาบถปีพพะ พิจารณาอิริยาบถของกาย เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน

^{๓๕} สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร นักพัฒนาสังคมชำนาญการ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดชัยภูมิ ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๓๗๓ / ๓๐๑.

^{๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๑๐ / ๔๓๑ / ๒๑๑.

๓. สัมผัสปัญญะปีพพะ พิจารณารู้ตัวในความเคลื่อนไหวทุกขณะ เช่น ก้าวไป ถอยกลับ หันซ้าย หันขวา คว้า แขน เขี่ย แขน กิน ดื่ม ลิ้มรส ถ่าย อุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ เป็นต้น

๔. ปฏิภูมณสิการปีพพะ พิจารณาความนำเกลียดของร่างกายตั้งแต่ปลายผม ลงไปถึงปลายเท้า ล้วนเป็นของไม่สะอาด

๕. ธาตุปีพพะ พิจารณาร่างกายสักว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเข้ามีความไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ต้องแปรปรวนและแตกดับไปในที่สุด

๖. นวสิวติกาปีพพะ พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆอันแปลกกันไป ในระยะเวลาให้เป็นธรรมดาว่า ร่างกายของผู้อื่นเป็นเช่นใจของตนก็จักเป็นเช่นนั้น^{๔๒}

มีข้อความตอนท้ายต่อในทุก ๆ หัวข้อ ว่า “อนึ่ง ภิกษุหนึ่ง เข้าไปตั้งสติอยู่ว่า กายมีอยู่ดังนี้ เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่อระลึกไว้เท่านั้น เป็นผู้ไม่มีสิ่งใดอาศัยอยู่ด้วย ทั้งไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย”^{๔๓} ในข้อกายนุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ กล่าวโดยสรุป คือการตั้งสติ พิจารณาความเป็นไปทางกาย จากข้อที่ ๑ ว่าด้วยอานาปานปีพพะถึงข้อที่ ๖ คือ นวสิวติกาปีพพะ เป็นการเฝ้าระลึก ศึกษาสังเกตในส่วนที่เป็นกายทั้งหมด เพื่อละคลายจากอุปาทาน ซึ่งข้อนี้เห็นได้ชัดว่าเป็นไปเพื่อละคลาย กามุปาทาน และ อัตตวาหุอุปาทาน คือ การยึดมั่นถือมั่น เพลิดเพลิน ยินดีอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเกิดจากกาย และ เห็นว่าร่างกายสวยงาม เห็นว่าร่างกายเป็นของตน เป็นของเที่ยง เมื่อสติปัฏฐานเกิดระลึกได้ด้วยความเพียร สัมผัสปัญญะ และสติ ว่ากายเป็นไปอย่างไรตามความเป็นจริง ย่อมจะละคลายจากความยึดมั่นถือมั่นได้

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คือการตั้งสติ กำหนดพิจารณาเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์) ของตน ตามที่เป็นไป อยู่ในขณะนั้น ๆ คือเมื่อสุขก็รู้ เมื่อทุกข์ เมื่อไม่ทุกข์ ไม่สุข (อทุกขมสุขาเวทนา) ก็รู้ เมื่อมีสุข เจือด้วยอามิส (เหยื่อล่อ มีรูป เสียง เป็นต้น) หรือ ไม่เจือด้วยอามิส ก็รู้ เมื่อมีทุกข์เจือด้วยอามิส หรือ ไม่เจือด้วยอามิส ก็รู้ เมื่อไม่ทุกข์ไม่สุข เจือด้วยอามิส หรือ ไม่เจือด้วยอามิส ก็รู้ เมื่อมีทุกข์เจือด้วยอามิส หรือ ไม่เจือด้วยอามิส ก็รู้ เมื่อไม่ทุกข์ไม่สุข เจือด้วยอามิส หรือ ไม่เจือด้วยอามิสก็รู้ เมื่อพิจารณา

^{๔๒} แม่ชี ศิริวรรณ จำเริญบุญ, ศึกษารูปแบบและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระอธิการสนอง กตปุญโญ วัดสังฆทาน จังหวัด นนทบุรี, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๔๓} คู่มือ พระญาณโพนิกเถระ, หัวใจกรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๘) หน้า ๑๓๗.

อย่างนี้แล้ว ย่อมเห็นธรรมดา คือ ความสั้นไป ความเสื่อมไป ย่อมเห็น เวทนา สักแต่ว่าเวทนา ซึ่งเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุตามปัจจัย^{๔๔} และมีข้อความตอนท้ายต่อในทุกๆ หัวข้อ ว่า “อนึ่ง ภิกษุ นั้น เข้าไปตั้งสติอยู่ว่า เวทนาทั้งหลายมีอยู่ดังนี้ เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่อระลึกไว้เท่านั้น เป็นผู้ไม่มีสิ่งใดอาศัยอยู่ด้วย ทั้งไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย”^{๔๕}

ในข้อเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ เป็นการตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ความรู้สึกที่เกิดขึ้นที่ เป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยปกติก่อนที่สติปัฏฐานจะเกิด บุคคลจะเข้าใจว่าเราเป็นผู้เสวยเวทนา สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง และเห็นว่าเราเป็นเวทนา เวทนา เป็นเรา เรามีอยู่ในเวทนา เวทนามีอยู่ในเรา อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความเห็นคิดว่ายึดมั่นในขันธ ๕ (อุปาทานขันธ) ขันธใดขันธหนึ่ง เมื่อสติปัฏฐานเกิดระลึกถึงลักษณะของเวทนา ว่าเป็นสักแต่ว่าเวทนาเท่านั้น ไม่ได้มีความเป็นตัวเราแต่อย่างใด เพราะเมื่อหมั่นสังเกตสำเนียง ระลึก ศึกษา ด้วยความเพียร สติ สัมปชัญญะแล้ว จะเห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไปของเวทนา ตามเหตุปัจจัย ในขณะนั้นๆ ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนาจึงคือผัสสะนั่นเอง ตามกระบวนการแห่งปฏิจกสมุปบาท เมื่อสติ และสัมปชัญญะ (คือ ตัวปัญญา)^{๔๖} เมื่อประจักษ์แจ้งอยู่อย่างนั้นย่อมจะละลายความยึดมั่นในเวทนาขันธได้ และเมื่อผู้ที่เจริญสติปัฏฐานเห็นเวทนานุปัสสนา ถ้ามองเห็นเวทนาเป็นสักแต่ว่าเวทนา ได้ ไม่มีความยึดมั่นว่ามีเราในเวทนานั้น ย่อมละตัณหาและอุปาทานได้^{๔๗}

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คือการตามดูรู้ทันจิต คือจิตของตนในขณะนั้นๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิหลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มันเป็นอยู่ในขณะนั้นๆ^{๔๘} ย่อมเห็นเป็นธรรมดา คือความสั้นไป เสื่อมไปของจิต ย่อมเห็นเป็นสักแต่ว่าจิต ซึ่งเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น และมีข้อความตอนท้ายต่อในทุกๆ หัวข้อ ว่า “อนึ่ง ภิกษุ นั้น เข้าไปตั้งสติอยู่ว่า จิตมีอยู่ดังนี้ เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่อระลึกไว้เท่านั้น

^{๔๔} แม่ชี ศิริวรรณ จำเนียรบุญ, “ศึกษารูปแบบและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระอริการสอง กตปุณฺญ วัดสังฆทาน จังหวัด นนทบุรี”.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๔๕} คูใน พระญาณ โปนิกเถระ, หัวใจกรรมฐาน, หน้า ๑๔๖.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๒.

^{๔๗} สัมภาษณ์ นายสมคิด อุทวัน เจ้าหน้าที่สารสนเทศ โรงเรียนวิเวกประสิทธิ์วิทยา

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๑.

เป็นผู้ไม่มีสิ่งใดอาศัยอยู่ด้วย ทั้งไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย”^{๔๕} ในข้อจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ เป็นการตั้งสติระลึกรู้ตามคูจิตว่ามีลักษณะอย่างไรในขณะนั้นและเพียงแค่วิวที่เท่านั้น ซึ่งจิตที่เป็นไปในลักษณะต่างๆ เช่น จิตมีราคะ มีโทสะ มีโมหะ เป็นต้น ย่อมเกิดมาจากเหตุปัจจัย จิตเมื่อสงเคราะห์เข้าในขั้น ๕ ก็ได้แก่ วิญญาณชั้นนั้นเอง เมื่อบุคคลมีความยึดมั่นว่าจิตคือเรา ก็เท่ากับว่ายึดมั่นวิญญาณว่าเป็นเรา ว่าเรามีราคะ เรามีโทสะ มีโมหะบ้าง แต่ตามความเป็นจริงแล้ว จิตนั่นเองเกิดจากการอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นมาได้ เช่น เมื่อมีการเห็นจิตก็รับรู้สิ่งที่เห็นนั้น ซึ่งการเห็นนี้ไม่ได้มีจิตเป็นตัวยื่นโรงอยู่ก่อนแต่เพราะการอาศัยจักขุประสาทที่ตีมีสภาพควรแก่งาน และสีหรือแสงที่ปรากฏกระทบกับประสาทตานั้น จึงเกิดจิต (วิญญาณ) รับรู้ขึ้นทันที และก็ดับไป และเกิดขึ้นใหม่ตามเหตุปัจจัยใหม่ ตามกฎไตรลักษณ์ ซึ่งองค์ประกอบในการเห็น สรุปได้เป็นธาตุ ๓ ประการคือ รูปธาตุ จักขุธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ทั้ง ๓ องค์ประกอบนี้เอง เมื่อแยกธาตุต่างๆ ไปตามอายตนะ (ทางรับรู้) ๖ ทาง ก็รวมเป็นธาตุ ๑๘ การรับรู้ทางอายตนะอื่นๆ อีก ๕ คือ ทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ทำนองเดียวกัน จะเห็นได้ว่า จิตหรือวิญญาณ ก็เป็นสักว่าธาตุอย่างหนึ่งตามธรรมชาติเท่านั้น เกิดจากเหตุปัจจัย เมื่อทำหน้าที่แล้วก็เสื่อมไป ไม่มีจิตใดเลยที่เกิดขึ้นแล้วไม่เสื่อมไป ฉะนั้นการจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน จึงเป็นสติที่ระลึกรู้ลักษณะของจิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปในลักษณะต่างๆ ว่าไม่ใช่เรา ไม่มีความเป็นเราอยู่ในจิตนั้นเลย เป็นแต่สักว่าจิตทำหน้าที่ตามธรรมชาติ มีความเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาอยู่เช่นนี้ด้วยความเพียร มีสติ สัมปชัญญะ ย่อมละ อุปาทานได้ โดยเฉพาะทิฏฐูปาทาน มีความเห็นว่ามิตัวตนที่เที่ยง หรือมิตัวตนที่จักขาดสูญ อันเป็นมิจฉาทิฏฐิที่มีโทษมาก

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คือการตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ได้แก่

๑. พิจารณาธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุสมาธิ ที่เรียกว่า นิวรณ์ ๕ คือสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ได้แก่ กามฉันทะ (ความต้องการกามคุณ) พยาบาทะ (ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) และวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)

๒. พิจารณาขั้น ๕ คือ รูปสิ่งที่เห็นได้ รู้ได้ด้วยอายตนะ ๖ เวทนา ความเสวย อารมณ์ ความรู้สึกสุขหรือทุกข์หรือเฉยๆ สัญญา ความจำได้หมายรู้ สังขารความคิดปรุงแต่ง วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์

^{๔๕} คูใน พระญาณโพนิกเถระ, หัวใจกรรมฐาน, หน้า ๑๔๘.

๓. พิจารณาอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สัมผัส) ชรามารมณ์ (อารมณ์สิ่งที่ถูกต้องกาย เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น) ชรามารมณ์อารมณ์ทางใจ สิ่งที่ใจนึกคิด

๔. พิจารณาโพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ๗ อย่าง สติ ความระลึกได้ ธัมมวิจยะ การสอดส่องเลือกเฟ้นธรรม วิริยะความเพียร ปิติ ความดีมีด้าในใจ ปัสสัทธิ ความสงบเย็น สมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต และอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

๕. พิจารณาอริยสัจ ๔ คือความเจริญอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะได้แก่ สภาพที่ทนได้ยาก สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) นิโรธ ความดับทุกข์ และมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีสติรู้ชัดว่า ธรรมคือ นิเวธ ๕ ชั้น ๕ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ นั้นคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงอย่างนั้น ๆ^{๕๐} และมีข้อความตอนท้ายต่อในหลายๆ หัวข้อ ว่า “อนึ่ง ภิกษุ นั้น เข้าไปตั้งสติอยู่ว่า ธรรมทั้งหลายมีอยู่ดังนี้ เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่อระลึกไว้เท่านั้น เป็นผู้ไม่มีสิ่งใดอาศัยอยู่ด้วย ทั้งไม่มียึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย”^{๕๑}

ในข้อธรรมานุปัสสนาสติปัญญาอันนี้ เป็นการตั้งสติพิจารณา ศึกษา ลำเนียงกสังเกตรวมทั้งหลาย ซึ่งได้แก่นิเวธ ๕ ชั้น ๕ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าเป็นสักแต่ว่าธรรมเท่านั้น ไม่มียึดมั่นในถ้อมมั่นในธรรมทั้งหลายว่าเป็นเรา ทั้งที่เป็นกุศลธรรมและอกุศลธรรม เพราะธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นธรรมชาติเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่มีผู้สร้างหรือผู้บงการใดๆอยู่เบื้องหลัง (ธรรมนิยาม) ให้เข้าใจความเป็นธรรมชาติของชั้นทั้งหลายไม่มียึดมั่นถ้อมมั่นเพราะเข้าใจที่ถูกต้องที่เรียกว่า เป็นให้เป็น^{๕๒} เมื่อบุคคลผู้พิจารณา มีสติ ประกอบด้วยสัมปชัญญะอยู่ ย่อมเข้าใจโดยชัดแจ้งถึงหลักสังธรรมนี้ ย่อมละคลายจากอุปาทานทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง เพราะไม่ถ้อมมั่นอะไรๆ ในโลก กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกละเสียได้ เพราะโลกทั้งปวงได้ปรากฏประจักษ์แจ้งแล้วด้วยความเป็นไตรลักษณ์ แก่สติและปัญญาของผู้เจริญสติปัญญาผู้นั้นเอง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายถึง

^{๕๐} แม่ชี ศิริวรรณ จำเนียรบุญ, “ศึกษารูปแบบและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานของพระอริการสองกตปุญญู วัดสังฆทาน จังหวัด นนทบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๕๑} คูใน พระญาณ โปนิกเถระ, หัวใจกรรมฐาน, หน้า ๑๖๕.

^{๕๒} สัมภาษณ์ โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

สติปัญญาทั้ง ๔ ไว้ว่า “ข้อความที่ว่า “กำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสียได้” แสดงถึงท่าทีที่เป็นผลจากการมีสติสัมปชัญญะว่า เป็นกลาง เป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสผูกพัน ทั้งในแง่จิตใจอยากได้ และขัดเคืองเสียใจในกรณีนั้นๆ ข้อความต่อท้ายเหมือนๆ กันของทุกข้อที่ว่า “มองเห็นความเกิดความเลื่อมลื่นไป” นั้น แสดงถึงการพิจารณาเข้าใจตามหลักไตรลักษณ์จากนั้น จึงมีทัศนคติที่เป็นผลเกิดขึ้น คือการมองและรู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้น ตามภาวะของมันเอง เช่นที่ว่า “กายมีอยู่” (เวทนา จิต ธรรม) เป็นต้น ก็หมายถึงรับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่เป็นอย่างนั้นของมันเอง โดยไม่เอาความรู้สึกสมมติและยึดมั่นต่างๆ เข้าไปสวมใส่ให้มันว่าเป็นคน เป็นตัวตน เป็นเขา เป็นเรา หรือกายของเรา เป็นต้น ท่าทีอย่างนี้ก็คือท่าทีแห่งความเป็นอิสระ ไม่อิงอาศัย คือไม่ขึ้นต่อสิ่งนั้นสิ่งนี้ที่เป็นปัจจัยภายนอก และไม่ยึดมั่นสิ่งต่างๆ ในโลกด้วยตัณหาอุปาทาน”^{๕๓} เดิมนมนุษย์ไม่รู้ว่าเป็นตัวตนที่ยึดถือไว้ไม่มีจริง เป็นเพียงกระแสของรูปธรรมนามธรรมส่วนย่อยจำนวนมากมายที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกัน กำลังเกิดขึ้น และเสื่อมสลายเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา เมื่อไม่รู้เช่นนี้จึงยึดถือเอาความรู้สึกนึกคิด ความปรารถนา ความเคยชิน ทัศนคติความเชื่อ ความเห็น การรับรู้ เป็นต้น ในขณะนั้นๆ ว่าเป็นตัวตนของตน แล้วตัวตนนั้นก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยไป รู้สึกว่าฉันเป็นนั่น ฉันเป็นนี่ฉันรู้สึกอย่างนั้น ฉันรู้สึกอย่างนี้ ฯลฯ การรู้สึกว่าตัวฉันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ก็คือการถูกความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น ที่เป็นนามธรรมส่วนย่อยใน ขณะนั้นๆ หลอกเอาหรือเอาสิ่งเหล่านั้นมาสร้างภาพหลอกขึ้นนั่นเอง เมื่ออยู่ในภาวะถูกหลอกเช่นนั้น ก็คือการ ตั้งต้นความคิดที่ผิดพลาด จึงถูกชักจูงบังคับ ให้คิด เห็น รู้สึกและทำการต่างๆ ไปตามอำนาจของสิ่งที่ตนยึดว่าเป็นตัวตนในขณะนั้นๆ ครั้นมาปฏิบัติตามหลักสติปัญญาแล้ว ก็มองเห็นรูปธรรมนามธรรมแต่ละอย่างที่เป็นส่วนประกอบของกระแสนั้นกำลังเกิดดับ อยู่ตามสภาวะของมัน เมื่อวิเคราะห์ส่วนประกอบต่างๆ ในกระแส แยกแยะออกมองเห็น กระจายออกไปเป็นส่วนๆ เป็นขณะๆ มองเห็นอาการที่ดำเนินสืบต่อกันเป็นกระแสไปเรื่อยๆ แล้ว ย่อมไม่ถูกหลอกให้ยึดถือเอาสิ่งนั้นๆ เป็น ตัวตนของตนและสิ่งเหล่านั้นก็หมดอำนาจบังคับ ให้บุคคลอยู่ใต้การชักจูงของมัน ถ้าการมองเห็นนี้เป็นไปอย่างลึกซึ้ง สว่างแจ่มชัดเต็มที่ก็เป็นภาวะที่เรียกว่าความหลุดพ้น ทำให้จิตตั้งต้นดำเนินในรูปใหม่เป็นกระแสที่บริสุทธิ์โปร่งเบา เป็นอิสระ ไม่มีความเอนเอียงยึดติดเงื่อนไขต่างๆ ภายใน เกิดเป็นบุคลิกภาพใหม่กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นภาวะของจิตที่มีสุขภาพสมบูรณ์ดุจร่างกายที่เรียกว่า มีสุขภาพสมบูรณ์เพราะองค์อวัยวะทุกส่วนปฏิบัติหน้าที่ได้คล่องเต็มที่ตามปรกติของมัน ในเมื่อไม่มีโรคเป็นข้อบกพร่องอยู่เลย โดยนัยนี้การปฏิบัติตามหลักสติปัญญาจึงเป็นวิธีการชำระล้างอาการเป็นโรคต่างๆ ที่มีในจิตกำจัดสิ่งที่เป็นเงื่อนไขอุปสรรคถ่วงขัดขวาง

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๓.

การทำงานของจิตให้หมดไป ทำให้ใจปลอดโปร่งพร้อมที่จะดำรงชีวิตอยู่ เพลิดเพลินและจัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกด้วยความเข้มแข็งและสดชื่นต่อไป^{๕๔}

๔.๒ ประโยชน์ของอุบายวิธีเพื่อละอุปาทาน

ประโยชน์ของอุบายวิธีในการเรียนรู้อุปาทาน แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น คือ

๑. ประโยชน์ขั้นโลกียะ หมายถึง ขั้นศีลธรรม จริยธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคม เมื่ออุปาทานในตัวบุคคลละลายลงได้ สังคมซึ่งเกิดจากการอยู่ร่วมกันของคนหลาย ๆ คนก็พลอยสงบสุขไปด้วย เพราะแต่ละคนละลายอุปาทานลงได้จากการศึกษาที่ถูกต้อง

๒. ประโยชน์ขั้นโลกุตระ หมายถึง ประโยชน์ขั้นสูงสุด ได้แก่การดับกิเลสตามลำดับการละลายจากความยึดมั่นถือมั่นแม้เล็กน้อยย่อมมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นและสังคมโดยรวม ถ้าคนในสังคมขาดปัญญา ขาดความเข้าใจในเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิตแล้ว ย่อมจะหมกมุ่นอยู่กับสิ่งที่ไร้สาระ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดกล่าวคือ ความพ้นทุกข์ในที่สุด ผู้ที่ละอุปาทานได้แล้วก็จะตั้งใจสร้างประโยชน์ให้กับสังคมและไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวทำให้สังคมน่าอยู่เป็นอย่างมาก^{๕๕} การเจริญปัญญาตามแนวทางแห่งอริยมรรค และสติปัญญาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะละลายจากความยึดมั่นถือมั่นในโลกแห่งวัตถุนิยมที่เป็นอยู่นี้ได้ และเมื่อละลายจากอุปาทานได้อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงย่อมเข้าถึงประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา

๔.๓ สรุป

อุบายวิธีในการเรียนรู้อุปาทาน ต้องเป็นไปตามหลักการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันมีพรโตโมสะ เป็นองค์ประกอบภายนอก และโยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน ซึ่งจะทำให้อริยมรรคเจริญขึ้น ผู้ที่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ ย่อมประจักษ์ชัดตามความเป็นจริงว่าอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ เมื่อรู้เช่นนี้ย่อมสวหาเหตุแห่งทุกข์นั้นว่าสมุทัย คือตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อรู้เหตุให้เกิดทุกข์ย่อมทราบว่ามีเมื่อปราศจากเหตุแห่งทุกข์ ทุกข์ย่อมมีไม่ได้ ภาวะดับทุกข์จึงมีอยู่ (นิโรธ) ข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ก็กำลังดำเนินเป็นไปอยู่ในขณะนั้น คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี่เป็นการเห็นที่ถูกต้องและมรรค

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑๗-๘๑๘.

^{๕๕} สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร นักพัฒนาสังคมชำนาญการ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดชัยภูมิ ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

องค์อื่นๆ คอยเกี่ยวพันกัน และกันอาศัยกันอยู่และผู้ที่เจริญอยู่ด้วยสติปัญญา ๔ นั้น ได้เรียนรู้ ละเอียดศึกษา สำเนียงกึ่งเกตว่า อุปาทานเป็นธรรมอย่างหนึ่ง มีสภาพยึดมั่นถือมั่นในกายบ้าง ในเวทนาบ้าง ในจิตบ้าง ในธรรมบ้าง ว่าเป็นตน ด้วยมิจฉาทิฎฐิที่เคยชินมาแต่ก่อน ครั้นเมื่อมา ประจักษ์แจ้งเห็นจริงในสภาพธรรมทั้งหลาย คือ รูปและนาม ปรากฏเฉพาะหน้าแล้วอยู่โดยความ เป็นไตรลักษณ์ ในขณะเจริญสติปัญญา ย่อมรู้ชัดเจนแน่นอนว่า กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นแต่สัก ว่าเป็นที่ตั้งอาศัยระลึกรู้ศึกษาเท่านั้น เพราะไม่มีความเป็นเราอยู่ในนั้นเลย ชั้นที่ ๕ จัดอยู่ในธรรม มานุสสันนาสติปัญญา ซึ่งก็ประจักษ์แล้วว่า ชั้นที่ ๕ ก็เป็นสักว่าธรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความ เป็นตัวเราอยู่ในนั้นเลย เมื่อเห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไปแจ่มชัดอยู่อย่างนั้น ย่อมละคลายจาก อุปาทานชั้นที่ ๕ อันเป็นตัวทุกข์ได้ด้วยปัญญาอันชอบ ฉะนั้น อุปาทานทั้ง ๔ จึงละคลายได้ด้วยการ เจริญมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ขึ้นเอง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทตามลำดับตั้งแต่ต้นมาแล้วนั้น สามารถที่จะสรุปได้ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องอุปาทาน เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพื่อให้เห็นว่าอุปาทานชั้นทั้ง ๕ คือ ทุกข์ ทรงตรัสให้เห็นความเป็นจริงของชีวิตไม่ให้ยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ เพราะเมื่อยังมีอุปาทานคือความยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ อยู่ก็ย่อมจะมองไม่เห็นสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดทุกข์มากมายทั้งในปัจจุบันและในอนาคตแต่เมื่อศึกษาให้เข้าใจแจ่มแจ้งในอุบายวิธีในการรู้อุปาทานอย่างสมบูรณ์ถูกต้องย่อมจะนำตนให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข เพราะไม่ยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ ด้วยอุปาทาน จึงตั้งอยู่ในความไม่ประมาทจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในชั้นทั้งหลาย มีจิตบริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เข้าสู่นิพพาน และเมื่อจะประมวลผลรวมของการวิจัยมีดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ความหมายและประเภทของอุปาทานในพระไตรปิฎก

อุปาทานในพระไตรปิฎกหมายถึง การยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ด้วยอำนาจกิเลส อารมณ์ทั้งหลายที่เป็นที่ตั้งสำหรับยึดมั่นของอุปาทาน คือชั้น ๕ รวมเรียกว่า อุปาทานชั้น ๕ ความกำหนดด้วย อำนาจความพอใจ (ฉันทราคะ) ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าอุปาทาน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

กามอุปาทาน คือ ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ความยึดมั่นในกามสามารถ แบ่งออกได้เป็น ๒ ประการ คือ กิเลสกาม และ วัตถุกาม กิเลสกาม คือ ความใคร่ที่อยู่ภายในตัวบุคคล ส่วนวัตถุกาม คือ สิ่งที่เกิดกิเลสกามเข้าไปติดใจใคร่ พอใจอยู่ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่น่าพอใจ

ทิฏฐุปาทาน คือ ความยึดมั่นในทิฏฐิ ความเห็น หรือ หลักคำสอนของลัทธิต่างๆ อย่างแน่นแฟ้น โดยไม่ถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ทิฏฐิทั้งหลายต่างๆ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ สัสสตทิฏฐิ คือความเห็นว่าเที่ยง ความเห็น

ว่าอวดตาและโลกเที่ยงยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป และ อูฆเทททัญญู คือความเห็นที่ว่าขาดสูญ อวดตานั้นจักขาดสูญไป

สัลลพคูปาทาน คือ ความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติหรือ ศีลพรต ข้อประพฤติกิริยาหรือพิธีกรรมต่างๆ ทั้งมกาย ไม่ได้เป็นไปตามความรู้ความเข้าใจ ในหลักของเหตุและผล และในปัจจุบันนี้ลัทธิ ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ที่ไม่ถูกต้องตามหลักของเหตุและผล

อวดตาหุปาทาน คือ ความยึดมั่นว่าเป็นตัวตน ว่ามีอยู่จริง เทียงแท้ หรือ จักขาดสูญ โดยความเป็นจริงแล้ว คำว่าตัวตนเป็นแต่เพียงบัญญัติ คือ คำที่ใช้เรียกชื่อของขันธทั้งหลายที่มาประชุมกันเท่านั้น ซึ่งเป็นความเห็นผิดจากความเป็นจริง เพราะความจริงแล้ว ขันธทั้ง ๕ มีสภาวะธรรมเป็นของตนเอง เป็นสังขารธรรม คือ เป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น จึงไม่มีใครเป็นเจ้าของ

อุปาทานทั้ง ๔ เกิดขึ้นเพราะอาศัยค้นหาเป็นปัจจัย ค้นหา คือ ความทะยานอยากในอารมณ์ที่ยังมาไม่ถึง อุปาทาน เป็นความยึดมั่นในอารมณ์ที่มาถึงแล้วโดยไม่ปล่อย หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ค้นหา คือ ความยินดีพอใจในอารมณ์ที่แรกพบ ส่วนอุปาทาน เป็นความยินดีติดใจผูกพันในอารมณ์ที่ได้พบแล้วอย่างเหนียวแน่น

อุปาทาน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่น ๆ ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา อุปาทานสัมพันธ์กับ หลักปฏิจสุมุปาบาท ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุปัจจัย เป็นเหตุและผลต่อกัน อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นไป อุปาทาน เป็นปฏิจสุมุปาป็นธรรม หรือผลของค้นหา ค้นหาที่เป็นปฏิจสุมุปาป็นธรรม หรือเหตุของอุปาทาน และอุปาทานเองก็เป็นปฏิจสุมุปาป็นธรรม หรือเหตุให้เกิดภพด้วย ปฏิจสุมุปาป็นธรรมสามารถอธิบายได้หลายนัยได้แก่ ๑. นัยแห่งอัทธาหรือกาล ๓ ๒. นัยแห่งสังคะหรือสังเขป ๔ ๓. นัยแห่งอาการ ๒๐ ๔. นัยแห่งวิญญู ๓ หรือ ไตรวิญญู สัมพันธ์กับหลักไตรลักษณ์ ในฐานะต้องเป็นไปตามสามัญญูลักษณ์ คือ ลักษณะทั่วไปของสังขารธรรมทั้งปวง ความเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงของสังขารธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ เรียกว่า วิปลาด คือ ความเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ได้แก่ สัญญาวิปลาด จิตวิปลาด เป็นไปใน ๔ ลักษณะ คือ เห็นในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง เห็นในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าป็นสุข เห็นในสิ่งที่มีใจตัวตนว่าเป็นตัวตน เห็นในสิ่งที่ไม่งามว่างาม สัมพันธ์กับหลักอริสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์เกิด อริยสัจ คือความจริงที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมครอบคลุมหลักธรรมอื่น ๆ ทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ในอริยสัจ ๔ นี้ อุปาทาน มีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นตัวกิเลสเข้าไปยึดมั่นในขันธทั้ง ๕ ว่าเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน ซึ่งทำให้ผู้ที่เข้าไปยึดมั่นนั้นประสบความทุกข์ ตามหลักแห่งเหตุปัจจัยหรือหลักปฏิจสุมุปาบาท สายสมุทัยวารอุปาทานจัดว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันเนื่องมาจากค้นหา สัมพันธ์กับหลักขันธ ๕ ในฐานะที่เป็น

อุปาทานชั้น ๕ หมายถึงกลุ่ม หรือกองของรูปธรรมนามธรรม ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ซึ่งมาประชุมอาศัยกัน อยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน ไม่ได้เป็นไปตามอำนาจการควบคุมบังคับบัญชาของใคร เป็นไปตามกฎของธรรมชาติล้วนๆ เมื่อขาดปัญญา คือ ความรู้แจ้งตามความเป็นจริงตามพระสัจธรรม จึงทำให้เข้าใจผิดยึดมั่น (อุปาทาน) ว่าชั้นทั้ง ๕ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นสัตว์บุคคล ตัวตน

การที่บุคคลมีอุปาทานยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ ก็เพราะมีอวิชชา คือความไม่เข้าใจในอริยสัจอยู่เป็นพื้น นีเอ่งที่นำมาซึ่งทุกข์โทษมากมาย ซึ่งกล่าวโดยสรุป คือ อุปาทานชั้นนั้นเองเป็นทุกข์ ได้แก่ทุกข์ทั้งที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันในระดับสังคม และทุกข์อันจะมีมาในอนาคต อันได้แก่ ความเกิด แก่ เจ็บ และตายในที่สุด เมื่อบุคคลยึดมั่นชั้น ๕ ว่าเป็น ตัวเรา ของเรา(อิตตวาอุปาทาน) ย่อมจะทำทุกวิถีทาง ที่จะให้ตนเองได้เสวยอารมณ์ที่น่าใคร่น่าพอใจอยู่ตลอดเวลา ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย (กามอุปาทาน) เมื่อสมปรารถนาก็ได้สุข เมื่อสิ่งนั้นแปรปรวนไปก็รับทุกข์

อุปาทาน มีผลกระทบต่อสังคมและวิถีชีวิตชาวพุทธในหลายๆด้าน ครอบงำที่มนุษย์ยังมีความยึดมั่น ถือมั่นใน กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิลัพพตูปาทาน และ อิตตวาอุปาทาน โดยขาดปัญญา คือ ขาดความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่เป็นอยู่ที่ถูกต้องและไม่เรียนรู้วิถีทางการดำเนินชีวิตตาหลักธรรมที่ถูกต้องแล้ว ปัญหาของสังคมก็ยังคงมีอยู่ต่อไป ผลกระทบของอุปาทานที่มีต่อสังคมพุทธแบ่งออกเป็น ๔ ด้าน คือ

ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านความเชื่อ ความเชื่อที่ไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนามีมากมายหลายอย่างทั้งหมดนั้น ล้วนแต่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อเห็นผิดก็นำไปสู่การปฏิบัติผิด จัดว่าเป็นสิลัพพตูปาทาน ส่วนความเชื่อหรือศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผลในพระพุทธศาสนานั้นมี ๔ อย่างคือ กัมมสัทธา เชื่อในเรื่องกรรม (การกระทำ) วิปากสัทธา เชื่อในผลของกรรม ว่ากรรมที่ทำมีผล กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าทุกคนมีกรรมเป็นของๆ ตน และตถาคตโพธิสัทธา เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง

ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านการศึกษา เทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทต่อระบบการศึกษาเป็นอย่างมากในปัจจุบัน ส่งผลให้ผู้ศึกษา สามารถค้นคว้าเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว เป็นการศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์ อีกทั้งเป็นยุคสื่อครอบโลก ทำให้ผู้ใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา นั้น หรือรับสารนั้นถ้าขาดปัญญาก็จะหลงมอมเมาได้ง่าย โดยเฉพาะสื่อต่างๆ ที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีที่ทันสมัย และเทคโนโลยีนี้เอง ที่แฝงไว้ด้วยการโฆษณาชวนเชื่อต่างๆมากมาย เป็นเหตุให้ผู้ศึกษาที่ยังขาดสติปัญญา หลงเชื่อตามอย่างขาดสติสัมปชัญญะ

ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านเศรษฐกิจและการเมือง เศรษฐกิจ และการเมืองนั้น มีความเชื่อมโยงกัน ในปัจจุบันสังคมพุทธ ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตก คือ อารยธรรมของการบริโภคนิยม วัตถุนิยม มีการนำเสนอสินค้าเทคโนโลยี และสินค้าอุปโภคบริโภคมากมาย ซึ่งบางที่ก็ดูเหมือนจะเกินความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ ซึ่งการบริโภคในลักษณะนี้ เป็นการบริโภคโดยขาดการพิจารณาด้วยเหตุผล ถึงข้อดี ข้อเสีย แต่เป็นการบริโภคเพื่อตอบสนองกิเลสตนเองในขณะนั้นเท่านั้น

ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านวิถีชีวิต และระบบนิเวศ เมื่ออารยธรรมบริโภคนิยม และวัตถุนิยม ได้เข้ามามีบทบาทต่อสังคมพุทธ จึงทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ในขณะเดียวกันก็มีผลกระทบต่อระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมด้วย วิถีชีวิตของสังคมพุทธซึ่งเคยมีอยู่อย่างเรียบง่าย กลับกลายเป็นวิถีชีวิตที่เร่งรีบ กักตุน เพื่อจะได้มาซึ่งเงินตราอันเป็นปัจจัยหลักตามที่สังคมได้ตั้งกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ การพัฒนาในยุคของบริโภคนิยมและวัตถุนิยมได้เอาเงินเป็นตัวตั้ง เพื่อที่จะได้มาซึ่งความสุขที่คนปรารถนาจึงได้เบียดเบียนธรรมชาติด้วยรูปแบบต่างๆ เพื่อหวังผลประโยชน์ให้กับตัวเองให้ได้มากที่สุด

อุบายวิธีในการเรียนรู้อุปาทาน ต้องเจริญตามอริยมรรคมีองค์ ๘ และหลักปฏิบัติที่โดดเด่นเป็นทางสายเอกตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ คือสติปัญญา ๔ ซึ่งก็คืออริยมรรคองค์ที่ ๗ การเจริญขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ประการคือ ปรโตโฆสะ หมายถึง ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบภายนอก เช่น การฟัง การอ่าน เป็นต้น และโยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาไตร่ตรองโดยแยกกายตามหลักแห่งเหตุผล เมื่อบุคคลได้พิจารณาโดยแยกกายจากการฟัง เป็นต้นแล้วย่อมเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง (สัมมาทิฐิ) ตามหลักอริยสัจ ๔ เมื่อสัมมาทิฐิเจริญขึ้นย่อมส่งผลให้เกิดการดำรงชอบ การพูดชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ การทำความเพียรชอบ การระลึกชอบ และการตั้งใจชอบตามมาด้วย การเจริญสติปัญญาจะทำให้บุคคลได้เรียนรู้อุปาทานว่ายังมีอยู่มากหรือลดระดับความรุนแรงลง โดยเฉพาะในปัจจุบันเป็นยุคบริโภคนิยม วัตถุนิยม ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกามุปาทาน วัฒนธรรมต่างชาติไหลเข้ามาสู่สังคมพุทธมากขึ้น ย่อมส่งผลให้ผู้ที่ยึดปัญหาพิจารณาตามหลักเหตุผลหลงยึดติดมอมเมาได้ ซึ่งอาจจะส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมด้านต่างๆ ตามมา แต่เมื่อใดที่บุคคลเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง (สัมมาทิฐิ) แล้ว ก็ย่อมละคลายอุปาทานทั้ง ๔ ลงได้ ซึ่งจะได้รับประโยชน์ทั้งระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ และเมื่อบุคคลได้ศึกษา และปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะนำตนเอง และสังคมโดยรวมไปสู่ความสันติสุขได้ในที่สุด

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การวิจัยในครั้งนี้ มุ่งเน้นการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะอุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท และผลกระทบที่มีต่อสังคมพุทธ ทำให้ค้นพบว่า อุปาทาน นั้นมีผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหลายๆ ด้าน ดังจะเห็นได้ว่าปัจจุบันสังคมได้เปลี่ยนไปจากเดิมมาก บางประเด็น ผู้วิจัยยังไม่สามารถที่จะเจาะลึกลงไปถึงประเด็นย่อยๆ ได้หมด เนื่องจากการศึกษาในเรื่องอุปาทาน นั้น ยังมีอีกหลายประเด็นที่ควรแก่การศึกษา ผู้สนใจที่ต้องการจะศึกษาวิจัยในเรื่อง อุปาทาน ควรจะทำการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในด้านต่างๆ ผู้วิจัยขอเสนอแนะไว้เป็น ๒ ด้านดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงวิชาการหรือในด้านการปฏิบัติ อูบายวิธีเรียนรู้อุปาทาน ควรเจริญธรรมมรคมีองค์ ๘ ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะมีผลต่อผู้ปฏิบัติและสังคมโดยรวม เป็นอูบายวิธีที่จะทำให้ผู้ปฏิบัตินั้นมีจิตที่มั่นคงไม่หลงยึดติดอยู่กับสิ่งน่าพอใจและไม่น่าพอใจอันเป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดาในวิถีการดำเนินชีวิต และไม่ยินดียินร้ายไปกับกระแสสังคมที่วุ่นวายในปัจจุบันด้วยอำนาจของอุปาทาน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป ควรจะศึกษาเพื่อพัฒนาทางด้านการศึกษาและสังคม คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์อูบายวิธีในการเรียนรู้อุปาทานเพื่อพัฒนาทางการศึกษาและสังคม
๒. ศึกษาอุปาทานที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากอดีตถึงปัจจุบัน
๓. ศึกษาแนวทางและวิธีการแก้ปัญหาทางสังคมไทยที่เกิดจากอุปาทาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

กระทรวงมหาดไทย. ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเองและเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๔๑ .

บุญมี เมธางกูร และ บุญกร เมธางกูร. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๘

ปัจจัยสังคหวิภาค. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง , ๒๕๔๕.

บรรจบ บรรณรุจิ , ปริญญาสมบัติ. กรุงเทพมหานคร : พรบูรณ์การพิมพ์, ๒๕๓๘.

ประเวศ วะสี. ธรรมชาติของสรรพสิ่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๒, นนทบุรี: สำนักพิมพ์กรีนปัญญาญาณ

๒๕๕๓.

พร รัตนสุวรรณ. พุทธวิทยา เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร: สำนักคั่นคว้าทางวิญญาน, ๒๕๓๗.

พระคันธสาราภิวังศ์ แปล. อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, กรุงเทพมหานคร :

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟิค เพลท ๒๕๔๖.

พระญาณโพนิกเถระ. หัวใจกรรมฐาน. แปลโดย พลตรีนายแพทย์ชาญ สุวรรณวิทย์, พิมพ์ครั้งที่ ๗,

กรุงเทพฯ : ศยาม , ๒๕๔๘.

พระเมธีวราภรณ์ (ชัย อุปสนโต ป.ธ.๘) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑

พระเทพโสภณ (ประยูร ชุมมจิตโต), ทิศทางการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน.

_____ . ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๕,

กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

_____ . แก่นแท้พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๓.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพมหานคร:

บริษัท เอส .อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด , ๒๕๔๖.

..... . **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ).** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๗.

พระไพศาล วิสาโล และ อาทิตย์ยามเช้า. **มรรคาแห่งชีวิต.** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร:

บริษัทพรีมา พลัสลิซซิ่ง จำกัด ๒๕๕๓

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูญา โณ). **พระพุทธศาสนาปริทรรศน์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๓๗.

พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี.** กรุงเทพมหานคร :

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ , ๒๕๒๘.

พุทธทาสภิกขุ. **แก่นพุทธศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ , ๒๕๔๔.

..... . **คู่มือพันทุกข์ ฉบับสมบูรณ์** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา

..... . **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ , ๒๕๔๑.

..... . **คู่มือมนุษย์ฉบับ ๓ ภาษา.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

..... . **แนวการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

ภูริทัต ศรีอร่าม. **อริยสัจ ๔, ละเชิงเทรา:** บริษัท เดอะโมเดิร์น ซีเอสดีเอ็ม ออฟเซทจำกัด ๒๕๔๘.

วรรณสิทธิ์ ไททะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค**

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเนบ มหานิรันดร์, ๒๕๒๘.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ความเข้าใจเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท.**

พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๔๘.

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค,**พิมพ์ครั้งที่ ๔

กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง, ๒๕๔๖.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป,** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ , ๒๕๓๖.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ” **ในหลวงกับการศึกษาไทย : ฟ้าทศวรรษสิริราช**

สมบัติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิซซิ่ง, ๒๕๔๐.

อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๖

กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณ, ๒๕๓๕.

(๒) **วิทยานิพนธ์ :**

จรูญ วรรณกสิณานนท์. “ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติเสธอิตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

นันทพล โธจน โกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุนิพพานใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘.

บุญเรือน เทียรทอง. “ทัศนคติและความเข้าใจต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับอริยมรรค

มีองค์ ๘ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย” : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนโพธิสารพิทยากร เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

พูนชัย ปันธิยะ. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอิตสัมมาปณิธิในพระพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

พระมหากฤษณะ ตรุโณ (บุชากุล). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา

เถรวาทเปรียบเทียบกับปรัชญาเอกซิสเตนเซียลิสต์ของฌอง-ปอล ซาทร์”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาบรรจง จันทคุตโต. “คุณภาพการจัดการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนตามหลักไตรสิกขา”:

กรณีศึกษา ศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวินิตยวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาประทีป อภิวิฑูโน (แถวพันธุ์). “ศึกษาเปรียบเทียบการอธิบายปฏิบัติสมุปปาตตามแนว

ของพุทธโฆษาจารย์กับพุทธทาสภิกขุ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต

วิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๐.

พระมหาสุรเพชร วชิรญาโณ (เมืองสุวรรณ). “การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชชา

ในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระอนันต์ อีสุกาโร (เป็งไซโม).”ศึกษาการตีความปฎิจสมุปบาทตามทัศนะของพุทธ

ทาสกิกขุ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๕.

ภัชรบด ฤทธิเต็ม, “วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฎฐีก่อนการบรรลุธรรมของพุทธสาวก”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย. ๒๕๕๐.

แม่ชี ศิริวรรณ จำเนียรบุญ, “ศึกษารูปแบบและวิธีการปฏิบัติกรรมฐานของพระอริการสนอง

กตปุญญ์”. วัดสังฆทาน จังหวัด นนทบุรี. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

(๓) กลุ่มเป้าหมายผู้ให้สัมภาษณ์

- สัมภาษณ์ พระมหาบาง เขมานนุโท ป.ธ.๕ B.A. M.A., Ph.D (Phil.) เจ้าคณะอำเภอ
หนองหาน จ.อุดรธานี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญและกรรมการบริหารศูนย์บัณฑิตศึกษา
วิทยาเขตขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธโก ป.ธ.๕ อ.ม., ศศ.ม. (จาริกตะวันออก) รักษาการหัวหน้า
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ พระครูปริยัติเจตยาภิรักษ์ ป.ธ.๔ พธ.บ., พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) เจ้าอาวาสวัดธาตุ
โนนนคร บ้านโนนเมือง ต.แพ่ง อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม
๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ พระมหาจักรินทร์ธัญญ์ วชิรญาโณ ป.ธ.๔, พธ.บ., พธ.ม. อาจารย์โรงเรียนวิเวกธรรม
ประสิทธิ์วิทยา จ.ขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ พระมหารังสรรค์ ธมฺมรโส ป.ธ.๔, พธ.บ., พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์บ้านโนนทัน อ.เมือง จ.ขอนแก่น ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ ผศ. ชอบ ดีสวนโลก ป.ธ.๕, พธ.บ., M.A. หัวหน้าสถานีวิทยุ มจร. และอาจารย์
ผู้เชี่ยวชาญประจำศูนย์ บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ ผศ.ดร. โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ ป.ธ.๖ พธ.บ. (ปรัชญา), พ.ม., M.A. (Bud), พธ.ด
(พระพุทธศาสนา) อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

- สัมภาษณ์ นายสมคิด อุททวัน ป.ธ.๕ เจ้าหน้าที่สารสนเทศ โรงเรียนวิเวกประสิทธิ์วิทยา
วัดธาตุพระอารามหลวง จ.ขอนแก่น ๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร น.บ., พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) นักพัฒนาสังคมชำนาญการ
สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดชัยภูมิ
๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ นายบุญเรือง ทิพอาสน์ ป.ธ.๔ ค.บ., พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) อดีตประธานกรรมการ
การศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านตำโรง อดีต
ผู้ใหญ่บ้านดีเด่นรางวัลพระราชทาน ปี ๒๕๔๖ (กิจกรรมปราบปรามยาเสพติด) ๑๗
มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ นายสุุดใจ ขามธาตุ แพทย์ประจำตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จ.ขอนแก่น
๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕
- สัมภาษณ์ นายอุทธิชัย ไยแก้ว ป.ธ.๔ กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานตำบลบ้านขาม
อำเภอน้ำพอง จ.ขอนแก่น ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

ภาคผนวก

ก. ภาพประกอบกิจกรรมและผู้ให้สัมภาษณ์

๑) สัมภาษณ์ พระมหาพญ เขมานนฺโท ดร.
๑๖ มีนาคม ๒๕๕๕

๒) สัมภาษณ์ พระมหาโยธิน โยธิโก
๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๓) สัมภาษณ์ พระครูปริยัติเจตยาภิรักษ์

๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๔) สัมภาษณ์ พระมหาจักรินทร์ธัญญ์ วชิรญาโณ

๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๕) สัมภาษณ์ พระมหารังสรรค์ ฐมฺมรโธ

๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๖) สัมภาษณ์ ผศ. ขอบ ตีสวนโกล

๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๗) สัมภาษณ์ นายสมคิด อุททวัน

๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๘) สัมภาษณ์ นางอรอนงค์ มหามิตร

๑๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๕) สัมภาษณ์ นายบุญเรือง ทิพอาสน

๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๑๐) สัมภาษณ์ นายสุตใจ ขามธาตุ

๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

๑๑) สัมภาษณ์ นายยุทธชัย ไยแก้ว

๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๕

ข. แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล

แบบสัมภาษณ์

โครงการวิทยานิพนธ์

การศึกษาวิเคราะห์อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลกระทบต่อสังคมพุทธ

แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น ๒ ตอน

ตอนที่ ๑ เป็นข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. พระสงฆ์ ชื่อ/ฉายา

๑.๑ พระสงฆ์ อายุ.....ปี, พรรษา

ตำแหน่ง () เจ้าคณะตำบล () เจ้าอาวาส () รองเจ้าอาวาส () พระ
ลูกวัด

๑.๒ การศึกษา

ทางธรรม () น.ธ.ตรี () น.ธ.โท () น.ธ.เอก

() เปรียญธรรม ประโยค

() อื่นๆระบุ

ทางโลก () ประถมศึกษา..... () มัธยมศึกษา.....

() อนุปริญญา () ปริญญา.....

๒. นรवास ชื่อ สกุล

๒.๑ เพศ () ชาย () หญิง

๒.๒ อายุปี

๓. สถานภาพในปัจจุบัน () สมรส () โสด

อื่นๆระบุ

๔. การศึกษา () ประถมศึกษา () มัธยมศึกษา.....

() อนุปริญญา () ปริญญา.....

๕. อาชีพ () เกษตร () รับราชการ

() พนักงานบริษัท () ธุรกิจส่วนตัว

() อื่นๆ ระบุ

ตอนที่ ๒ โทษของอุปาทานและผลกระทบที่มีต่อสังคมพุทธในทัศนะของปราชญ์พุทธ

๑) ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านความเชื่อ ที่ไม่สอดคล้องกับหลัก
ของพุทธธรรม

.....

.....

๒) ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านการศึกษา

.....

.....

๓) ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านเศรษฐกิจ และการเมือง

.....

.....

๔) ผลกระทบของอุปาทานที่มีผลต่อสังคมพุทธด้านวิถีชีวิต และระบบนิเวศ

.....

.....

๕) อุปายและวิธีการละอุปาทาน

.....

.....

นายจิริ รัตไสย์

ผู้สัมภาษณ์

สถานที่สัมภาษณ์.....

วันที่สัมภาษณ์.....

เวลาที่สัมภาษณ์.....

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายจิริ รัตไสย
- เกิด : วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๒๑
- สถานที่เกิด : ๘ หมู่ ๔ ต.โนนทัน อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น ๔๐๒๑๐
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๐๖/๕ ถ.ตำราญวารี ต.ชุมแพ อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ๔๐๑๓๐
- การศึกษา : นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๔๔ สำนักเรียน คณะจังหวัดนครพนม
จังหวัดนครพนม
- : พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะมนุษยศาสตร์ สาขาวิชาภาษาอังกฤษ
พ.ศ. ๒๕๔๕ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์
นครพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
- การศึกษาปัจจุบัน : มิถุนายน ๒๕๕๑ เข้าศึกษาหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาพระพุทธศาสนา ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์การทำงาน : พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑ ครูสอนภาษาอังกฤษ
โรงเรียนขอนแก่นเทคโนโลยีพณิชยการ (K-TECH) ต.ในเมือง อ.เมือง
จ.ขอนแก่น
- : พ.ศ. ๒๕๕๒ - ๒๕๕๒ SALE ENGINEER บริษัท ยงหมิง ออโต
(ประเทศไทย) จำกัด
- : พ.ศ. ๒๕๕๒ - ปัจจุบัน เจ้าของกิจการ ศูนย์ภาษา-สำนักพิมพ์
เอส อี ซี (Smile English Center)